Entered
1.7.1

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

BIBLIOTHECA INDICA:
A
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL:
NEW SERIES, NO. 1307.

PROVINCIAL MUSEUM
REFERENCE LIBRARY

विधानपारिजातः ।

THE VIDHĀNA-PĀRIJĀTA

EDITED BY
PANDITA TARAPRASANNA VIDYARATNA
Professor, Sanskrit College, Calcutta.

VOL. II. FASC. V.

CALCUTTA:
PRINTED BY S. V. CHATTERJI, SATYA PRESS, 16/1, GHOSE LANE.
AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 1, PARK STREET,
1911.

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

LIST OF BOOKS FOR SALE

AT THE LIBRARY OF THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL

No, 57, PARK STREET, CALCUTTA,

AND OBTAINABLE FROM THE SOCIETY'S AGENTS,—

MR. BERNARD QUARITCH, *11, Grafton Street, New Bond Street, London, W.*,

AND MR. OTTO HARRASSOWITZ, BOOKSELLER, LEIPZIG, GERMANY.

*Complete copies of those works marked with an asterisk * cannot be supplied—some of the Fasciculi being out of stock.*

BIBLIOTHECA INDICA.

Sanskrit Series.

*Advaita Brahma Siddhi, Fasc. 2,4 @ /10/ each ...	Rs. 1	4
Advaitachintā Kaustubhe, Fasc. 1-3 @ /10/ each ...	1	14
*Agni Purāṇa, Fasc 3-14 @ /10/ each ...	7	8
Aitarēya Brāhmana, Vol. I, Fasc. 1-5 ; Vol. II, Fasc. 1-5 ; Vol. III, Fasc 1-5, Vol, IV, Fasc. 1-8 @ /10/ ...	14	6
Aitareyālochanum, (the preface of the Ditto) by Ācārya S. V. Sāmasramī ...	2	0
*Anu Bhāshya, Fasc 2-5 @ /10/ each	2	8
Aphorisms of Sāṇdilya, (English) Fasc. 1 ...	1	0
Aṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitā, Fasc. 1-6 @ /10/ each ...	3	12
Acvavaidyaka, Fasc. 1-5 @ /10/ each ...	3	2
*Ātharvana Upanishad, Fasc. 3-5 @ /10/ each ...	1	14
Avadāna Kalpalatā, (*Sans. and Tibetan*) Vol. I, Fasc. 1-6 ; Vol. II. Fasc. 1-5 @ 1/ each	11	0
A Lower Ladakhi version of Kesarsaga, Fasc. 1-3 @ 1/- each ...	3	0
Bālam Bhaṭṭī, Vol I Fasc 1-2, Vol II Fasc I @ /10/ ...	1	14
Baudhāyana Srauta Sutra, Fasc. 1-3, Vol II Fasc I @ /10/ each ...	2	8
*Bhāmatī, Fasc 4-8 @ /10/- ...	3	2
Bhāṭṭa Dīpikā Vol. I, Fasc. 1-5 @ /10/– ...	3	2
Brahma Sutra, Fasc. 1, @ /10/- ...	0	10
Bṛhaddēvatā, Fasc. 1-4 @ /10/ each ...	2	8
Bṛhaddharma Purāṇa, Fasc. 1-6 @ /10/ each ...	3	12
Bodhicāryāvatāra of Cāntidevi, Fasc. 1-5 ...	3	2
Çatadusani, Fasc. 1-2 ...	1	4
Catalogue of Sanskrit Books and MSS., Fasc. 1-4 @ 2/ each ...	8	0
Çatapatha Brāhmaṇa Vols. I Fasc 1-7, II Fasc 1-5, III Fasc 1-7, V Fasc 1-4	14	6
Çatasāhasrikā-prajñāpāramitā, Part I, Fasc. 1-12 @ /10/ each ...	7	8
*Caturvarga Chintāmaṇi, (Text) Vols. II, 1-25 ; III. Part I, Fasc. 1-18, Part II, Fasc. 1-10 @ /10/ each ; Vol. IV, Fasc. 1-6	36	14
Çlokavārtika, (English) Fasc. 1-6 @ 1/4/- ...	7	8
*Çrauta Sūtra of Āpastamba, Fasc. 9-17 @ /10/ each ...	5	10
Ditto Acvālāyan, Fasc 4-11 @ /10/ each ...	5	0
Ditto Çānkhāyan, (Text) Vol. I, Fasc. 1-7 ; Vol. II, Fasc. 1-4 ; Vol. III, Fasc. 1-4, Vol IV Fasc. 1 @/10/ each ...	10	0
Ditto Lātyāyan Fasc. 1-9 @ /10/ each ...	5	10
Çrī Bhāshyam, (Text) Fasc. 1-3 @ /10/ each ...	1	14
Dān Kriyā Kaumundi, Fasc. 1-2 ...	1	4
Gadādhara Paddhati Kālasāra, Vol I, Fasc. 1-7 ...	4	6
Ditto Ācārasāra, Vol II, Fasc. 1-3 ...	1	14
Gobhiliya G hyo Sutrum, Fasc. 4-12 @ /10/ ...	5	10
Kāla Viveka, Fasc. 1-7 ...	4	6
Kātantra, Fasc. 1-6 @ /12/ each ...	4	8
Kathā Sarit Sāgara, (English) Fasc 1-14 @ /1/4/- each ...	17	8
Kūrma Purāṇa, Fasc. 3-9 @ /10/ each ...	3	2
Lalita-Vistāra, (English) Fasc. 1-3 @ 1/- each ...	3	0
Ditto Fasc. 3-6 @ /10/ each ...	2	8
Madana Pārijāta, Fasc. 1-11 @ /10/ each ...	6	14
Mahā-bhāṣya-pradīpōdyōta, Vol. I Fasc. 1-9 & Vol. II, Fasc. 1-12, Vol. III, Fasc. 1-6 @ /10/ each ...	16	14
Manuṭīkā Sangraha, (Text) Fasc 1-3 @ /10/ each ...	1	14
Mārkandeya Purāṇa, (English) Fasc. 1-9 @ 1/- each ...	9	0
* Ditto (Text) Fasc 5-7 @ /10/ ...	1	14
*Mīmāṁsā Darcaṇa, (Text) Fasc. 6-19 @ /10/ each ...	8	12

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

विधानपारिजातस्य द्वितीयखण्डे

धृतानामृषीनां संग्रहकाराणाञ्च अकारादि-वर्णानुक्रमेण नामनिर्घण्टः ।

PROVINCIAL MUSEUM REFERENCE LIBRARY Lucknow

अ

अगस्त्यः । २०६,१७ ।

अङ्गिराः । ७७,६ । २५२,१३ । ३७७,१४ । ६११,२ । ६५७,१७ । ८००,९ ।

अत्रिः । ३१,२ । ४९,१३ । ७५,१ । १५८,१४ । १८३,४ १८४,१ । ३२९,१४ । ५९३,९ । ७७४,१ ।

अमरसिंहः १७१,४ ।

आ

आचार्य्यः ४०,१० । ८२,१ । १०४,१३ । १२६,१७ ।

आपस्तम्बः ५७,१ । १२३,६ । १२४,५ । १६१,९ । १८२, १०,१५ । १९७,१८ । २३३,१८ । ३३२,६ । ३३९, ११ । ३७२,१६ । ४६७,१३ । ५६६,२१ । ६६२,७ । ७११,५ ।

State Museum Library Lucknow 5087

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

आश्वलायनः २९,१९ । ५०,२२ । ६०,१० । ८७,१५ । १०४,२,१३ । १०५,५ । १०६,६,१९ । १०९,६ । ११४,१० । ११८,२ । १२६,१७ । १३०,७ । १४५,५ । १४६,१० । १६०,९ । १६७,५ । १९०,८ । २०५,१ । २६०,३ । २६१,१६ । २७०,१४ । ३१५,८ । ३७०, १५ । ४७७,९ । ५१०,४ । ५५७,५ । ६०३,१४ । ६०६,१५ । ६०८,१९ । ६९५,२ ।

उ

उज्ज्वलकारः १८२,२१ ।

उशना: १४६,३ । २४४,४ । २५२,१९ । ३५३,९ । ७९५, ५ । ८११,६ ।

ऋ—

ऋष्यशृङ्गः ४६,१ । ३१९,१२ । ४६६,४ । ४९९,१७ । ७१७, १९ ।

क—

कर्काचार्य्यः ३११,११ । ३१३,८ । ४४२,११ । ५५५,६ । ६६२,१८ ।

कश्यपः ६१,१३ । २१७,८ । ५५४,१० । ६५९,११ ।

कात्यायनः २९,२१ । ३५,१४ । ४०,१० । ५०,५ । ५९, १३ । ६०,१० । ७४,६ १५ । ७८,८ । ८३,५ । ८४,

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

४ । ९६,१४ । १०५,६ । ११९,६ । १२०,१५ । १२१, ९ । १२३,८ । १२४,१८ । १६२,१६ । १६३,६ । १६७,१६ ।१६४,१३ ॥

१७०,३,१४ । १७७,१४ । १७८,१ । १९१,१५ ॥

१९७,७,११ । २१३,१२ । २१८,४ । २३६,७ । २३७, १ । २३८,१७ । २४१,१४ । २५७,१,८ । २६५,८ । २६८,१६ । २६९,१५ । २७३,२ । २७७,३ । ३०४, ८,२१ । ३०६,१६ । ३०८,११ । ३०९,२१ । ३१४, ६ । ३२२,५ । ३७०,९ । ४२९,१६ । ४३०,९,१० । ४३२,६ । ४४०,२ । ४४१,२ । ४४४,११ । ४४५, ५ । ४४६,१,१५ । ४७२,२० । ५४४,१० । ५५२, १८ । ५५५,५ । ५८७,९ । ५९१,१० ।५९६,८ । ५९९, ९ । ६०३,१७ । ६०५,१७ । ६२३,२० । ६६२,१७, २० । ७७१,१८ । ७७२,१८ । ७७५,६ । ७८८,१० । ७९२,१३ । ८०२,१० । ८१३,१६ ।

कारिकाकार: ४५,१८ । ११२,१२ । १२३,२० । १२५, १४ । १२७,१० । १२८,५ । १३५,९ ।

कालनिर्णयदीपिकाकार: ५५२,४ ।

काश्यप: ४५८,२ ।

कार्ष्णाजिनि: २६३,११ । २६४,१४ । ३१३,२२ । ५५६, १ । ५९१,१९ । ६००,२२ । ७८६,१७ । ७९१,१३ ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

कोशकारः ५३३,२ ।

कौण्डिन्यः ५९९,१३ ।

कौषीतकिः १२०,९ ।

ग

गर्गः ७७,१५ । १४४,११ । १४५,१५ । १४८,१ । १६७,१ । १७९,७ । ३३०,१० । ३३२,२ । ३५१,३ । ३५५,१४ । ३६१,६ । ३६८,११ । ३७३,६ । ४०७,१५ । ४३७,९ । ४५७,५ । ४५८,५ । ५८४,५ । ५९९,२० । ६१५,१० । ६१८,१६ । ७१३,१२ । ८५२,९ ।

गार्ग्यः २७५,१० । २७६,११ । ४०५,१४ । ५५१,१२ । ५५२,८ । ५५३,१७ । ५५६,८ । ५७०,१३ । ७३९,१४ । ७७२,२ ।

गालवः १७२,१७ । ३२१,१ । ३६२,९ । ५९४,१६ । ५९५,८ । ६१४,४ । ७३९,२१ । ८०८,४ । ८२०,७ ।

गोभिलः ११८,१० । ११९,३ । १६२,१८ । २२९,५ । २३६,१२ । ३६७,४ । ४६८,१९ । ४९२,२१ । ४९३,७ । ५५१,२० । ७३१,१९ ।

गौतमः १५४,११ । १९६,११ । ३५४,१९ । ३५९,२,८ । ३७०,६ । ५२०,२१ । ५८९,१० । ८०४,१३ ।८२३,२ ।

च

चन्द्रिकाकारः ५,३

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

छ

छागलेयः २६७,१४ । ५४१,८ । ६०६,८ । ८१०,१६ ।

ज

जमदग्निः ३०६,१ । ३५९,१८ ।
जातुकर्ण्यः १९७,१३ । १९८,४ । २३६,१५ । २७२,४ ।
५९४,२ । ५९५,१६ । ८०९,२० ।
जाबालिः १२४,१२ । १८०,१४ । १८१,२ । १८२,३ ।
३७९,१ । ४१०,३ । ४५०,१३ । ४९७,१३ । ६००,
१९ । ७३१,१२ । ७७२,१४ । ८०२,७ । ८११,९ ।
ज्योतिर्वृहस्पतिः १३०,१८ ।

त

त्रिकाण्डमण्डनः १२२,६ । ४०७,४ । ५४४,१८ । ५४६,७ ।

द

दक्षः १३५,१८ । १५४,२ । १६६,२ । १७७,६ । २२७,
१५ । २४१,२ । २४५,८ । २५३,२ । २६७,१ ।
३३०,१ । ३३३,१६ । ३३५,१ । ३५६,१७ । ३६७,

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

५ । ६१६,७ । ७४२,१५ ।

दमनकः २९३,१ ।

दाल्भ्यः २६३,३ ।

दिवोदासः ६७३,१७ । ७०९,७ । ७९३,१५ । ७९६,१८ । ८१४,४ । ८१९,१० । ८२५,१६ ।

देवलः १५४,५ । १६५,६ । १७१,१ । १७३,३ । १९१,३ । २१७,११ । २५२,१६ । ३१०,२ । ३१२,७ । ३२३, १४ । ३४५,३ । ४२८,१५ । ४३०,१९ । ४३६,१६ । ५३०,११ । ५३९,१ । ५४१,२१ । ५४२,२२ । ५८८, २० । ६१०,४ । ६१९,२० । ६३३,१४ । ७४२,१८ । ७५४,२ । ७७३,१४ । ७७५,९ । ७८१, १६ । ७९८, ११ । ७९९,६ । ८२०,१२ । ८३६,११ । ८४२,१ ।

देवस्वामी ६१३,१७ ।

ध

धर्म्मः ५१७,७ ।

धौम्यः ५८७,४ । ६३४,१२ । ६५५,१३ ।

न

नारदः ९,६ । ४०,१९ । १३०,११ । १३४,४,१२ । १३६, ५ । १४२,७ । १७६,४ । २४२,१ । ४२९,७ । ४५६, ८ । ५०४,१ । ५४८,२० । ५७६,८ । ५७७,११ । ५९०,१५ । ५९९,१७ । ६५९,१७ । ७०३,४ । ७१८,

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

१६ । ७२०,६ । ७५८,७ ।
नारायणः ६७३,१६ ।
नारायणवृत्तिकृत् ४४३,२ ।
नारायणभट्टः २७५,१९ ।
निर्णयामृतकारः ७१९,२२ ।
नृसिंहः ५५,१५ ।

प

पतञ्जलिः ५१५,२ ।
पराशरः १६२,८ । १८९,३ । २६५,१७ । २६६,४ । २७४,
७ । ३३५,१० । ३६४,२० । ७६४,१२ । ८५०,६ ।
परिशिष्टकारः ३०५,२ ।
पाराशरः १४९,७ । १५१,६ । १६०,३ । ३७३,१ ।
पुलस्त्यः ३३९,१४ । ४९४,१ । ५९७,१८ । ८११,१९ ।
पैङ्गः १२०,१,७ ।
पैठिनसिः ६,१७ । ८४,१५ । १८७,३ । २२८,१६ । ३११,
१९ । ३२६,१५ । ४३१,११ । ५४४,३ । ७४९,१७ ।
७६५,४ ।
प्रचेताः ३०,१८ । १६५,१२ । १७९,१४ । ३२६,६ ।
६१२,३ । ८०२,३ । ८५१,१२ ।
प्रजापतिः ८०,७ । १२५,१३ । ६०९,१९ ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

प्रयोगपारिजातकारः ८४,१४।

ब

बादरायणः १४४,२०।

बृहस्पतिः ४,२१। ७,२। ४०,३। ४८,६। १३४,१३। १४२,१८। १६१,५। १६२,४। १७४,२। २३४,६। २३६,४,१८। २५१,२। ३४२,३। ३५२,९। ४३३,१२। ५५३,१२। ५९२,२२। ७४२,४। ७४८,१४। ७९१,५। ८०५,२१।

वौधायनः ३७,९। ९८,१३। १०५,६। १०८,१९। १६०,१६। १७८,७। २६८,१०। २९३,१७। ३८०,८। ३८२,१२। ३८३,६। ३८५ १७। ४०७,३। ४४२,१। ४४६,११। ५१०,९। ५५५,१३। ६१४,१३। ७०५,४।

ब्रह्म ५,१९।

भ

भट्टाचार्य्यः ५१५,५।

भार्गवः ४६३,३।

भारद्वाजः २६५,१। ७५६,२।

भृगुः १०७,४। १७०,७। १७१,१५। १८७,११। १९१,७। २६५,१०। ३२९,२। ३५०,१८। ५६२,३।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

म

मण्डन: २२७,११ । २३७,५ ।

मदनपारिजातकार: ३६९,१७ । ७४८,१५ । ८०७,४ । ८१९,५ ।

मनु: ५,१२ । २७,१८ । ३५,१ । ४८,११ । ५८,६ । ५९,१० । ११५,१७ । १२०,१२ । १४८,२ । १५२,९,१२ । १५३,३ । १५७,१३ । १५९,१० । १६१,१२ । १६४,१ । १७०,४ । १७६,७ । १९४,७ । २०४,६ । २२६,१६ । २३३,१५ । २३४,११ । २४५,१७ । २४६,१३ । २४७,१५ । २४९,१४ । २५०,४ । २५१,२० । २५२,७ । २६२,८ । ३०५,५ । ३०६,१२,२० । ३१४,३ । ३१८,१६ । ३१९,२० । ३२४,५,१६ । ३२६,३ । ३३३,१३ । ३३७,२ । ३४३,३ । ३५१,१ । ३६३,१३ । ३६८ १४ । ३७२,७ । ३७३,१३ । ४३५,१९ । ४७६,२१ । ५४२,१५ । ५९२,६ । ६१०,७ । ६१५,६ । ७२८,१५ । ७२९,४ । ७४४,१० । ८१६,१२ ।

मरीचि: ८१,१५ । १६८,१७ । २३६,१ । २३९,२ । २६८,१ । २७८,१५ । ३१०,३ । ४६९,७ । ७७२,५ । ७९७,१,१३ ॥ ८१२,४ ।

मार्कण्डेय: १६२,१२ । १६७,१९ । १७६,१८ । १७८,१६ । ३३१,७ । ३३८,२०, । ३५५,१० । ३६४,१७ । ४२८,४ । ४५०,८ । ४६५,६ । ४७१,८ । ४७२,१२ ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

५६७,१५ ।

माण्डव्यः १३२,७ ।

माधवाचार्यः ११६,१८ । २४३,१९ । ४०७,७ । ४०८,७ । ४११,६ । ४१३,१२,१५ । ४२६,६ । ४३७,१५ । ४४४,१४ । ४७३,१७ । ४८३,९ । ४८५,५ । ५०१,७ । ५०७,१८ । ५१४,१० । ५२३,१२ । ५४३,१७ । ५४५,५ । ५६९,१५ । ५६६,१६ । ५६८,८ । ५८१,६ । ५८२,१७ । ६१९,१६ । ६२१,१८ । ६२२,१७ । ७०४,८ । ७०६,१० । ७१३,१४ । ७१५,१८ ।

मोहचूडः ५२९,५ ।

य

यज्ञपार्श्वः ११७,१३ ।

यमः १६१,३,२१ । १६३,१७ । १६९,२ । १९३,५ । १९५,१४ । २२३,५,१७ । २२७,१९ । २३३,१२ । २३५,१ । २४९,५ । २५४,८ । २६२,३ । २६६,१४ । २७२,१३ । ३१४,१६ । ३२९,११ । ३३०,१९ । ३५७,९ । ३५९,११ । ३७०,१ । ३७२,३ । ५५३,१८ । ५९३,३,११ । ५९८,११ । ६१४,११ । ७०५,१७ । ७८२,८ ।

याज्ञवल्क्यः ५,४ । ५८,१ । ५९,४ । ७७,४ । १५५,११ । १६१,१८ । १०६,४ । २२३,२१ । २३३,९ । २३९,७,१९ । २४१,२० । २४४,१४ । २४७,६ । २४८,१५ । २४९,१ । २५०,८ । २५१,९ । २५७,१० । २७७,५ ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

२८६,१९ । ३०७,७ । ३१७,६ । ३२३,२ । ३३४,२० । ३४०,१ । ३४४,४ । ३४५,५ । ३४६,१३ । ३५६,२० । ३६२,१८ । ३६३,१० । ३६८,१८ । ३७०,८ । ३७७, १० । ५०३,१३ । ५४६,५ । ५५५,१२ । ५९८,१२ । ७३५,२० ।

योगियाज्ञवल्क्य: १७४,७ । १७६,१२ । १८०,९ । १८९, ११ । २१५,७ । २५७,१६ । ७६७,१६ ।

योगी २२६,१९ । २५३,१० । २५९,८,१६ । २६४,६ । २६६,८ । २७२,१९ । २७७,१८ । २८०,१ । ३२७,४ ।

योगीश्वर: १५६,१५ । १५९,१८ । १९५,६ । २४५,१३ ।

ल

लक्ष्म: १३२,४ । ६२०,६ । ७२८,१० । ८४८,२ ।

लोगाक्षि: ३४,४,१९ । ११८,१६ । २७०,३ । ४४७,१२ । ४६९,७ । ७८७,१ ।

व

वत्स: ४५०,२ ।

वराहमिहिर: १३१,३ ।

वशिष्ट: १०,५ । ३०,६ । १५७,४ । १७०,११ । १७८,२ ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

२२४,१२ । २४७,१२ । २६८,१३ । २७०,१६ । २७२,
१६ । २९०,१ । ३२२,२ । ३३७,१७ । ३५९,१५ ।
४४५,१ । ४७३,२२ । ५८९,२० । ६१३,१६ । ७७७,१ ।
विज्ञानेश्वरः १५५,१५ । २५०,१६ । ४६७,९ । ५८०,८ ।
विद्यारण्यः १२०,२ ।
विश्वकर्म्मा ८६०,७
विष्णुः ७,१५ । १०७,१३ । १४८,६ । १६६,५ । १६७,
१२ । १७६,१७ । १८१,१३ । १८९,८ । १९०,५ ।
२०४,९ । २६३ १४ । ३१९,९ । ४३४,२ । ४६६,
३,१० । ४८९,२ । ४९७,२० । ५१०,४ । ५७४,१२ ।
५८८,१ । ६५७,११ । ६९९,९ । ७००,१० । ७४१,
२२ । ७४९,७ । ८१७,४ ।
वृद्धगार्ग्यः ५२९,१८ । ५९०,४ । ७०४,१५ ।
वृद्धनारदः ८६२,११ ।
वृद्धमनुः ३०,१२ । ३४,१८ । ५४,७ । १९३,१ । २७३,४ ।
३२६,२२ । ३३४.१४ । ५८७,१९ । ५८८,४ ।
वृद्धयाज्ञवल्क्यः ३४,१४ । ३५,१० । ७६४,६ । ७६७,१० ।
वृद्धवशिष्ठः ४५६,११ । ४६७,२० । ४७१,१२ । ४८१,४ ।
७२१,४ ।
वृद्धशातातपः ३०,९,१५ । २७५,४ । ३३८,१५ । ८०९,
११ ।
वृहन्मनुः ५९५,२१ ।
वृहत्पराशरः ६१०,१४ ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

वृद्धपाराशर: १९९,१५ । २४३,१४ । ६१३,२२ ।

वैखानस: ४०६,१४ ।

वैजवापायन: १३१,६ ।

वैयाघ्रपद्य: ८१,८ ।

व्याघ्रपाद: ११६,१० । १५५,२१ । २६४,१० । ३२७,२१ ।
४६७,२२ । ७१४,७ ।

व्यास: ९,३ । ३७,१३ । ४६,४ । ६२,१३ । ६४,३ । ६५,
४ । ६६,१३ । १४५,१० । १४८,१० । १७३,९ ।
१७५,२० । १७८,८ । १८०,३ । १९१,११ । १९३,
१४ । २०८,२ । २१५,१३ । २१६,११ । २१८,२,१२ ।
२१९,८ । २२०,४ । २२७,५ । २४८,१४ । २६४,४ ।
२७०,१९ । २८४,६ । ३०७,४,१३,१५ । ३०८,४ ।
३१४,१० । ३२३,२० । ३२५,१४ । ३५४,४ । ३५८,
१५ । ३६३,१७ । ३७४,४ । ४३९,१३ । ४४७,१४ ।
४५०,५ । ४६४,१२ । ४६७,१२ । ४७१,१५ । ५५२,
१४ । ७४५,५ । ७९४,१४ । ८३६,४ । ८५३,२ ।

श

शङ्ख: १४६,८ । १५२,१७ । १६४,१६ । १७४,१७ । १९१,
१४ । १९२,११ । २०४,१३ । २७६,१५ । ३०४,१३ ।
३२५,१७ । ३४०,२० । ४६५,२ । ५८०,१३ । ५८१,

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

३। ७२३,१४। ७४५,८। ७६६,१। ७७९,१६।
८०६,४।

शाकटायनः ६१२,१६।

शाङ्खायनः १२४,९। ८०५,१०।

शातातपः ११७,१६। १२१,५। १६५,१०। १९७,८।
२१६,७। २६७,६। ३३८,३। ३४६,६। ३५७,६।
३७२,१९। ३८१,७। ४३९,८। ४४०,८। ४६६,१९।
७६४,३।

शालङ्कायनः २७१,१५। ३११,१५।

शौनकः ११,१। १५,१८। ३६,१७। ३८,१२। ४५,९।
५१,३। ६५,१८। ७२,१२। ७५,५,१९। ७७,१।
७८,१२। ८२,२२। ८३,१०। ८६,७। ८८,१। ९४,
१७। ९८,८। १०९,१३। ११७,६। १२०,१८।
१२४,२। १२७.१३। १२८,२०। १४०,८। १५४,
१४। १९०,१८। २१४,१२। २१५,१०। २२६,९।
२३२,७। २६०,७। २८६,१६। ३२१,९। ३३५,१४।
६६२,२। ८३५,१२।

श्रीधरः ६०१,९।

श्रीपतिः १३५,१८। १९६,१८। ८५४,५।

स

सत्यव्रतः ८५,१। ४०६,११। ४११,१४। ५३८,१८।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

५४४,२ । ८००,४ । ८१०,१३ ।
सनत्कुमारः ६८८,२१ ।
सुदर्शनाचार्यः ७३,२ ।
सुमन्तुः ३६,१४ । १४६,६ । १६५,९ । ४२९,२ । ४६७,
३ । ५८३,१६ । ६०७,१६ । ७६९,४,१४ । ७९२,१६ ।
७९४,१३ । ७९७,१६ । ८०७,२० । ८१०,३ ।
सूतः ६०७,४ ।
सूत्रकारः २१४,५ । ६६१,१८ ।
स्कान्दः ५८३,९ ।
स्मृतिदर्पणकारः ७८७,१६ ।
स्मृतिरत्नावलीकारः ६००,८ । ७९३,१७ । ८०४,१२ ।
८११,४ । ८१९,९ ।
संग्रहकारः ५४,११ । ९८,१६ । १२१,१२ ।
संवर्त्तः ४८,१८ । ५०,१ ।
हारीतः ११९,१६ । १५१,११ । १५२,८ । १५९,७ ।
१६०,१८ । १६२,२१ । १६३,१४ । १६५,१ २६३,
७ । २७२,११ । २७५,७ । ३६४,९ । ४११,११ । ४२५,
३ । ४४८,१८ । ४४९,११ । ५६६,१ ।
हेमाद्रिः ३०,४ । ११६,१८ । १४०,८ । ४४०,१५ । ४४९,
२ । ४८४,१३ । ४८५,१८ । ५४३,१६ । ५५०,१८ ।
५५१,१८ । ५६१,७ । ५६२,१९ । ५६५,८ । ५६८,

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

६। ५७०,४। ५७५,१८। ५९६,८। ६११,१०।
६१३,१। ६३२,४। ६४८,२०। ७००,१६। ७०४,
७। ७०६,१०। ७१३,९। ७१५,१८। ७१७,३।
७१८,४। ८०७,५। ८०८,१०। ८१०,५। ८१३,७।

ग्रन्थनामनिर्घण्टः।

अ

अग्निपुराणम् ५६०,२०। ५७७,१६। ८०५,१५।
अद्भुतसागरः ४६३,३।
अनन्तभाष्यम् ४४२,१७।
अपरार्कः १४४,१। १४६,३। ४३७,१०। ४६७,१२।
४८२,२। ४९१,५। ५७३,१। ५८०,१३। ६१०,८।
६१४,११। ६७०,८। ७०५,१। ७४२,७। ७५९,१६।
अभिधानम् २९२,२२। ५१६,४। ६७०,१७।
अरुणस्मृतिः ४७५,१५।

आ

आग्नेयम् ४९,३। ५३९,४। ५४१,१।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

आगमः २८१,५ । ४०१,१९ ।

आचारदीपः १५६,८ । १६१,२१ । १७६,१ । २०३,७ । २७९,१६ । २८६,५ । २९५,३ । ३२४,२,१२ । ३२७, १५ । ५३३,८ ।

आचारप्रदीपः १७१,१० ।

आदित्यपुराणम् १४४,१ । २८२,१ । २९६,१८ । ३४६,१ । ५०१,८ । ५९९,२ । ६६९,१६ ।

आपस्तम्बस्मृतिः ७५९,३ ।

आपस्तम्बसूत्रम् ४४२,२० ।

आपस्तम्बश्रौतसूत्रम् १२६,१० ।

आपस्तम्बीयम् ३०८,१८ ।

आश्वलायनकारिका २५,१० । ४१,३ । ७४,१२ । १०९, ९ । ५५५,२,१५ ।

आश्वलायनगृह्यम् ३८,३ । ७२,७ ।

आश्वलायनगृह्यपरिशिष्टम् ८१,१ । ८५,८ । १८४,१६ । १८९,१४ । २०८,११ । ३०९,६ ।

आश्वलायनपरिशिष्टम् २५५,१८ ।

आश्वलायनसूत्रम् ७४,१ । १२३,२ । ४४३,२ । ६९६,३ ।

आयुर्वेदः ३५६,११ ।

ई

ईशानसंहिता ७१२,१६ । ७१६,२० ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

उ

उदीच्यपुराणम् ७३०,२ ।
उशन: स्मृति: ८१९,१३ ।

ऋ—

ऋग्विधानम् १०८,१२ । १२६,३ । २६१,१९ । २९४,२० । ३५१,१५ । ३६१,२ । ४४९,६ । ४५५,२ । ४९४,२,११ । ६०१,१ । ६०९,२ । ६६२,५ । ६९५,१९ ।

क—

कठश्रुति: ५१५,११ ।
कल्पतरु: ६१९,८ । ७११,१० ।
काठकगृह्यम् ६१०,१७ । ६९६,९ ।
काण्वशाखा ५०३,७ । ५१६,२ ।
कामिकम् ७१२,१० ।
कात्यायनगृह्यम् ३८,५ ।
कात्यायनगृह्यपरिशिष्टम् ३१४,२१ ।
कात्यायनपरिशिष्टम् २९,५ ।
कात्यायनश्रौतसूत्रम् ७५६,१३ ।
कात्यायनसूत्रम् २९,८ । ७३,९,१३ । १४५,७ । २५६,१८ । ५५२,७ । ५५७,६ । ६६२,१८ । ७७१,१३ । ८१३,४ ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

कात्यायनस्मृतिः ४४४,६ । ५३७,१५ ।

कारिका ३२,६ । १११,७ । ६६२,१ ।

कालखण्डम् ५९९,५ ।

कालदीपः १३१,१३ ।

कालनिर्णयः २८७,३ । ५२३,१२ ।

कालनिर्णयदीपिका ३१०,९ । ४३५,६ । ४५३,१४ । ६४९, १ । ८७०,४ ।

कालविवेकः ४६३,१७ ।

कालाग्निरुद्रोपनिषद् २०६,२० ।

कालादर्शः १२२,१ । १४६,१६ । ४४७,२१ । ४५४,२० । ४६७,१६ । ४९३,४ । ५२८,१९ । ६१३,१२ । ६७६, ४ । ७८७,१६ । ८०२,१७ । ९०३,११ ।

कालिकापुराणम् ६५०,२ । ६५१,१५ ।

कालोत्तरम् ५४८,११ । ७१७,८ । ८५६,२ ।

काशीखण्डम् १८७,१५ । २०१,३ । २०४,१६ । २८५,१७ । ४९९,१३ । ५०६,१६ । ६६५,१३ । ६६६,९ । ६९२, ५ । ७०६,६ । ७२६,४ । ७४०,१२ । ७४२,१३ । ७५३,९ । ७५५,६ । ७६१,११ । ७७३,४ । ८३५,१२ ।

कार्ष्णाजिनिस्मृतिः ६११,१३ ।

कूर्मपुराणम् ८४,१८ । १४८,३ । २४८,३ । २७८,१८ । ३०३,१४ । ४२५,६ । ४३०,१४ । ५१३,१५ । ६५७,

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

८। ७३१,१६।
कृत्यरत्नम् ६६०,१३।
कौर्म्मम् २५१,५। २६५,२०। २७९,१२। २८२,१८। ७२७,१२,२१। ७३०,८। ७४१,१४। ७६३,१। ७७७,८।
क्रियासार: २८३,१६।

ख

खादिरगृह्यम् ५५५,९।

ग

गर्गस्मृति: ४४९,६।
गरूड़पुराणम् ४५४,९।
गयामाहात्म्यम् ७६९,९। ८०५,५।
गारुड़म् २८५,२१। २८७,१०। २९५,१५। ४८९,२०। ४९८,६। ५४१,११। ६३१,१४। ७१४,१५। ७२४,२। ७२५,१२। ७५०,१६। ७९२,१०।
गीता २८९,२०।
गृह्यपरिशिष्टम् ३०,२२। ३६,६। ४१,१०। ७२,१०। ७५,१०। १११,९।
गोविन्दार्णव: ६१८,१६। ७१८,१६। ७२०,१।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

गोभिलसूत्रम् ३३६,१५।
गोभिलस्मृति १५५६,११।
गोमीतन्त्रम् १८८,८। ५०६,८।

च

चतुर्विंशतिमतम् २८,१। २४८,८। ४५६,४। ४६४,८। ५८६,२१। ५८८,३। ८०५,१३। ८०९,६। ८१२,१०।
चन्द्रिका २६,६। ७५,१। ७९,१५। १२७,२२। १६३,१७। २२३,१६। २५३,१२। ६०९,१०।
चमत्कारखण्डम् ३०७,१८।

छ

छन्दोगपरिशिष्टम् २५७,१। ५५५,२०।

ज

जावालस्मृतिः ४७६,१०। ७८५,११।
जावालोपनिषद् ३७६,७,१७।
जैमिनिस्मृतिः १७७,२०। ४७३,१२
ज्योतिर्निबन्धः १४२,११। १४४,११। ४५९,८। ४८०,१२। ४८८,७। ६७१,१४। ६७४,४। ८५९,१२।

5087

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

ज्योतिषम् १४३,१ । ७१०,९ । ७५७,११ ॥
ज्योतिःप्रकाशः १३२,१० ।
ज्योतिःपराशरः ५५४,१८ ।
ज्योतिःसागरः १३४,१ । ४६३,८ ।

ड

डामरतन्त्रम् ६५०,६ ।

त

तत्त्वसागरः ८५७,१४ ।
तन्त्रवार्त्तिकम् ५१५,५ ।
तिथितत्त्वम् ६१९,५ ।
तीर्थसौख्यम् ५३२,१२ ।
तैत्तिरीयम १२३,१७ । १७५,१६ । ३८१,१० ।
तैत्तिरीयारण्यकम् ३३६,६ । ५०२,३ ।
तैत्तिरीयश्रुतिः ३३९,२० । ४४५,१४ । ५४६,१० ।
त्रिस्थलीसेतुः १९१,१० । २६८,२२ । ६९४,४ । ७२३,
१४ । ७५४,२ । ७५६,२ ।
त्रैलोक्यमोहनपञ्चरात्रम् ५१२,१२ ।

द

दक्षस्मृतिः ३५२,११ । ७६१,७ ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

दिवोदासनिबन्धः ४९२,२१ । ५४७,३ । ५५८,५ । ५६७,५ । ५७३,१७ । ५७५,१४ । ५८१,९ ।
दीपिका ४०६,९ । ५४८,१५ । ५६८,७ । ६०६,१२ । ६१९,१६ । ६६१,१६ । ६६२,५ । ६८९,१६ । ६९४,१० ।
देवजा[illegible]यम् १२५,५ ।
देवलस्मृतिः ४६८,१४ । ८०५,३ ।
देवीपुराणम् २८६,२ । ४५६,८ । ४८१,१८ । ४८३,६ । ५४०,१८ । ६१७,३,१२ । ६१८,६ । ६२०,१९ । ६२१,६,१७ । ६२३,८ । ६२५,३ । ६२९,१०,२० । ६३२,७ । ६३३,५ । ६३५,३ । ६३९,२,१८ । ६४०,४ । ६४९,१४ । ६५०,५ । ६५१,२ । ७६१,५ । ७७९,३ । ७८०,१२ । ७९९,२ । ८३८,१४ । ८७०,२ ।
द्वारकामाहात्म्यम् ५०५,३ ।

ध

धवलनिबन्धः ७०९,८ ।
धर्म्मप्रदीपः ६३०,३ ।
धर्म्मप्रश्नः १८२,१७ ।
धर्म्मसूत्रवृत्तिः ४४८,८ ।
धर्म्मानुशासनम् ३१२,२० ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

न

नन्दिपुराणम् २८३,१ । ५४०,२ ।

नागरखण्डम् ५८९,१४ । ५८१,२ । ६००,१२ । ६११,१७ । ६१२,९ ७१४,५ ।

नारदस्मृतिः ६७३,१९ ।

नारदीयम् १०८, ८ । २७९,१ । २८२,२,२२ । ३४१,६ । ४३४,८ । ४३६,४ । ४४०,५ । ४९१,१८ । ४९२,१७ । ५२१,१९ । ५४०,८ । ५७३,१२,१६ । ५७४,८ । ५७६,२ । ६८१,१४ । ७०२,१० । ७११,१३ । ८४६,२ । ८६२,१ ८६८ ६ ।

नारदीयपञ्चरात्रम् २८३,११ । ५०५,११ । ५१२,७ । ५२०,७ । ५२२,८ ।

नारायणवृत्तिः ६०७८ । ६९६,८ ।

निगमः २७९,६ । ३४३,१७ । ५९६,५ । ७१५,१५ ।

निर्णयदर्पणः ४४८,५ । ४५६,९ । ५७१,६ । ५९१,२ । ६१५,१६ ६५६,११ । ६७३,११ ।

निर्णयसागरः ६८०,१० ।

निर्णयामृतम् २९३,५ । ४११,१८ । ४६९,८ । ४७६ ११ । ४८३,६ । ४९१,१७ । ५००,१०,१५ । ५५६,२० । ५६५,१९ । ५६७,१४ । ५६८,१३,२० । ५७०,२ । ५७६,८ । ५७९,१ । ६०२,३ । ६०५,११ । ६३१,३ । ६३२,७ । ६३८,१० । ६३९,२ । ६६९,१२ । ६७०,

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

१७ । ६७१,२० । ६७७,२० । ७१९,७ ।
नृसिंहपरिचर्य्या २९२,१४ । ४३२,१२ । ४३६,११ । ५०१,१७ ।
नृसिंहपुराणम् २७७,१५ । २८३,१९ । ४९५,१९ । ४९६, १० । ४९७,२ ।
नृसिंहप्रसादनिबन्धः ६२०,१२ ।
न्यायः १७२,४ ।
पद्मपुराणम् ४२७,६ । ४२८,८ । ४३२,१३ । ५६२,१५ । ६९०,१६ ।

प

परशुरामपद्धतिः ३८७,६ ।
परिभाषा ३९६,१६ ।
पञ्चरात्रम् २१६,६ । २९०,१२ । २९२,२२ । ३०९,१४ । ३१२,११ । ५२३,१८ । ८५८,४ ।
पाणिनीयम् २३३,२० ।
पाद्मम् १८८,३ । १९६,१७ । २२१,१९ । २७९,९ । २८४,२० । २९२,१८ । २९७,६ । ३७२,१३ । ४१२, ८ । ४२८,१८ । ४३४,११ । ४८७,१० । ४९०,१९ । ४९२,१४ । ५०३,१८ । ५०५,१४ । ५२०,१,८ । ५२२,९ । ५२३,१५ । ५३३,१४ । ५४३,१० । ६४८,

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

१९ ॥ ६६४,५ । ६६५,४,१५ । ६६७,११ । ६६८,
९,२१ । ६७२,८ । ६७४,११ । ६७६,२ । ६७७,
२६ । ६८१,६ । ६८४,१० । ६८९,२ । ६९०,९ ।
७००,३ । ७०१,२,८ । ७०२,५ । ७०७,३ । ७०८,
१५ । ७०९,६ । ७१०,४ । ७१४,२० । ७१७,१३ ।
७८०,१५ । ७८९,२० । ८३९,१ ।

पाराशर माधवीयम् १९९,२ । २०१,१० । ५५१,१३ ।
५९०,२२ । ५९१,१९ ।

पाराशरस्मृतिटीका ५१४,१० ।

पारिजातः १९४,६ । २०२,७ । २२७,८ । २५८,१६ ।
३३४,१३ । ३५०,१८ । ३५९,७ ।

पुराणम् ३००,१ । ३०९,१ ।

पुराणसमुच्चयः ४२८,११ । ४६२,१५ । ४८३,१४ । ५७०,
९ । ५९४,८ । ६०१,१८ । ६०४,१ । ६१६,७ ।
६७८,२ ।

पुरुषार्थप्रबोधः २०४,३ ।

पुष्करपुराणम् ६७६,८ ।

पृथ्वीचन्द्रोदयनिबन्धः ४६२,१५ । ४८९,२ । ५०९,१२ ।
५९०,१५ । ६०३,१८ । ६१४,७ । ६७३,१ । ७००,१० ।

पैठिनसिस्मृतिः ११७,४ । ७६४,१७ ।

प्रकाशसंहिता २०५,११ ।

प्रभासखण्डम् ५४४,१३ । ७०२,१ । ७५२,६ । ७५५,११ ।
७८५,८ ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

प्रयोगपारिजातः १५,१३ । ३२,५ । ५५,१२ । ९०,१६ । ९६,३ । १५६,६ । २७४,२१ । २८४,६ । ३३०,१० । ४६८,१९ । ५८६,१९ । ५८९,१९ । ५९७,१६ । ६००, १ । ६१३,३ । ७६९,१५ ।
प्रयोगरत्नम् २७५,१९ ।
प्राचीसाधनसिद्धान्तः ८६०,१७ ।

व

बृहस्पतिस्मृतिः ५९४,२२ । ७८५,१४ ।
बौधायनसूत्रम् ५५३,५ ।
बौधायनस्मृतिः ७५,१७ । ११७,१३ । ४४४,६ ।
ब्रह्मपुराणम् ३१,१६ । ३२,४ । ६२,१० । ६३,६ । ५७,६ । ८८,८ । ३२५,११ । ३५५,१ । ४८०,८ । ७४१,७ । ७४७,१ । ७७४,१२ । ८४५,५ ।
ब्रह्मवैवर्त्तम् २७३,१८ । ३७५,६ । ४२३,३ । ४३४,१५ । ४३९,७ । ५२२,२१ । ५२९,१ । ५३०,१२ । ५३६, १३ । ५६२,७ । ५६५,८ । ६३७,२२ । ७९२,७ । ७०४,७ । ७१९,४ ।
ब्रह्मयामलम् ५३८,१४ ।
ब्रह्मसिद्धान्तः ४७४,१ ।
ब्रह्माण्डम् २०१,१० । ४३३,१५ । ५२१,१७ । ५८८,७ ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

६०५,२० । ६३३,१ । ६८०,१ । ६९३,१९ । ७६९,
१३ । ७२४,१४ ।

ब्राह्मम् ६,२० । ७,८ । २६,१२ । ३६,१६ । ४७,१९ ।
१४३,१६ । १६९,१० । ३१८,२ । ३३१,१८,२२ ।
४०८,४ । ४२५,१९ । ४८१,२१ । ४८७,२ । ४९५,
१२ । ४९९,५ । ५०४,१ । ५०६,१२ । ५२८,१ ।
५५६,१६ । ५८६,१३ । ५८८,२१ । ५९३,२१ । ६०३,
१८ । ६०७,१७ । ६१२,६ । ६१३,१६ । ६१४,४ ।
६७३,१ । ६८४,२१ । ६८६,१२ । ६९०,१ । ७०१,
११ । ७१०,७ । ७२७,६ । ८३९,६ । ८४२,१२ ।
८४३,१० । ८४४,५ । ८४९,१९ ।

ब्राह्मणम् १२०,१,२,३ ।

ब्रह्मण भाष्यम् १०७,४ ।

भ

भविष्यपुराणम् ३४,१२ । ३३२,१६ । ३६४,२ । ४८१,५ ।
४८२,२ । ४९३,९ । ५००,१०,१५ । ५०१,१७ । ५२७,
७ । ५३०,८ । ५३१,३,२० । ५३४,११,२१ । ५३७,
३ । ५३९,१६ । ५४६,१२ । ५४७,९ । ५५६,१३ ।
५५८,१५ । ५६३,५ । ५६७,८ । ५७०,१४ । ५७४,२० ।
५७५,१४ । ५७७,३ । ५८६,७ । ५९३,१५ । ६०३,८ ।
६२०,१७,२० । ६२४,३ । ६३०,५ । ६४०,५ । ६५६,
३ । ६५९,२० । ६६०,४ । ६७०,१८ । ६७६,१८ ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

६७८,१४ । ६८२,२० । ६८८,१५ । ७०७,४ । ७१०, १२ । ७१८,२२ । ७२१,२१ । ७२२,६ । ७८१,१३ । ८०८,८ । ८१६,१८ । ८४४,८ । ८६६,८ । ८६८,६ ।

भविष्योत्तरम् ३५७,३ । ६७२,८ । ७२०,१५ । ७७४,८ । ७७६,१३ । ८६७,५ ।

भागवतम् २८२,११ । ३४४,१ ।

भार्गवार्चनम् ५३६,४ ।

भार्गवार्चन चन्द्रिका ५३१,२० ।

भार्गवार्चन दीपिका ४५५,१३ ।

भारद्वाजस्मृतम् ११६,४ ।

भीमपराक्रमम् १३३,१६ ।

भुजवलभीमम् ८६३,४ ।

म

मत्स्यपुराणम् २८,१४ । ११३,१८ । ४४८,१६ । ४५८,१३ । ४८३,१२ । ६०८,४ ।

मदनपारिजातः २२८,६ । २३६,११ । २३७,८ । २६४, १० । ३०६,१ । ३०८,२० । ३३०,१६ । ३३८,२० । ४४७,१२ । ४६८,३ । ५५१,१८ । ५८२,७ । ७७३, ७ । ७८३,१५ ।

मदन महार्णवः ३७६,२० ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

मदनरत्नम् १४४,६ । ४३७,५ । ५४३,६ । ५६८,२० । ५७०,२ । ५७६,१३ । ५७८,१६ । ६०५,१४ । ६३९, ७,११ । ६४९,१५ । ६५६,४ । ६९३,१३ । ७०९, १७ । ७१३,१३ ।

मनुस्मृतिः ४७६ ६ । ५१०,६ । ५११,४ ।

महार्णवः ३८२,११ । ४००,३ ।

महाभारतम् २००,१५ । २४१,७,१७ । २४९,११ । २५२, १० । २८८,१ । ३२३,६ । ३२४,१९ । ३३१,४ । ३५५,४ । ३६१,१० । ४६५,१३ । ४७७,१२ । ४७८, ७ । ५०७,१ । ५२१,१९ । ५२९,६ । ५४०,१३ । ५८१,२ । ५८६,५ । ५९३,१८ । ६१४,१८ । ६९७, ९ । ७०८,१८ । ७१८,५ । ७२४,८ । ७२५,१५ । ७२६,१ । ७२८,४ । ७२९,८ । ७६२,२ । ७७४,७ ।

महाभाष्यम् ५१५,२ ।

मार्कण्डेयपुराणम् ४८१,११ । ५८६,१३ । ६०८,१० । ६१७,१८ । ७६५,१ । ८७१,२ ।

मात्स्यम् २६२,११ । २६४,१६ । २७८,६ । ३६६,१३ । ४११,१ । ४३४,८ । ४३६,१ । ४९२,७ । ५४२,२ । ५४७,१२ । ५७५,१५ । ६०१,५ । ६२४,१५ । ६७६, १५ । ६९१,१० । ७४५,१६ । ७७५,१ । ७७६,४ । ७७७,१३ । ८६४,१८ ।

माधवीयम् ७,५ । १२५,६ । ४२९,१६ । ४३२,६ । ४३३, १ । ४३६,१६ । ४६४,५ । ४६७,२० । ४७१,२ ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

४७२,१९ । ५३८,११ । ५७१,१० । ६४९,४ । ७१२,४ ।
माधवीयस्मृतिः ४४०,१३ । ४५१,२ ।
मिताक्षरा १३०,११ । १९४,१२ । २८६,१९ । ३०४,१५ ।
३३०,१३ । ४६७,८ । ५२२,१५ । ७९३,१७ ।
मीमांसासारः ६०,७ ।
मुक्तावलिः ४५५,१७ । ४५६,४ ।
मुहूर्त्तसंग्रहः १३२,२१ ।
मैत्रायणीयपरिशिष्टम् ६०६,१७ । ७८६,१६ । ७८७,५ ।
मैत्रायणीयश्रुतिः १०७,१० ।

य

यजुर्वेदः ५०२,२१ ।
यमस्मृतिः ४१,८ । ४११,१७ । ५६९,१० ।

र

रतिरहस्यम् ३६५,१४ ।
रत्नमाला ४९२,३ । ५३७,२० । ६०४,१९ । ७२०,१३ ।
७२७,१३ । ८५०,१० । ८५९,६ ।
रत्नसागरः ४७०,६ ।
रत्नावली ८५७,१ ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

रामार्च्चनचन्द्रिका ४८७,६ । ४९५,७ । ५०१,१७ । ५३१, २ । ५४८,१८ । ६८४,५ ।

रुद्रयामलम् ३८७,६ । ६१९,१ । ६२४,७ । ६२८,८ । ६२९,२ । ६३२,१० । ६५०,१५ । ६५१,१८ । ६५२, २१ । ६५६,२१ ।

ल

लघुनारदीयम् ६८२,१८ ।

लिङ्गपुराणम् ४७३,४ । ६३४,१० । ६७५,९ ।

लैङ्गम् ४८,१ ।

लौगाक्षिस्मृतिः ६१२,२० । ८०६,११ ।

व

वराहपुराणम् ४८४,११ ।

वशिष्ठसंहिता ५२३,३ । ५६१,१६ ।

वशिष्ठस्मृतिः ७०४,१० ।

वह्निपुराणम् ५५८,१२ । ५६०,६,१० । ५६५,१२ । ५७६, १७ । ५७८,१६ । ८६६,११ ।

वाजसनेयकम् १२३,१४ ।

वामनपुराणम् १८३,७ । २५४,११ । ४९१,५ । ५७५,७ । ६११,६ । ८१३,१४ ।

वाराहतन्त्रम् ६२८,११ ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

वाराहपुराणम् २९७,११ । ४३७,१० । ४९९,८ । ५०५,२१ । ५२८,१२ । ६०१,१३ । ६८५,१० । ७०६,११ । ७६९,११ । ७९०,१८ ।

वासुदेवोपनिषद् १९९,१६ ।

वायवीयम् १८८,१८ । ४६७,८ । ५०५,३ । ६०९,६ । ७६८,६ ।

वायव्यसंहिता ४२९,९ ॥

वायुपुराणम् ४५,११ । ३१७,१५ । ३७८,६ । ५९८,२० । ६१०,८ । ७४०,४ । ७४१,१५ । ७९९,१५ । ८१३,८ ।

विधिरत्नम् १०८,११ ।

विश्वकर्म्मोत्तरम् ८५९,३ ।

विश्वकोषम् ५१२,१६ । ५१६,१५ ।

विश्वप्रकाशः १५,१४ । ६०२,४ ।

विश्वरूपनिबन्धः ६३८,१८ ।

विश्वादर्शः ६९,१ । ७०,१४ । ७२,१५ । ११४,१२ ।

विष्यम् ६८५,३ ।

विष्णुधर्म्मः ४०८,१ । ४३३,१८ । ४३६,८ । ४३७,१ । ४७२.१ । ५२७,१२ । ५२८,१५ । ५३७,१३ । ५४२,११ । ५६०,२,१० । ५७२,१८ । ५७३,९ । ६१०,२ । ६२४,१८ । ६६६,१५ । ७०५,९ ।

विष्णुधर्म्मोत्तरम् २८४,२१ । ४२३,१२ । ४२४,२,१० ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

४५३,१२ । ५३४,७ । ६०८,६ । ७०६,१८ । ७७८, ६ । ८५९,१६ । ८६३,२ । १५ ॥ ८६५,७ । ८६७,११ ।
विष्णुपुराणम् २६,६ । २७,१४ । १९४,३ । २४९,१८ । ३३९,३ । ३६३,४ । ५६८,१ । ७१७,२० । ७४४,३ । ७४९,२ । ७६७,१२ । ७६८,९ ।
विष्णुभक्तिचन्द्रोदयः ४३२,१२ । ४३६,११ । ५०४,१ ।
विष्णुस्मृतिः ८,८ । ५१०,१६ । ५२९,२१ ।
विष्णुरहस्यम् ४२४,१९ । ४३१,३ । ४३२,१ । ४३५,१०, १८, । ५४८,४ । ५४९,१० । ५७७,२ । ५७९,१३ । ५८४,१० । ६६४,१४ ।
वृद्धपाराशरम् २४८,६ ।
वृहन्नारदीयम् १९९,७ । २०१,४ । २३४,१४ । २८२, १७ । ३३४,२१ । ५०९,१८ ।
वृहस्पतिस्मृतिः ५८४,२२ । ७६०,१५ ।
वृहत्पाराशरम् ३४९,२ । ३७८,१४ ।
वेदभाष्यम् ५०७,१८ ।
वैखानससूत्रम् २०३,१७ ।
व्यवहारतत्त्वम् १३३,८ ।
व्यवहारसमुच्चयः ५३८,८ ।
व्यासस्मृतिः २१५,१३ ।

श

शतपथम् ३८०,१७ । ३८२,८ । ५०३,१२ । ५१६,२ ।
शतपथब्राह्मणम् ३३६,७ । ३६६,१६ । ३७६,१४ ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

शतपथश्रुतिः २५९,६ । ३८४,११ । ४४२,२२ । ४४५,१५ ।

शाङ्खायनगृह्यम् १५२,४ ।

शान्तिपटल १,३ ।

शाम्बपुराणम् ५१९,१५ ।

शारदातिलकम् २२४,३ । २८०,८ ।

शिवगीता ३७७,५ ।

शिवधर्म्मः ५४३,७ ।

शिवपुराणम् ८४६,१७ ।

शिवरहस्यम् २६९,१४ । ६९२,१८ ।

शिवार्च्चनचन्द्रिका ४७०,५ ।

श्वेतद्वीपमाहात्म्यम् ५१८,९ ।

शैवागमः ५४९,१५ ।

शौनकीयम् ४०,९ । ८२६,५ । ८३४,१२ ।

शौनकगृह्यपरिशिष्टम् ४५,९ ।

श्राद्धकल्पः २२३,७ ।

श्राद्धदीपकलिका ५९५,१८ ।

ष

षट्त्रिंशन्मतम् ७,१० । १९२,४ । ३११,१५ । ३३१,१५ ।
३४५,७ । ४६८,१८ । ७६५,१५ । ८५३,५ । १२ ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

स

सनत्कुमारसंहिता ४२०,१७।
सात्वतसंहिता २०५,७।
सामवेदः ५०३,१६।
सामोपनिषद ३३६,२१।
सायनीयम् १२८,९।
सुदर्शनभाष्यम् ५५१,१७।
सूत्रपरिशिष्टम् ५०२,१५।
सूतसंहिता २०१,७। ५१९,१९।
सूर्य्योदयनिबन्धः ४६८,५।
सौरधर्म्मः ६९६,१४।
सौरपुराणम् ६४९,११।
स्कन्दपुराणम् ५३६,९। ७१६,१८। ७३३,१०।
स्कान्दम् ३,५। ४८,१४। १६९,७। १७७,१। १८७,१५। १९४,१५। २०४,१६। २०६,७। २१६,१५। २२७,१४। २५५,१२। २७३,१३। २८५,११। २८७,७। २९३,८। २९५,१०। २९६,१। ३००,३। ३०२,१८। ३१०,७। ३१८,४। ३२८,१। ३४२,२। ३७३,१४। ३७६,७। ४५०,१०,१८। ४७८,१३। ४८५,३। ४९६,१। ४९९,२१। ५००,२। ५१२,२२। ५१९,६। ५२२,१८। ५२८,५। ५३०,४। ५३२,१। ५३७,१६। ५४४,७। ५४७,८। ५६१,१। ५६६,१२।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

५७०,२ । ५७१,६,१० । ५७४,४ । ५७९,२ । ६०२, ४ । ६१८,३ । ६२२,८ । ६२६,१४ । ६३८,९ । ६५८,१९ । ६६६,१० । ६६९,४ । ६७१,२० । ६७५, ५ । ६७८,३,९ । ६७९,९ । ६९१,१४ । ६९३,६ । ६९४,१२ । ६९८,३ । ७०४,२२ । ७०५,६ । ७०७, ७ । ७०८,७ । ७१३,७ । ७१४,८ । ७१५,१,७ । ७१६,४ । ७१७,१२ । ७१८,१४ । ७४२,७ । ८२४,१ । ८३७,१६ । ८३९,१६ । ८४२,८ । ८४७,१ ।

स्मार्त्तसूत्रम् १२४,८ ।

स्मृतिचन्द्रिका ४३२,१८ । ४५४,१९ । ४९४,९ । ६६२, २० । ७०८,१३ । ७८६,१० ।

स्मृतिदर्पणम् ५९४,१६ । ५९५,८ । ६७२,१४ । ८१३,२१ ।

स्मृतिभास्कर: ५८,१२ । ८१,३ ।

स्मृतिरत्नम् ५०,१५ ।

स्मृतिरत्नावली १५६,२ । ७८२,१ ।

स्मृतिसमुच्चय: ६३८,५ ।

स्मृतिसार: १२८,१४ ।

स्मृतिसंग्रह: २०७,९ । ३३७,५ । ५९७,६ । ७७६,१० ।

स्मृत्यर्थसार: ७६,१७ । ८२,१७ । १६७,२२ । २३५,११ । २६२,१ । ३०८,७ । ३२१,१२ । ३३३,८ । ४९२,१८ । ५९२,१५ । ५९५,७ । ७०४,१६ । ७३१,२१ । ७७२,

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

८,१६ । ७८०,७ । ७८६,१८ । ८०५,४ ।
स्मृत्यधिकरणम् ५१४,४ ।
संग्रहः ४,१६ । ५,२० । ८,११,१५ । ५४,१४ । ५८,८ । ६१,४ । १३४,१० । १४३,७ । १५१,१४ । १५३,२ । १५८,७ । १६४,१० । १६८,१५ । १७२,१७ । १८२, ६ । १८७,१८ । १८८,८ । २२८,२ । २६८,१ । २७१, ८ । २७३,२१ । २७६,७ । ३०३,८ । ३०५,१६ । ३३०, ७ । ३३१,१२ । ३४८,१३ । ३५७,१७ । ३६३,२० । ३६५,२ । ३६६,५ । ४३१,६ । ४७२,१२ । ६१०,१२ । ५५४,६ । ५५६,१८ । ५८०,८ । ५८३,१० । ५८५, ६ । ६२२,३ । ६२३,५ । ६२२,१० । ६३४,१७ । ६३८,१४ । ८१३,२ । ८१६,५ । ८३८,१ । ८४१,६ ।
संहिता ५८,१६ ।

भ

हरिवंशम् ३२८,७ । ५०७,१२ । ५४२,१ । ५५८,१६ ।
हेमाद्रिः २८,१४ । ३१,६ । ३२,५ । ११८,१६ । १२२, १६ । १४३,१५ । २४८,१२ । २७०,२२ । २७२,४,८ । ३०७,१८ । ३१०,१४ । ३८५,१८ । ३८६,८ । ४११, ६ । ४१२,७,८ । ४२८,१ । ४३०,१८ । ४३२,११ । ४३६,१ । ४४६,१८ । ४५३,६ । ४५८,१२ । ४६६, १८ । ४७३,१६ । ४७४,४ । ४८०,८ । ४८२,१७ ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

४८३,२ । ४९४,१ । ४९५,१९ । ४९९,५,१८ । ५२१, ५२८,१ । ५२९,५ । ५३०,८ । ५३४,२१ । ५४१,१६ । ५४२,६ । ५४३,१० । ५४६,१२ । ५४८,४ । ५५१, २० । ५५६,११,१३ । ५६५,१ । ५६६,१ । ५६७, ८ । ५६९,१८ । ५७४,२० । ५७७,३ । ५८१,२१ । ५८६,१० । ५८८,२१ । ५८९,१४ । ५९०,१८ । ५९३,११ । ५९४,२२ । ५९९,२,५ । ६००,१२ । ६०६, ८ । ६०७,४ । ६०८,९ । ६१०,२,४ । ६११,१७ । ६२०,१७,२० । ६२६,१४ । ६३१,१४ । ६३९,२ । ६४०,५ । ६५५,१३ । ६५६,३ । ६५८,१९ । ६५९, ११ । ६६५,१ । ६७२,९ । ६७४,५ । ६७६,१८ । ६७८,३,९ । ६७९,९ । ६८८,१५ । ६९०,१ । ६९१, १ । ६९३,६ । ६९६,१३ । ७०३,२० । ७०५,१७ । ७०८,१५ । ७१०,४,७ । ७१७,१२ । ७२२,६,१६ ॥ ८५०,६ ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

विषयसूची ।

अ

विषयः	पृष्ठे	पंक्तौ
अर्कविवाहविधानम्	६७	१४
अक्षयतृतीयाव्रतम्	४८१	१६
अग्निसंसर्गः	८५	७
अग्न्याधानम्	८७	१८
अङ्कुरार्पणम्	१०	७
अङ्कुरार्पणाधिवासनकालः	८६६	१०
अनन्तव्रतम्	५८१	५
अनुदितास्तसमयलक्षणम्	७४	१५
अन्नामहेमश्राद्धविधानम्	७८२	८
अन्वष्टकाश्राद्धविधानम्	६०५	१६
अपघातमृतानांश्राद्धतिथिनिर्णयविधानम्	६१२	२
अभिवादनम्	२३२	८
अमावस्यानिर्णयविधानम्	४२८	२
अमुक्ताभरणसप्तमीव्रतविधानम्	५६८	१४
अशौचे विवाहविधानम्	८	८

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अष्टकाश्राद्धविधानम्	६०२	१२
अस्थिक्षेपविधानम्	८२३	१
अस्थ्यानयनविधानम्	८२६	४

आ

आचमनविधिः	१५६	१४
आचारप्रशंसा	४०२	१
आर्द्राक्षतारोपणविधानम्	४४०	१
आधानम्	१४५	४
आपद्वृत्तिः	२५१	१
आमलकस्नानकालनिर्णयविधानम्	८५३	१
आश्वयुजीकर्म	६६१	१७
आश्वलायनादीनां होमे गौणकालः	७५	५
तदतिक्रमे प्रायश्चित्तविधानम्	७५	१०
आश्वलायनादीनां होमेमुख्यकालः	७५	१
आश्विनमासविधानानि	५८७	१७
आषाढ़मासविधानानि	५०१	१७

इ

इन्दुक्षयकालनिर्णयः	४४६	५

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

उ

उष्णोदकस्नानस्नाननिर्णयविधानम्
८५२ ४

ऋ

ऋषिपञ्चमीव्रतविधानम् ५६८ ५

ए

एकादशीव्रतसंकल्पः ४३३ १
एकादश्युपवासविधानम् ४२१ ५

औ

औपासनहोमविधानम् ७२ ६
औपासनातिक्रमे प्रायश्चित्तविधानम्
१०६ १२
औपासनोपयुक्तम् ८७ १२

क

कन्यादानफलम् ४७ १६

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

कन्यादानविधानम्	४१	१०
कार्त्तिकव्रतोद्यापनम्	६८९	१
कार्त्तिकमासविधानानि	६६४	१
कम्बलदानविधानम्	७०३	२०
कालनिर्णयविधानम्	४०५	१
कालाष्टमीव्रतविधानम्	६९२	२
कुन्दचतुर्थीव्रतविधानम्	७०६	७
कुमारीपूजाविधानम्	६२६	१३
कुशग्रहणविधानम्	५६६	१
केशप्रसाधनादिमाङ्गल्यविधिः	१६८	६
कोकिलाव्रतविधानम्	५४६	१२
कौतुकबन्धविधानम्	१५	१७

ग

गजच्छायालक्षणम्	६१४	११
गृहदेवतार्चनविधानम्	२७८	११
गृहारम्भकालः	८५८	६
गृहे स्नानविधानम्	१८१	११
गोपूजाविधानम्	६७७	१७
गोवर्धनपूजाविधानम्	६७८	८

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

ग्रहणकालीनप्रतिग्रहे प्रायश्चित्तविधानम्	४७५	१४
ग्रहणनिर्णयविधानम्	४५५	१२
ग्रहणादौ प्रतिप्रसवविधानम्	८४८	१
ग्रहणवेधे भोजननिषेधः	४७०	१४

च

चन्द्रषष्ठीव्रतविधानम्	६०१	१३
चम्पाषष्ठीव्रतविधानम्	६८३	१४
चातुर्मास्यव्रतविधानम्	५२९	१
चैत्रमासविधानानि	४८०	३

ज

जन्माष्टमीव्रतविधानम्	५५८	७
जपधर्म्माः	२१८	११
जयन्तीव्रतविधानम्	५५९	५
जिह्वास्तोत्रम्	३	५
ज्येष्ठापूजनम्	५७१	१०
जैष्ठमासविधानानि	४८८	५

त

तर्पणक्रमः	७७०	१

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

ताम्बूलभक्षणविधानम्	२५५	१४
तिथिनिर्णयविधानम्	४१२	१३
तिलकधारणविधानम्	१९९	१
तिलकल्कस्नानकालविधानम्	८५३	११
तिलचतुर्थीव्रतविधानम्	७०६	२
तीर्थक्षौरकालः	७५६	१
तीर्थगमनविधानम्	७४०	११
तीर्थगर्भनिरूपणम्	८४२	८
तीर्थतर्पणविधानम्	७६७	१
तीर्थाधिकारिलक्षणम्	७२७	३
तीर्थप्राप्तिदिनकृत्यम्	७५१	३
तीर्थविश्वेदेवाः	७९१	२
तीर्थमाहात्म्यम्	७२९	१३
तीर्थमुण्डनविधानम्	७५४	१
तीर्थयात्राकालः	७३७	१०
तीर्थयात्रानियमः	७४५	४
तीर्थयात्राविधानानि	७२३	१३
तीर्थश्राद्धविधानम्	७७७	५
तीर्थश्राद्धाधिकारापवादः	७९१	१७
तीर्थश्राद्धीयब्राह्मणविवेकः	७८०	११

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तीर्थश्राद्धे अधिकारिनिर्णयः	७८२	१३
तीर्थश्राद्धे निषिद्धानि	७८१	५
तीर्थश्राद्धे सम्प्रदाननिर्णयः	८०४	५
तीर्थस्नानविधानम्	७६२	१३
तीर्थकृत्यम्	७२५	११
तुलसीग्रहणमन्त्रः	२८७	१२
तृतीयमानुषीविवाहस्यनिषिद्धत्वात्तत्रामनुष्यसम्बन्धेनविधिः	६१	११
तैलाभ्यङ्गकालनिर्णयः	८५२	११

द

दन्तधावनविधानम्	१६६	१
दम्पतिकर्त्तव्यम्	५०	४
दम्पतिसहभोजनम्	५४	११
दशम्यादिनियमाः	४१०	१३
दशहरा	४९८	४
दशावतारजयन्तीनिर्णयः	४८३	१३
दिनचतुर्थभागकृत्यम्	२५३	१
दिनद्वितीयभागे अध्ययनविधानम्	२४२	१०
द्वितीयविवाहविधानम्	५६	१४

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

दीक्षाकालनिर्णयः	८५६	१
दीपावलिरमावस्या	६७६	१६
दुर्गापूजाङ्गभूतषोडशदानानि	६४१	१६
दुर्गामूर्त्तिनिर्णयः	६३५	२
दूर्वाष्टमीव्रतविधानम्	५६८	६
देवकोत्थापनम्	१४२	६
देवताप्रतिष्ठाकालः	८६२	१
देवताविशेषे कालविशेषः	८६८	५
देवोत्थापनम्	६८४	४

ध

धनार्ज्जनविधिः	२४५	७
धर्म्मजिज्ञासा	२१५	१

न

नक्षत्रव्रतविधानम्	४४८	१५
नक्षत्रविशेषे पूजाविशेषः	८६८	१
नदीनां रजोदोषनिरूपणम्	७७१	१२

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

नवरात्रपारणानिर्णयविधानम्
६५५ ८
नवरात्रारम्भकालनिर्णयः ६१७ १
नरकचतुर्द्दशी ६७२ ६
नागवस्तुत्सवप्रयोगविधानम् १३६ ८
नामसङ्कीर्त्तनकालः ८७० १
नित्यदानविधानम् २३८ ६
नूतनवस्त्रपरिधानकालनिर्णयः
८५४ ४

प

पक्षनिर्णयः ४१३ ९
पञ्चहोमः ८१ ७
पञ्चमहायज्ञाः ४०४ १
पर्व्वकालकर्त्तव्यनिरूपणम् १२३ १
पार्वणोद्देश्यानां निवेशक्रमः ८१० १२
पितृद्रव्यनिरूपणम् ७९८ १०
पुनर्विवाहविधानम् ५५ १४
पूजापराधाः २९५ ७
पौषमासविधानानि ६९७ १
प्रपितामहात्परांस्त्रीनुद्दिश्यश्राद्धविधानम्
५८६ ८

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

प्राणायामविधिः	१७४	१
प्रातर्होमविधानम्	२३५	७
प्रातःशय्योत्थानविधानम्	१४७	१७
प्रातःसन्ध्याविधिः	२०८	४
प्रातःस्नानविधानम्	१७६	११
प्रोषितस्य धर्मविधानम्	१२८	१२

फ

फाल्गुनमासविधानानि	७११	७

ब

वधूवरभोजनविधानम्	३७	९
वधूवरयोर्निरीक्षणम्	४३	१
वध्वा सह वरस्य गृहप्रवेशविधानम्	१३०	१६
वरस्य कन्यागृहं प्रति गमनविधानम्	२६	१६
वरस्य मधुपर्कविधानेन पूजनविधानम्	३८	१०

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

बलिदानम्	६५१	११
बलिराजपूजनम्	६७७	७

भ

भाद्रमासविधानानि	५५७	१०
भीमाष्टमीव्रतविधानम्	७०८	१४
भीमद्वादशीव्रतविधानम्	७१०	१
भीष्मपञ्चकव्रतविधानम्	६८१	१४
भोजनविधानम्	३२३	१

म

मकरस्नानमन्त्राः	७०१	१
मङ्गलावेक्षणम्	२४१	२
मन्वादिश्राद्धविधानम्	७०८	१०
मध्याह्नसायाह्नतर्पणविधानम्	२५८	१७
मध्याह्नस्नानविधिः	२५५	१६
महाद्वादशीनिर्णयविधानम्	४३५	१
महानवमीकृत्यम्	६४८	१५

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

महालक्ष्मीव्रतविधानम्	६०२	२१
महालयाश्राद्धविधानम्	५८७	१८
महाष्टमीकृत्यम्	६३७	१८
मार्गशीर्षमासविधानानि	६८२	१
माघमासविधानानि	६९९	८
मातृपूजनविधानम्	२७	१४
मासाधारणविधानम्	६६६	१०
मासनिरूपणम्	४०७	५
मूत्रपुरीषोत्सर्गविधानम्	१५१	५
मृतपत्नीकस्य द्वितीयविवाहकालः	६१	४

य

यज्ञोपवीतविधानम्	१७०	१
यमतर्पणविधानम्	७०५	१६
यमद्वितीयाविधानम्	६७८	८
यमनियमादिलक्षणम्	२७२	१०

र

रथसप्तमीव्रतविधानम्	७०६	१४

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

रम्भाव्रतविधानम्	४९८	१३
रामनवमीव्रतविधानम्	४८१	६
रुद्रजपविधानम्	३७१	१६

ल

ललिताव्रतविधानम्	६३१	२०
लिङ्गाद्यर्चने विशेषनिरूपणम्	८४६	१

व

वसन्तोत्सवविधानम्	७२१	१८
वस्त्रपरिधानविधानम्	१८९	१८
वाग्रक्षवलिविधानम्	३१८	१९
विजयादशमीकृत्यम्	६५८	१७
विधुरामुत्पत्ति	१०६	११
विधुरोपासनम्	१०४	१
विवाहवेदिकाकरणविधानम्	८	१
विवाहमण्डपविधानम्	१०	४
विवाहाग्नेरोपासनात्पूर्वं नाशे प्रायश्चित्तविधानम्	७१	१५

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

विवाहादावशौचप्राप्तौ तन्निर्णय विधानम्	५	१
विवाहादौ उपक्रान्ते वधूवरयोर्मातृ-रजोदोषशान्तिविधानम्	१	१
विवाहोत्तर ऋतुदानविधानम्	४६	८
विष्णुपूजाकाल:	८६७	५
विष्णुशयनोत्सवविधानम्	५२७	७
वृद्धिश्राद्धविधानम्	२५	९
वैशाखमासविधानानि	४८९	१
व्रतादिसन्निपाते निर्णयविधानम्	५४५	१

श

शङ्खध्वजोत्थापनविधानम्	५७२	१
शङ्खचक्रादिधारणविधानम्	५०१	१६
शतचण्डीविधानम्	६५२	२०
शयनविधानम्	३६२	१७
शिखाबन्धनविधानम्	१७२	८
शिवरात्रिव्रतविधानम्	७१२	१
शैवादेर्निन्दा	५२२	१५

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

शौचविधानम्	१५४	१
श्वबलिविधानम्	७२०	८
श्राद्धान्तरसन्निपाते निर्णय-विधानम्	८०२	१४
श्रावणमासविधानानि	५४७	१
श्रीपञ्चमीपूजाविधानम्	७०६	९

स

सद्यस्कालतिथि निर्णयविधानम्	१२१	८
सन्ध्यावन्दनविधिः	२०८	१
सन्ध्याया यथाकालं अकरणे प्रायश्चित्तविधानम्	३५९	७
सर्पपूजाविधानम्	५४७	६
सर्वमन्वादिनिर्णयविधानम्	४५२	१२
समुद्रस्नानविधानम्	४७७	८
सरस्वतीस्थापनविधानम्	६३२	६
सहस्रचण्डीविधानम्	६५४	८
साग्नेः प्रवासकालनियमाः	८४	१५

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

सावित्रीव्रतविधानम्	५००	१०
सायंसन्ध्यातर्पनविधानम्	३५७	१८
सायंहोमविधानम्	३६१	१६
सीतोत्पत्तिकालः	७११	१०
सूतकादिप्राप्तौ स्थालीपाकादौ निर्णयविधानम्	१२६	१६
सूतकादौ होमविधानम्	७८	७
स्तम्भबलिविधानम्	१४०	७
स्वाभिगमनविधानम्	३६८	३
स्थालीपाकविधानम्	११६	१६
स्नानाङ्गतर्पण विधानम्	१८९	१४
संक्रान्तिनिर्णयविधानम्	४५२	३

ह

हरितालिकाव्रतविधानम्	५६६	१२
हरिशयनोत्सवविधानम्	५३०	१३
हरेर्जलक्रीडाविधानम्	४९८	६
हरेर्दमनोत्सवविधानम्	४८७	५
हरेर्दोलोत्सवविधानम्	५८७	१

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

हरेः पवित्रारोपणविधानम्	५४८	४
होमद्रव्याणि	९२	११
होलिकाविधानम्	७१८	११

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

शुद्धिपत्रम्

१०२ पृष्ठे १७ पंक्तौ —

सप्तशङ्खचक्रादिमुद्राधारण प्रकरणे —

प्रतेविष्णो अजचक्रे इत्यादिकः सामवेदीयोमन्त्रोऽन्विष्टोऽपि नोपलब्ध इति यल्लिखितं तदादर्श पुस्तकानामशुद्धेः संस्कर्त्तुश्च प्रमादस्य विजृम्भितं। यतोऽसौ मन्त्रो नितरामन्विष्यमाणश्चिरान्निर्णयसिन्धावुपलब्धः।

मन्त्रोयथा —

प्रतद्विष्णो अजचक्रे सुतसे
जन्माम्भोधीतसवे चर्षणीन्द्राः।
मूले वाह्वोर्दधन्ये पुराणास्तु
लिङ्गान्यङ्गे तप्तायुधान्यर्पयन्त ॥

इति

मन्त्रमिममुपलभ्य सानन्दा भूयोऽपि सामवेदं निपुण मन्विष्यन्तोऽपि यदेनं नाधिगतवन्तस्तेन नितरां दुःखं विस्मयं च प्राप्तावयमिति।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

शुद्धिपत्रम्

अत्र आह्निक मध्याह्नादयः कृतणत्वाः पूर्वाह्ण पराह्णादयश्च शब्दाः प्रायोऽकृतणत्वाएव प्रयुक्ताः ।

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे	पङ्क्तौ
सुवर्नार्या	सुवर्णा	२	१६
उद्क्याः	उदक्या	४	२
परिक्रिया	परिष्क्रिया	८	१
सपिवा	सपिंवा	२२	६
पुन्न	पुन	६०	११
समस्वन्न	समस्त्वेन	८१	२
दग्धां	दग्धा	१०६	१४
प्रयोगेन	प्रयोगेण	१११	४
मष्टैश्यर्यं	मष्टैश्वर्यं	१३७	१६
शौचाचमनम्	श्रौताचमनम्	१६०	२
प्रदच्चिणम्	प्रदक्षिणाम्	२८४	११
पालाशस्थै	पलाशस्थैः	२८७	१८
समेयु	समेषु	२९९	१९
द्वारदेशे च	द्वारदेशे	३००	११
भिया	भया	३०२	१९
मनुष्याना	मनुष्याणां	३०४	९

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे	पङ्क्तौ
भौतो	भौतो	३०६	१४
शुद्धिश्च	नुद्दिश्य	३०७	१
चनकं	चणकं	३०८	१६
संस्पृष्टन	संसृष्टेन	३०८	२०
समुद्धृत्व	समुद्धृत्य	३११	२०
कान्वादे	काण्वादे	३१२	२०
मूतेभ्य	भूतेभ्य	३१६	१२
शूद्रानां	शूद्राणां	३१८	१७
मन्त्रांश्च	मन्त्रांश्च	३१८	७
लोहाग्निषं	लोहामिषं	३४४	१२
चतुर्थ्यांर्घ्यं	चतुर्थ्यार्घ्यं	३५७	१७
खुररज	खररज	३६६	६
वोदुम्बर्य्यां	वौदुम्बर्य्या	३७५	८
ऽभिहिता	ऽभिहित:	३८६	१०
पक्षति	पक्षति	३८९	६
वेषस्य	वैषम्य	४१५	३
मध्यसं	मध्यमं	४२०	७
त्वचपर्णं	त्वक्पर्णे:	४२५	१२
भर्तुमनुज्ञा	भर्त्तनुज्ञा	४३०	६
चनकान्	चणकान्	४३०	१४

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे	पङ्क्तौ
विदान्मतम्	विदाम्मतम्	४१५	२०
द्वादश्यासेव	द्वादश्यामेव	४२६	१३
यदीच्छत्	यदीक्षेत्	४२७	१२
देवादश्युप	देकादश्युप	४३७	१०
सहानद्यम्बु	महानद्यम्बु	४६५	१०
साधवा	माधवा	५०१	७
शत्रूनां	शत्रूणां	५०८	८
पारस्पर्य्यं	पारम्पर्य्यं	५११	१३
हस्तानो	हस्तासो	५१४	१७
सामनन्ति	मामनन्ति	५१५	१०
मिचुदण्डं	मिचुदण्डं	५३२	९
त्रिभि	त्रिभिः	५४९	५
सिद्धार्थे	सिद्धार्थैं	५५५	५
वह्निपूराणो	वह्निपुराणो	५५८	१२
जन्‍मष्टमी	जन्माष्टमी	५५८	१३
जयन्त्युपरासे	जयन्त्युपवासे	५५९	१४
जस्माष्टमी	जन्माष्टमी	५५९	१६
पूर्वेऽह्नि	पूर्वेऽह्नि	५६३	१
यद्देकत	यद्येकत्र	५९७	२१
अन्वष्टकांसु	अन्वष्टकासु	६०६	१३
नित्यं	त्रित्यं	६१०	१४
सृत्तिकाभि	मृत्तिकाभि	६२४	२०

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे	पङ्क्तौ
मन्द्र:	मन्त्र:	६६१	८
द्रोगिनी	द्रोणिर्णी	६२८	२
सारवो	सावरो	६३०	१६
लिखे	लिखे	६३२	१३
जागरेनिधि	जागरेन्निधि	६४७	१०
विष्येऽपि	भविष्येऽपि	६८५	३
यक्षे	यंक्षे	७२४	१७
चाभ	चोभ	७१२	१०
यमुनाय	यमुनायां	७१२	१४
संख्य	संख्या	७१२	६
कृष्णवेण्य	कृष्णवेण्यां	७१३	१२
भागीरथ	भागीरथी	७२३	१५
मासानात्	मासीनात्	७४२	२१
कौर्म्म	कौर्म्मे	७४७	१४
कत्तव्यम्	कर्त्तव्यम्	७५०	५
माप्राप्यैव	मप्राप्यैव	७५०	१५
मिथुनर्दिवा	मिथुन	७५८	१०
दत्तन	दत्तेन	७७१	८
अने	जनने	७८६	१४
आमश्राद्ध	आमश्राद्धे	७८४	१४

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे	पङ्क्तौ
पुरुषान्तरा	पुरुषाहारा	७९५	१
दासश्राद्ध	दासश्राद्धे	७९७	१४
इयि	इति	८००	१७
ससासेव	समासेन	८०७	९
तद्देजात्वं	तद्देजात्यं	८२४	१२
तं काल	तंकाल	८२४	१६
स्वर्ग	स्वर्गे	८२५	१३
यथाश्राद्धं	यथाश्रद्धं	८२७	१२
आप्याय	आप्यायस्व इति	८२९	१
इति स्येति	इति	८२९	२
परालाका	परोलोको	८४०	१०
सन्निधो	सन्निधौ	८४९	४
मिदी	मिन्दी	८५५	१०
सुधी:	सुधी:	८६०	८
सम्पज्य	सम्पूज्य	८६८	१४
पुरासे	पुराणे	८६९	२

८६९ पृष्ठे २४ पङ्क्तौ अश्विनाविति अधिकं पदं मुद्रयितुः प्रमादान् मुद्रितमभूत् । सन्ति चात्र दोषान्तराणि संस्कर्त्तुः प्रमादजातानि तानि विद्वद्भिः कृपया परिशोधनीयानीति सविनयं प्रार्थ्यते मया ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तथा च कालिदासः
" याच्ञा मोघा वरमधिगुणे नाधमे लब्धकामा । "
इति

भट्टपल्लीवास्तव्येन मूलाजोड़ संस्कृतविद्यालयाध्यापक-चरेण कलिकाता राजकीय संस्कृतविद्यालय संस्कृत साहित्यालङ्काराध्यापकेन ।

विद्यारत्नोपाधिकेन
श्रीताराप्रसन्नशर्म्मणा ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अथ पौषमासविधानानि ।

तत्र धनुःसंक्रमे पराः षोड़श घटिकाः पुण्याः ।
अन्यत् प्रागवत् ।

अत्र उत्सर्जननिर्णयो वक्तव्योऽपि उपाकर्म्मप्रसङ्गात् प्रागेवोक्तः ।

तत्र अनुसन्धेयः —

पौषशुक्लैकादशी मन्वादिः । तन्निर्णयश्च प्रागुक्तः ।

पौषामावास्यायामर्द्धोदयो योगविशेषः ।

तदुक्तं महाभारते —

अमार्कपातश्रवणैर्युक्ता चेत्पुष्यमाघयोः * ।
अर्द्धोदयः स विज्ञेयः कोटिसूर्य्यग्रहैः समः ॥

इति

पुष्यमाघयोर्मध्यवर्त्तिनी पौषी पौर्णमासी तदुत्तरा अमावास्या रविवारव्यतीपातश्रवणनक्षत्रैर्युक्ता चेत्तदा अर्द्धोदयो योग इत्यर्थः † ।

---

* पौषमाघयोरिति तिथितत्त्वे पाठः ।
मदनरत्ने तु पुष्यस्य माघस्य च इत्यर्थ उक्तः ।
तन्न हेमाद्रिविरोधात् ॥

† तन्न हि माघएवोक्तः । इति कमलाकरः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तथा —

दिवैव योगः प्रशस्तोऽयं न तु रात्रौ कदाचन।

स्कान्दे —

माघादिन्दुक्षये प्राप्ते श्रवणार्कयुते दिने।
योगो भवेद्व्यतीपातः सोऽर्द्धोदय इति स्मृतः॥
अर्द्धोदये तु सम्प्राप्ते सर्वं गङ्गाजलं स्मृतम् *।
सर्वं काशीसमं क्षेत्रं सर्वे ब्रह्मसमा द्विजाः॥
यत्किञ्चिद्दीयते दानं तद्दानं मेरुसन्निभम्।
कथयिष्यामि ते स्कन्द अर्द्धोदयव्रतं शुभम्॥
चतुःषष्टिपलं मुख्यममत्रं तत्र कारयेत्।
तदर्द्धं मध्यमं प्रोक्तं तस्याप्यर्द्धमथाधमम्।
एवं सुघटितं कार्य्यं शुभं कांस्यस्य भाजनम्।
निधाय पायसं तत्र पद्ममष्टदलं लिखेत्॥
भूमौ तु तण्डुलैः शुद्धैः कृत्वाष्टदलमुत्तमम्।
अमत्रं स्थापयेत्तत्र ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम्॥
तेषां पूजा ततः कार्य्या श्वेतमाल्यैस्तु शोभनैः।
वस्त्रादिभिरलङ्कृत्य ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥

दानमन्त्रस्तु —

सुवर्णपायसामत्रं यस्मादेतत्त्रयीमयम्।
आ(वि)पत्तेस्तारकं यस्मात्तद्गृहाण द्विजोत्तम॥

---

* सर्व्वं गङ्गासमं जलमिति रघुनन्दनाः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

समुद्रमेखलां पृथ्वीं सम्यग् दातुश्च यत् फलम् ।
तत् फलं लभते मर्त्यः कलेदं दानमुत्तमम् ॥

इति

तथा —

गोचर्म्ममात्रां भूमिं यो दद्याद्वौदये तिथौ ।
सुवर्णं रजतं गां च दत्त्वानन्तफलं लभेत् ॥

इति श्रीविधानपारिजाते पौषमासविधानम् ।

अथ माघमासविधानम् ।

तत्र विष्णुः —

तुलामकरमेषेषु प्रातःस्नायी सदा भवेत् ।
हविष्यं ब्रह्मचर्य्यं च माघस्ना(ने)नं महाफलम् ॥

इति सौरमास उक्तः ।

ब्राह्मे तु सावन उक्तः ॥

तथाहि —

एकादश्यां शुक्लपक्षे पौषमासे समारभेत् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

द्वादश्यां पौर्णमास्यां वा शुक्लपक्षे समाप(नम्)येत् ॥

इति

पाद्मेऽपि —

पुष्यस्यैकादशीं शुक्लामारभ्य स्थण्डिलेशय: ।

मासमात्रं निराहारस्त्रिकालं स्नानमाचरेत् ॥

त्रिकालमर्च्चयेद्विष्णुं त्यक्तभोगोजितेन्द्रियः ।

माघस्यैकादशीं शुक्लां यावद्विद्याधरोत्तम ॥

इति

अत्र त्रिकालस्नानं मासोपवासविषयं निराहार इत्युक्तेः ।

पृथ्वीचन्द्रोदये तु अन्यथोक्तं विष्णुना—

दर्शं वा पौर्णमासीं वा आरभ्य स्नानमाचरेत् ।

पुण्यान्यहानि त्रिंशत्तु मकरस्थे दिवाकरे * ॥

इति

अत्र देशाचारतो व्यवस्था —

यदा तु माघो मलमासो भवति तदा माघस्नानस्य नित्यत्वात् मासद्वयेऽपि भवतीति हेमाद्रिराह ।

---

* अत्र अधिकारिणो भविष्ये —

ब्रह्मचारी गृहस्थोवा वानप्रस्थोऽथ भिक्षुकः ।

बलावृद्धयुवानश्च नर नारीनपुंसकाः ।

स्नात्वा माघे शुभे तीर्थे प्राप्नुवन्तीप्सितं फलम् ॥

पाद्मे—

सर्वेऽधिकारिणोह्यत्र विष्णुभक्तौ यथा नृप । इति

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

मकरस्नानमन्त्रः —

पाद्मे —

मकरस्थे रवौ माघे गोविन्दाच्युत माधव ।
स्नानेनानेन मे देव यथोक्तफलदो भव ॥
इमं मन्त्रं समुच्चार्य्य स्नायान्मौनसमन्वितः ॥

इति

अत्र प्रत्यहं सूर्य्याय अर्घ्यं दातव्यम् ।

तन्मन्त्रस्तु पाद्मे —

सवित्रे प्रसवित्रे च परं धाम जले मम ।
त्वत्तेजसा परिभ्रष्टं पापं यातु सहस्रधा ॥

इति

स्नानकालस्तु ब्राह्मे —

अरुणोदयमारभ्य प्रातःकालावधि प्रभो ।
माघस्नानवतां पुण्यं क्रमात्तत्रावधार(णम्)णा ॥
उत्तमं तु सनक्षत्रं लुप्ततारं तु मध्यमम् ।
सवितर्य्युदिते भूप ततो हीनं प्रकीर्त्तितम् * ॥ इति

---

* भविष्योत्तरे तु —

योमाघमास्युषसि सूर्य्य कराभि ताम्रे
स्नानं समाचरति चारुनदीप्रवाहे ॥
उद्धृत्य सप्त पुरुषान् पितृमातृवंश्यान्
स्वर्गं प्रयात्यमरदेहधरो नरोऽसौ ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

स्नानफलं प्रभासखण्डे उक्तम् —

माघे मासि च यः स्नायाद्वैरन्त्यर्य्येण(मानवः)भावतः ।
पौण्डरीकफलं तस्य दिवसे दिवसे भवेत् ॥

सम्पूर्णस्नानाशक्तौ त्र्यहं वा स्नायादित्युक्तं

पाद्मे —

अस्मिन् योगे त्वशक्तोऽपि स्नायादपि दिनत्रयम् ।
प्रयागे माघमासे तु त्र्यहं स्नातस्य यत् फलम् ॥
नाश्वमेधसहस्रेण तत् फलं लभते भुवि ॥

इति ।

माघनियमास्तु नारदीये—

न वह्निं सेवयेत् स्नातो ह्यस्नातोऽपि वरानने ।
होमार्थं सेवयेद्वह्निं शीतार्थं न कदाचन ॥
अहन्यहनि पातव्यास्तिलाः शर्करयान्विताः ।
त्रिभागास्तु तिलानां स्युश्चतुर्थः शर्करात्मकः ॥
अनभ्यङ्गी वरारोहे सर्वं मासं नयेद्व्रती ।

तथा—

अप्रावृतशरीरस्तु यः कुर्ष्टं स्नानमाचरेत् ।
पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
तिलस्नायी तिलोद्वर्त्ती तिलहोमी तिलोदकी ।
तिलभुक् तिलदाता च षट्तिलाः पापनाशनाः * ॥

षट्तिली नावसीदति इति तिथितत्त्वे पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तथा —

दातव्यो दीपकोऽखण्डो देवमुद्दिश्य माधवम् ।
परस्यान्नं न सेवेत परिवादं च वर्ज्जयेत् ।

इत्यादि

माघान्ते विशेषमाह नारदः —

माघावसाने सुभगे षड्रसं भोजनं स्मृतम् ।
दम्पत्योर्वाससी सूक्ष्मे सप्तधान्यसमन्विते ।
त्रिंशत्तु मोदका देयाः शर्करातिलसंयुताः ॥

इति

अत्र —

एकादशीविधानेन माघस्योद्यापनं स्मृतम् ।

इत्युक्तत्वात्तदुद्यापनं प्रयोगरूपेणोच्यते

माघशुक्लचतुर्द्दश्यामन्यस्मिन् वा दिने उपवासपूजनादिकं कृत्वा परेऽह्नि तिलचर्वाज्यैरष्टोत्तरशतं होमं कृत्वा सपत्नीकान् ब्राह्मणान् भोजयित्वा क्षमाप्य च सूर्य्यं प्रार्थयेत् ।

तत्र मन्त्रः —

दिवाकर जगन्नाथ प्रभाकर नमोऽस्तु ते ।
परिपूर्णं कुरुष्वेदं माघस्नानमहर्पते ॥

इति उद्यापनविधिः ।

अत्र हेमाद्रौ घृतकम्बल(करण दानमुक्तम् —

माघशुक्लचतुर्द्दश्यामुपोष्य नियमस्थितः ।
शिवाय पौर्णमास्यां तु कुर्य्याद्वै घृतकम्बलम् ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

आलिङ्गं वेदिपर्य्यन्तं यो दद्याद् घृतकम्बलम् ।
तस्यानन्तं भवेत् पुण्यं विष्णोर्देवस्य वा पुनः ॥

इति

तद्विधिस्तु चतुर्थस्तबके द्रष्टव्यः ।

मकरसंक्रान्तौ पराश्चत्वारिंशद् घटिकाः पुण्यकालः ।

त्रिंशत् कर्कटके नाड्यो मकरे तु दशाधिकाः ।

इति ब्रह्मवैवर्त्तमुदाजहार हेमाद्रिः

माधवस्तु —

त्रिंशत् कर्कटके पूर्वा मकरे विंशतिः परा ।

इति वशिष्ठस्मृतिमुदाजहार ।

यदा तु रात्रौ प्रदोषे निशीथे वा मकरसंक्रान्तिर्भवति तदा माधवमते द्वितीयं दिनं पुण्यम् ।

यद्यस्तमनवेलायां मकरं याति भास्करः ।
प्रदोषे वार्द्धरात्रे वा स्नानं दानं परेऽहनि ॥

इति वृद्धगार्ग्यवचनादित्युदाहृतम् । दाक्षिणात्याश्च एतदेव आद्रियन्ते । हेमाद्रिस्मृत्यर्थसारादौ तु निशीथात् पूर्वभाविनि संक्रमे निशीथात् परतोभाविनि च संक्रमे पूर्वापरदिनं पुण्यम् ।

धनुर्मीनावतिक्रम्य कन्यां च मिथुनं तथा ।
पूर्वापरविभागेन रात्रौ संक्रमणं यदा ॥
दिनान्ते पञ्च नाड्यस्तु तदा पुण्यतमाः स्मृताः ।
उदयेऽपि तथा पञ्च दैवे पित्र्ये च कर्मणि ॥

इति स्कान्दवचनादित्युक्तम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अपरार्केऽप्येवम् ।

अस्तंगते यदा सूर्य्ये झषं याति दिवाकरः ।
प्रदोषे वार्द्धरात्रे वा तदा पुण्यं दिनद्वयम् ॥

इति बौधायनवचनादित्युक्तम् ।

गुर्ज्जरप्राच्योदीच्यास्तु इदमेव आद्रियन्ते ।

मकरे कर्त्तव्यमुक्तं स्कान्दे –

धेनुं तिलमयीं राजन् दद्याद् यश्चोत्तरायणे ।
सर्वान् कामानवाप्नोति विन्दते परमं सुखम् ॥

विष्णुधर्म्मेऽपि —

उत्तरे त्वयने विप्रा वस्त्रदाने महत् फलम् ।
तिलपूर्णमनड्वाहं दत्त्वा रोगैः प्रमुच्यते ॥
तिलोद्वर्त्तश्च कर्त्तव्यस्तिला देयाः प्रयत्नतः ।
तिलतैलेन दीपाश्च देया विष्णुशिवादिषु ।
तत्र श्राद्धं प्रकर्त्तव्यं पितॄणां तृप्तिकारणम् ॥

इति

माघकृष्णचतुर्द्दश्यां यमतर्पणमुक्तं

हेमाद्रौ यमेन —

अनर्काभ्युदिते काले माघे कृष्णचतुर्द्दशीम् ।
स्नातः सन्तर्प्य तु यमं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

इति

कृष्णचतुर्द्दशीं प्राप्येति शेषः ।

माघामावास्यायामादित्यवारे व्यतीपातश्रवणयोगे अर्द्धो दयाख्यः

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

पुण्यकालो भवतीत्युक्तं पौषमासविधाने ।

माघशुक्लचतुर्थी तिलचतुर्थी ।

सा च प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या ।

माघशुक्लचतुर्थ्यां तु नक्तव्रतपरायणाः ।
ये त्वां ढुण्ढे * ऽर्चयिष्यन्ति तेऽर्च्याः स्युरसुरद्रुहाम् ॥

इति काशीखण्डोक्तेः ।

इयमेव कुन्दचतुर्थीत्याख्यायते अत्र कुन्दपुष्पैः शिवपूजनमतिप्रशस्तम् —

माघशुक्लपञ्चमी श्रीपञ्चमी ।

सा च माधवमते पूर्वा हेमाद्रिमते परा ।

तत्र कर्त्तव्यमुक्तं वाराहे —

माघशुक्लचतुर्थ्यान्तु हर(वर)माराध्य च श्रियः ।
पञ्चम्यां कुन्दकुसुमैः पूजां कुर्य्यात् समृद्धये ॥

माघशुक्लसप्तमी रथसप्तमी ।

सा च अरुणोदयव्यापिनी ग्राह्या ।

सूर्य्यग्रहणतुल्या तु शुक्ला माघस्य सप्तमी ।
अरुणोदयवेलायां तस्यां स्नानं महाफलम् ।

इतिविष्णुधर्म्मोत्तरोक्तेः ।

---

* ढुण्ढि रिति गणेशस्य नामान्तरम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अरुणोदयवेलायां शुक्ला माघस्य सप्तमी।
प्रयागे यदि लभ्येत कोटिसूर्य्यग्रहैः समा॥
इतिपाद्मोक्तेश्च।

अत्र कर्त्तव्यमुक्तं भविष्ये —

कृत्वा षष्ठ्यामेकभक्तं सप्तम्यां निश्चलं जलम्।
रात्र्यन्ते चालयेथास्त्वं कृत्वा शिरसि दीपकम्॥

तथा जले प्रक्रम्य स्कान्देऽपि —

न केन चाल्यते यावत्तावत् स्नानं समाचरेत्।
सौवर्णे राजते पात्रे भक्त्याऽलावुमये(तथा)ऽथवा॥
तैलेन वर्त्तिर्दातव्या महारजनरञ्जिता॥

महारजनं कुसुम्भम्।

समाहितमना भूत्वा दत्त्वा शिरसि दीपकम्।
भास्करं हृदये ध्यात्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत्॥
नमस्ते रुद्ररूपाय रसानां पतये नमः।
वरुणाय नमस्तेऽस्तु हरिवास नमोऽस्तु ते।
जले परिहरेद्दीपं ध्यात्वा सन्तर्प्य देवताः॥
इति

अर्घ्यमन्त्रस्तु —

यद् यज्जन्मकृतं पापं मया सप्तसु जन्मसु।
तन्मे रोक* ञ्च शोकं च माकरी हन्तु सप्तमी॥

---

* रोकं छिद्रमिति स्मार्त्ताः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

एतज्जन्मकृतं पापं यच्च जन्मान्तरार्ज्जितम् ।
मनोवाक्कायजं यच्च ज्ञाताज्ञातञ्च यत्पुनः ॥
इति सप्तविधं पापं स्नानान्मे सप्तसप्तिके ।
सप्तव्याधिसमायुक्तं हर माकरि सप्तमि ॥
इतिमन्त्रत्रयं जप्त्वा स्नात्वा पादोदके नरः ।
केशवादित्यमालोक्य क्षणान्निष्कलुषो भवेत् ॥

इति स्कान्दे ।

इयं मन्वादिरपि ।

सा च शुक्लपक्षस्थत्वात् पौर्वाह्णिकी ग्राह्या । यदा च माघो मलमासो भवति तदा मासद्वयेऽपि मन्वादिश्राद्धं कार्य्यम् ।

मन्वादिकं तैर्थिकंच कुर्य्यान्मासद्वयेऽपिच ।

इति स्मृतिचन्द्रिकोक्तेः ।

माघशुक्लाष्टमी भीष्माष्टमी ।

तत्र कर्त्तव्यमुक्तं हेमाद्रौ पाद्मे —

माघमासे सिताष्टम्यां सतिलं भीष्मतर्पणम् ।
श्राद्धं च ये नराः कुर्य्युस्ते स्युः सन्ततिभागिनः ॥

भारतेऽपि —

शुक्लाष्टम्यां तु माघस्य दद्याद् भीष्माय यो जलम् ।
संवत्सरकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥

तन्मन्त्रस्तु —

वैयाघ्रपद्यगोत्राय सांकृतिप्रवराय च ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अपुत्राय ददाम्येतज्जलं भीष्माय वर्म्मणे * ॥
वसूनामवताराय शन्तनोरात्मजाय च ।
जलं (अर्घ्यं) ददामि भीष्माय आबाल्यब्रह्मचारिणे ॥

एतच्च जीवत्पितृकेणापि कार्य्यम् ।

जीवत्पितापि कुर्वीत तर्पणं यमभीष्मयोः ॥

इति पाद्मोक्तेः ।

अत्र अपसव्यमिति दिवोदासः ।

धवलनिबन्धेऽपि —

अष्टम्यां तु सिते पक्षे भीष्माय तु तिलोदकम् ।
अन्नं च विधिवद् दद्युः सर्वे वर्णा द्विजातयः ॥

इति

सर्वे वर्णा इत्युक्ते द्विजातय इति सम्बोधनं वेदितव्यं । तेन शूद्रादीनामपि अत्र अधिकारः ।

अत्र श्राद्धं काम्यं तर्पणं तु नित्यम् ।
ब्राह्मणाद्याश्च ये वर्णा दद्युर्भीष्माय नोजलम् ।
संवत्सरकृतं तेषां पुण्यं नश्यति तत्क्षणात् ॥

इति मदनरत्नोक्तेः ।

---

* इतः पूर्वं—

भीष्मः शान्तनवोवीरः सत्यवादी जितेन्द्रियः ।
आभिरद्भिरवाप्नोतु पुत्रपौत्रोचितां क्रियाम् ॥

मन्त्रोऽयं बहुषु निबन्धेषु दृश्यते ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

माघशुक्लद्वादशी भी(म)ष्मद्वादशी ।

त्वया कृतमिदं वीर तव नाम्ना भविष्यति ।
सा भी(म)ष्मद्वादशी(ह्ये)त्येषा सर्वपापहरा शुभा ॥

इति हेमाद्रौ पाद्मोक्तेः ।

इयं परविद्धा ग्राह्या * ।

माघी पौर्णमासी च परविद्धा ग्राह्या ।

अत्र योगविशेष उक्तो हेमाद्रौ ब्राह्मे—

माघी सोमबृहस्पत्यो † र्महामाघीति कथ्यते ।

तत्रैव ज्योतिषे —

मेषपृष्ठे यदा सौरिः सिंहे च गुरुचन्द्रमाः ।
भास्करः श्रवणर्क्षे च महामाघीति सा स्मृता ॥

भविष्येऽपि—

वैशाखी कार्त्तिकी माघी तिथयोऽतीव पूजिताः ।
स्नानदानविहीनास्ता न नेयाः पाण्डुनन्दन ।
तिलपात्राणि देयानि कञ्चुकाः कम्बलास्तथा ॥

इति

माघपूर्णिमानन्तराष्टमी माघी अष्टका ।

---

* इयं पूर्वविद्धा ग्राह्या इति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

स एव समीचीनतया प्रतिभाति ।

"रुद्रेण द्वादशी युक्ता" इति युग्मवाक्यात् ।

† माघस्थयोश्च जीवेन्द्वोरिति कमलाकरः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तन्निर्णयो मार्गशीर्षमासविधाने अभिहितः।
अन्वष्टकाकरणाशक्तौ इयमावश्यकी।

हेमन्तशिशिरयोश्चतुर्णामपरपक्षाणामष्टमीषु अष्टका एकस्यां वा इत्याश्वलायनोक्तेः एकस्यां माघ्यामष्टकायामित्यर्थः। तथा माघाष्टकां प्रक्रम्य तामेकाष्टकेत्याचक्षते इत्यापस्तम्बोक्तेश्च।

इति श्रीविधानपारिजाते माघमासविधानानि।

अथ फाल्गुनमासविधानानि।

कुम्भे षोड़श घटिकाः पुण्याः।
शेषं प्राग्वत्।

फाल्गुनकृष्णाष्टम्यां सीतोत्पत्तिरुक्ता कल्पतरौ—

फाल्गुनस्य च मासस्य कृष्णाष्टम्यां महीपते।

इत्युपक्रम्य—

जाता दाशरथेः पत्नी तस्मिन्नहनि जानकी।
उपोषितो रघुपतिः समुद्रस्य तटे तदा॥
रामपत्नी च संपूज्या सीता जनकनन्दिनी।

इति

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

फाल्गुनकृष्णचतुर्दशी शिवरात्रिः ।

सा च केषुचिद्वचनेषु प्रदोषव्यापिनी ग्राह्येत्युच्यते ।
केषुचिन्निशीथव्यापिनीति च ।

तत्राद्या माधवीये —

त्रयोदश्यस्तगे सूर्य्ये चतसृष्वेव नाड़िषु ।
भूतविद्धा तु या तत्र शिवरात्रिव्रतं चरेत् ॥

स्मृत्यन्तरेऽपि —

प्रदोष * व्यापिनी ग्राह्या शिवरात्रिश्चतुर्दशी ।
रात्रौ जागरणं यस्मात्तस्मात्तां समुपोषयेत् ॥

कामिकेऽपि —

आदित्यास्तमये काले अस्ति चेत् सा † चतुर्दशी ।
शिवरात्रिव्रती तत्रैवाश्वमेधफलं लभेत् ॥

द्वितीयापि नारदीये—

भवेद् यत्र त्रयोदश्यां भूतव्याप्ता महानिशा ।
शिवरात्रिव्रतं तत्र कुर्य्याज्जागरणं तथा ॥

ईशानसंहितायामपि —

माघकृष्णचतुर्दश्यामादिदेवो महानिशि ।

---

* प्रदोषोरात्रिः उत्तरार्द्धे तस्या द्वितुल्योक्तिः ।

† अस्तिवेधा चतुर्दशी ।

तद्रात्रिः शिवरात्रिः स्यात् सा भवेदुत्तमोत्तमा । इति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

शिवलिङ्ग(त्वषो)तयोद्भूतः कोटिसूर्य्यसमप्रभः ॥
तत्कालव्यापिनी ग्राह्या शिवरात्रिव्रते तिथिः।

इत्यादि *।

एवं सति पूर्वेद्युरेव उभयकालव्याप्तौ पूर्वैव।

त्रयोदशी यदा देवि दिनभुक्तिप्रमाणतः।
जागरे शिवरात्रिः स्यान्निशि पूर्णा चतुर्द्दशी ॥

इति स्कान्दोक्तेः।

दिनभुक्तिरस्तमयः।

दिनद्वयेऽपि निशीथव्याप्तौ तु पूर्वा कार्य्येति हेमाद्रिः।

अर्द्धरात्रात् पुरस्ताच्चेज्जयायोगो यदा भवेत्।
पूर्वविद्धैव कर्त्तव्या शिवरात्रिः शिवप्रियैः ॥

इति गर्गोक्तेः।

मदनरत्नेऽपि एवमेव अभिहितम्।

माधवाचार्य्यस्तु परदिने प्रदोषनिशीथोभयव्याप्तिसद्भावात् परैवेत्याह। इदमेव (वचनं) युक्तमुत्पश्यामः।

---

* आदिमा—

अर्द्धरात्रादधश्चोर्द्धं युक्ता यत्र चतुर्द्दशी।
तत्तिथावेव कुर्वीत शिवरात्रिव्रतं व्रती ॥
नार्द्धरात्रादधश्चोर्द्धं युक्ता यत्र चतुर्द्दशी।
नैव तत्र व्रतं कुर्य्यादायुरैश्वर्य्यहानिदः ॥

इतिवचनद्वयं समुच्चीयते।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तथा पूर्वेद्युर्निशीथस्य परेद्युः प्रदोषस्येत्येकैकव्याप्तौ तु पूर्वैव । अर्द्धरात्रात् पुरस्ताच्चेदितिवचनेन जयायोगस्य प्राशस्त्यकथनात् ।

माघफाल्गुनयोर्मध्ये असिता या चतुर्द्दशी ।
अनङ्गेन समायुक्ता कर्त्तव्या सा सदा तिथिः ।

इति नागरखण्डोक्तेश्च ।

महतामपि पापानां दृष्टा वै निष्कृतिः पुरा ।
न दृष्टा कुर्वतां पुंसां कुहूयुक्तां तिथिं शिवाम् ॥

इति स्कान्दे दर्शयोगस्य निषिद्धत्वाच्च ।

यदा चतुर्द्दशी पूर्वेद्युर्निशीथादूर्द्ध्वं प्रवृत्ता परेद्युश्च निशीथादर्वागेव समाप्ता तदा परेद्युरेकव्याप्तिसत्त्वात् परैव ॥

माघासिते भूतदिनं हि राजन्
उपैति योगं यदि पञ्चदश्या ।
जयाप्रयुक्तां न तु जातु कुर्य्यात्
शिवस्य रात्रिं प्रियकृच्छिवस्य ॥

इति गारुडोक्तेः ।

अथ दिनद्वये प्रदोषव्याप्त्यभावे निशीथव्याप्तिसत्त्वात् पूर्वैव । इयं च रविभौमसोमवारेषु शिवयोगे चातिप्रशस्ता ।

रविभौमेन्दुवारेषु शिवयोगे तथैव च ।
शिवरात्रिः शिवकरी महापातकनाशनी ॥

इति पाद्मोक्तेः ।

शिवरात्रिपारणे तु विरुद्धानि वाक्यानि दृश्यन्ते ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तथाहि स्कान्दे—

कृष्णाष्टमी स्कन्दषष्ठी शिवरात्रिचतुर्द्दशी।
एताः पूर्वयुताः कार्य्यास्तिथ्यन्ते पारणं भवेत्॥

तथा—

जन्माष्टमी रोहिणी च शिवरात्रिस्तथैव च।
पूर्वविद्धैव कर्त्तव्या तिथिभान्ते च पारणम्॥

क्वचित्तु तिथिमध्येऽपि पारणमुक्तं स्कान्दे—

उपोषणं चतुर्द्दश्यां चतुर्द्दश्यां तु पारणम्।
कृतैः सुकृतलक्षैश्च लभ्यते वाथवा न वा॥
ब्रह्माण्डोदरमध्ये तु यानि तीर्थानि सन्ति वै।
संस्नातानि भवन्तीह भूतायां पारणे कृते॥
तिथीनामेव सर्वासामुपवासव्रतादिषु।
तिथ्यन्ते पारणं कुर्य्याद्विना शिवचतुर्द्दशीम्॥

इति।

अत्र यामत्रयादर्वागेव चतुर्द्दशीसमाप्तौ तदन्ते तदूर्द्ध्वगामिन्यां तु प्रातस्तिथिमध्य एव पारणं कार्य्यम्।

यामत्रयोर्द्ध्वगामिन्यां प्रातरेव हि पारणम्।

इति स्मृतेरिति हेमाद्रिमाधवादयो व्यवस्थामाहुः।

नवीनास्तु तिथिमध्य एव पारणमित्याहुः।

तिथ्यन्ते पारणं भवेदित्यादिवचनं तु कृष्णाष्टम्यादिविषयम्।

न तु शिवरात्रिविषयम्।

शिवरात्रिव्रतस्य तन्मध्यपाठस्तु पूर्वयुतत्वमात्रकथनार्थः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

विना शिवचतुर्दशीमिति पर्युद(स्ते)स्तायाः शिवरात्रेः सर्वप्रकारेषु तिथिमध्य एव पारणाप्रापकत्वात् *। तथा शिष्टाचाराच्च। इदं व्रतं संयोगपृथक्त्वन्यायेन नित्यं काम्यं च ।

तथाहि स्कान्दे—

परात्परतरं नास्ति शिवरात्रिः परात्परम् ।
न पूजयति भक्त्येशं रुद्रं त्रिभुवनेश्वरम् ।
जन्तुर्जन्मसहस्रेषु भ्रमते नात्र संशयः ॥

इत्यकरणे प्रत्यवायश्रुतेः ।

वर्षे वर्षे महादेवि नरोनारी पतिव्रता ।
शिवरात्रौ महादेवं नित्यं भक्त्या प्रपूजयेत् ॥

इति वीप्साश्रुतेः ।

अर्णवो यदि वा शुष्येत् क्षीयते हिमवानपि ।
चलन्त्येते कदाचिद्वै निश्चलं हि शिवव्रतम् ॥

इतिवचनाच्च नित्यता ।

मम भक्तस्तु यो देवि शिवरात्रिमुपोषितः ।
गणत्वमक्षयं दिव्यमक्षयं शिवशासनम् ॥
सर्वान् भुक्त्वा महाभोगांस्ततो मोक्षमवाप्नुयात् ।

इति स्कन्दपुराणवचनात् ।

द्वादशाब्दिकमेतत् स्याच्चतुर्विंशाब्दिकं तु वा ।

इति ईशानसंहितावचनाच्च काम्यता चेति ॥

---

* पारणोचित्यादिति पाठं युक्तं मन्यामहे ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

माघेतर-प्रतिमास-शिवरात्रिव्रते तु नायं निर्णयः। किन्तु तत्र याम-चतुष्टय-पूजाविधानाद् यस्मिन् दिने अधिका रात्रि-व्याप्तिः सा ग्राह्या साम्ये तु पूर्व्वैव इति हेमाद्रिराह। वस्तुतस्तु प्रतिमासकृष्णचतुर्द्दश्यामपि।

सर्व्वकामप्रदं कृष्णचतुर्द्दश्यां शिवव्रतम्।

इत्युपक्रम्य—

चतुर्द्दशाब्दं कर्त्तव्यं शिवरात्रि-व्रतं शुभम्।

इति कालोत्तरे शिवरात्रि-शब्द-प्रयोगात् कौण्डपायिना-मयनाग्निहोत्रे नैत्यकाग्निहोत्रधर्म्मा इव तद्धर्म्मप्राप्तिः स्यादेव। अतोऽत्रापि प्रदोषनिशीथोभयव्याप्त्यादिनैव निर्णय इति वयं प्रतीमः।

अस्यारम्भो हेमाद्रौ स्कान्दे—

आदौ मार्गशिरे मासि दीपोत्सवदिनेऽथवा।

गृह्णीयान्माघमासे वा द्वादशैवमुपोषयेत्॥ इत्यादि।

तदुत्तरा अमावास्या तु युगादिः।

"माघमासे त्वमावास्या" इति वचनात्। तत्-कर्त्तव्यं मल-मासे सत्यपि कार्य्यम्।

दशहरासु नोत्कर्षश्चतुर्ष्वपि युगादिषु।

इति ऋष्यशृङ्गवचनात्।

अत्र योगविशेषो विष्णुपुराणे—

माघासिते पञ्चदशी कदाचिद्

उपैति योगं यदि वारुणेन।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

ऋक्षेण कालः स परः पितॄणां
न ह्यल्पपुण्यैर्नृप लभ्यतेऽसौ ॥

वारुणमृक्षं शतभिषा । इदं च कुम्भादित्ये ज्ञेयमिति हेमाद्रिः ।

भारतेऽपि—

काले धनिष्ठा यदि नाम तस्मिन्
भवेत्तु भूपाल तदा पितृभ्यः ।
दत्तं तिलान्नं प्रददाति तृप्तिं
वर्षायुतं तत्कुलजैर्मनुष्यैः ॥

इति ।

फाल्गुनपौर्णमासी होलिकेत्युच्यते ।

सा च सायाह्नव्यापिनी ग्राह्या ।

सायाह्ने होलिकां कुर्यात् पूर्वाह्णे क्रीड़नं गवाम् ।

इति स्कान्दोक्तेः ।

तदसम्भवे प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या ।

तथाहि गोविन्दार्णवे नारदः—

प्रतिपद्-भूत-भद्रासु यार्चिता होलिकादिना ।
संवत्सरं च तद्राष्ट्रं पुरं दहति साद्भुतम् ॥
प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या पूर्णिमा फाल्गुनी सदा ।
तस्यां भद्रामुखं त्यक्त्वा पूज्या होला निशामुखे ॥

इति ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तेनेयं पूर्वविद्धा ग्राह्या—

श्रावणी दुर्गनवमी दूर्वा चैव हुताशनी ।
पूर्वविद्धैव कर्त्तव्या शिवरात्रिर्वलेर्दिनम् ॥
इति ब्रह्मवैवर्त्तवचनात् ।

दिनद्वये प्रदोषव्याप्तौ परैव । पूर्वदिने भद्रासत्त्वात् । तत्र च निषेधात् ।

उक्तं हि निर्णयामृते—

भद्रायां दीपिता होली-राष्ट्रभङ्गं करोति वै ।
नगरस्य च नैवेष्टा तस्मात्तां तत्र वर्ज्जयेत् ॥

तथा—

भद्रायां द्वे न कर्त्तव्ये श्रावणी फाल्गुनी तथा ।
श्रावणी नृपतिं हन्ति ग्रामं दहति फाल्गुनी ॥

तथा—

दिनार्द्धात् परतोऽपि स्यात् फाल्गुनी पू(पौ)र्णिमा यदि ।
रात्रौ भद्रावसाने तु होलिका दीप्यते तदा ॥

यदा तु पूर्वदिने चतुर्द्दशी प्रदोषव्यापिनी परदिने च पूर्णिमा ह्रासवशात् सायाह्नात् प्रागेव समाप्यते । तदा पूर्वदिने सम्पूर्ण-रात्रौ भद्रासत्त्वात् तत्र च तन्निषेधात् परेऽहनि प्रतिपद्येव कुर्य्यात् ।

सार्द्धयामत्रयं वा स्याद्द्वितीयदिवसे यदा ।
प्रतिपद्वर्द्धमाना तु तदा सा होलिका स्मृता ॥

इति भविष्य-वचनादिति निर्णयामृतकारः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

गोविन्दार्णवादयस्तु—

प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या पूर्णिमा फाल्गुनी सदा ।
तस्यां भद्रामुखं त्यक्त्वा कार्य्या होला मनीषिभिः ॥
प्रदोषव्यापिनी चेत् स्याद् यदा पूर्वदिने तदा ।
भद्रामुखं वर्ज्जयित्वा होलिकायाः प्रदीपनम् ॥

इति नारदवचनाभ्याम् ।

यामत्रयोर्द्ध्वयुक्ता चेत् प्रतिपत्तु भवेत्तिथिः ।
भद्रामुखं परित्यज्य कार्य्या होला मनीषिभिः ॥

इति स्मृत्यन्तराच्च भद्रामुखं विहाय पूर्वदिने एव होलिका कार्य्या इत्याहुः ।

भद्रामुखप्रमाणं तु ।

नाड्यस्तु पञ्चवदनं नवकं तु कण्ठ *—

इति रत्नमालोक्तं ज्ञेयम् ।

शिष्टाचारोऽपि एवमेवास्ति ।

अत्र कर्त्तव्यमुक्तं भविष्योत्तरे—

फाल्गुने मासि सम्प्राप्ते शुक्लपक्षे सुखास्पदे ।
पञ्चमीप्रमुखास्तत्र तिथयो दश शोभनाः ॥
तासु बालैश्च वृद्धैश्च काष्ठस्तेयं विधीयते ।
प्राप्तायां पौर्णमास्यां तु कु (र्य्यात्) र्य्युः काष्ठप्रदीपनम् ।
ग्रामाद्बहिश्च मध्ये च तूर्य्यनादसमन्वितम् ॥

---

* गलकरूथैका इति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तन्मन्त्रस्तु—

दीपयामि महाघोरे होलिके राक्षसेश्वरि ।
हिताय सर्वजगतां प्रीतये पार्वतीपतेः ॥
ततोऽभ्युक्ष्य चितिं सर्वां साज्येन पयसा सुधीः ।
गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य कृत्वा चैव प्रदक्षिणम् ॥
गीतैर्वाद्यैस्तथा नृत्यैः सा रात्रिर्नीयते नरैः ।
भगलिङ्गादिशब्दैश्च क्रीड़ां कुर्य्युर्मिथोजनाः ॥
द्वितीयदिवसे स्नात्वा तद्भस्म परिवन्दयेत् ।
भस्मोद्धूलितसर्वाङ्गाः सिन्दूरोद्वर्त्तिताङ्ककाः ॥
पलाशकुसुमोद्भूतान् (?) शुभवारिप्रसेचनम् ।
कुर्य्युर्मिथो लोकमध्ये वसन्तप्रीतये ध्रुवम् ॥
द्वितीयादि समारभ्य यावद्दत्सरसेचनम् ।
जलेनाथ सुतैलेन दध्नाथ पयसापि वा ॥

इति ।

होलिका मलमासे न भवति । इयं मन्वादिरपि ।
सा तु पौर्वाह्णिकी ग्राह्या ।

मलमासे सति मासद्वयेऽपि श्राद्धं कार्य्यमित्युक्तं प्राक् ।

अथ चैत्रकृष्णप्रतिपदि वसन्तोत्सवः कार्य्यः ।

सा च औदयिकी ग्राह्या ।

प्रवृत्ते मधुमासे तु प्रतिपद्युदिते रवौ ।

इति भविष्योक्तेः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

दिनद्वये तथात्वे पूर्वा ग्राह्या ।

वत्सरादौ वसन्तादौ बलिराज्ये तथैव च ।
पूर्वविद्धैव कर्त्तव्या प्रतिपत् सर्वदा बुधैः ॥
इति वृद्धवशिष्ठोक्तेः ।

अत्र चण्डालस्पर्शोऽभिहितः ।

तथा च हेमाद्रौ भविष्ये—

चैत्रे मासि महाबाहो पुण्ये तु प्रतिपद्दिने ।
यस्तत्र श्वपचं स्पृष्ट्वा स्नानं कुर्य्यान्नरोत्तमः ।
न तस्य दुष्कृतं किञ्चिन्नाधयो व्याधयस्तथा ॥

तथा—

प्रवृत्ते मधुमासे तु प्रतिपद्युदिते रवौ ।
कृत्वा चावश्यकार्य्याणि सन्तर्प्य पितृदेवताः ।
वन्दयेद्धोलिकाभूतिं सर्वदुःखोपशान्तये ॥

तन्मन्त्रस्तु—

वन्दितासि सुरेन्द्रेण ब्रह्मणा शङ्करेण च ।
अतस्त्वं पाहि नो देवि भूते भूतिप्रदा भव ॥
इति ।

अत्र आम्रपुष्पप्राशनमुक्तं हेमाद्रौ—

वृत्ते तुषारसमये सितपञ्चदश्यां
प्रातर्वसन्तसमये समुपस्थिते च ।
संप्राश्य चूतकुसुमं सह चन्दनेन
वर्षं हि पार्थ पुरुषो नियतं सुखी स्यात् ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तन्मन्त्रस्तु—

चूतमग्र्यं वसन्तस्य माकन्द कुसुमं तव।
सचन्दनं पिवाम्यद्य सर्वकामार्थसिद्धये॥

इति।

अथ चैत्रामावास्या मन्वादिः।

सा च अपराह्णव्यापिनी ग्राह्या। कृष्णपक्षस्थत्वात्।

इति फाल्गुनमासविधानानि।

विधानपारिजातेऽस्मिन्ननन्तेन विनिर्म्मिते।
प्रतिमासविधानानि कथितानि यथामति।
हरेः प्रसादमाश्रित्य वहुज्ञानां निबन्धतः।
संगृहीतः कालनयस्तेन मे स्तान्मुदे हरिः।

इति श्रीविधानपारिजाते मासविधानानि समाप्तानि।

अथ तीर्थयात्राविधानम्।

त्रिस्थलीसेतौ शङ्खः—

सर्वेषां सर्वतीर्थानि * पापघ्नानि सदा नृणाम्।
परस्परानपेक्षाणि कथितानि मनीषिभिः॥

परस्परानपेक्षाणि प्रत्येकमेव सर्वपापघ्नानीत्यर्थः।

तथा—

सर्वे प्रस्रवणाः पुण्याः सर्वे पुण्याः शिलोच्चयाः।

---

* सर्वतीर्थानि पुण्यानि इति त्रिस्थलीसेतौ पाठः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

नद्यः पुण्याः सदा सर्वा जाह्नवी तु विशेषतः ॥

गारुडे—

पुत्रद्रव्यादि सन्त्यज्य तीर्थं व्रजति यो नरः ।
ब्रह्माद्या देवतास्तस्य तुष्टिं पुष्टिं ददन्ति(हि)च ॥

तथा—

कीर्त्तनाच्चैव तीर्थस्य स्नानाच्च पितृतर्पणात् ।
धुनन्ति पापं तीर्थे ये ते प्रयान्ति सुखं परम् ॥

भारते एतदकरणे अनिष्टमुक्तम्—

अनुपोष्य त्रिरात्राणि तीर्थान्यनभिगम्य च ।
अदत्त्वा काञ्चनं गाश्च दरिद्रो नाम जायते ॥

एतेन त्रिरात्रोपवासादीनां चतुर्णां प्रत्येकं दारिद्र्याभावः फलमित्यर्थः ।

तथा—

यान्यगम्यानि तीर्थानि दुर्गाणि विषमाणि च ।
मनसा तानि गच्छेत सर्वतीर्थसमीच्चया ॥

एतत् फलमपि तत्रैवोक्तम्—

अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्ट्वा विपुलदक्षिणैः ।
नासौ तत्फलमाप्नोति तीर्थाभिगमनेन यत् ॥
अज्ञानेनापि * यस्येह तीर्थयात्रादिकं भवेत् ।

---

* अज्ञानेनापि अत्रेदमनुष्ठेयमनेनेदं फलमाप्यते ।
—इति ज्ञानाभावेऽपि । बालादेरित्यर्थः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

सर्वकामसमृद्धः स स्वर्गलोके महीयते ॥
स्थानं च लभते नित्यं धनधान्यसमाकुलम् ।
ऐश्वर्य्यज्ञानसम्पन्नः सदा भवति धर्म्मवान् ॥
पितरस्तारितास्तेन नरकाच्च पितामहाः ॥

इति ।

तथा—

तीर्थान्यनुसरन् धीरः श्रद्दधानः समाहितः ।
कृतपापोऽपि शुध्येत किं पुनः शुद्धकर्म्मकृत् ॥
तिर्य्यग्योनिं न गच्छेत्तु कुदेशे नैव जायते ।
स्वर्गे वसति वै विप्रो मोक्षमार्गञ्च विन्दति ॥ इति ।

अथ तीर्थस्वरूपम् ।

गारुड़े—

रजस्तमोविरहितैस्तपसा धूतकल्मषैः ।
यदध्यासितमर्हद्भिस्तद्धि तीर्थं प्रचक्षते ॥

भारते—

लोकेऽस्मिन् द्विविधं तीर्थं स्वच्छन्दं देवनिर्म्मितम् ।
स्वयं भूतं प्रभासाद्यं निमितं (निर्म्मितं) देवनिर्म्मितम् ॥

तत्पुनश्चतुर्विधम्—

चतुर्विधानि तीर्थानि स्वर्गे मर्त्ये रसातले ।
दैवानि मुनिशार्दूल आसुराण्यार्षकाणि च ॥
मानुषाणि च लोकेषु विख्यातानि सुरादिभिः ।

तत् पुनर्भौमान्तरिक्षत्रिलोकस्थभेदात्त्रिविधम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तदुक्तं भारते—

पृथिव्यां नैमिषं पुण्यमन्तरिक्षे च पुष्करम् ।
त्रयाणामपि लोकानां कुरुक्षेत्रं विशाम्पते ॥

काशीखण्डे—

शृणु देवि विशालाक्षि तीर्थं लिङ्गमुदाहृतम् ।
जलाशयेऽपि तीर्थाख्या जाता मूर्त्तिपरिग्रहात् ॥
मूर्त्तयो ब्रह्मविष्ण्वर्कशिवविघ्नेश्वरादिकाः ।
लिङ्गं शैवमिति ख्यातं यत्रैतत्तीर्थमेव तत् ॥

तथा—

न जलाप्लुतदेहस्य स्नानमित्यभिधीयते ।
स स्नातो योदमस्नातः श्रद्धाशुद्धमनोमलः ॥
योऽशुद्धः पिशुनः क्रूरो दाम्भिकोविषयात्मकः ।
सर्वतीर्थेष्वपि स्नातः पापो मलिन एव सः ॥
दानमिज्या तपः शौचं तीर्थसेवा श्रुतं तथा ।
सर्वाण्येतानि तीर्थानि यदि भावो न निर्म्मलः ॥
निगृहीतेन्द्रियग्रामो यत्रैव वसते नरः ।
तस्य तत्र कुरुक्षेत्रं नैमिषं पुष्करं तथा ॥
ध्यानपूते स्नानजले रागदोषमलापहे ।
यः स्नाति मानसे तीर्थे स याति परमां गतिम् ॥
न शरीरमलत्यागी नरो भवति निर्म्मलः ।
मानसे तु मले * मुक्ते भवत्यन्तः सुनिर्म्मलः ॥

* विषयेष्वतिसंरागो मानसो मल उच्यते ।
तेष्वेव हि विरागोऽस्य नैर्मल्यं समुदाहृतम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

जायन्ते च म्रियन्ते च जलेष्वेव जलौकसः ।
न च गच्छन्ति ते स्वर्गमविशुद्धमनोमलाः ॥

अथ अत्राधिकारिणः—

ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थोयतिस्तथा ।
तीर्थयात्रां प्रकुर्वीत स्वर्गमोक्षफलाप्तये ॥

यत्तु ब्राह्मे—

यस्येष्टिधर्म्मेष्वधिकारितास्ति
वरं गृहं गृहधर्म्माश्च सर्वे ।
एवं गृहस्थाश्रमसंस्थितस्य
तीर्थे गतिः पूर्वतरैर्निषिद्धा ॥

इति ।

कौर्म्मेऽपि—

यः स्वधर्म्मान् परित्यज्य तीर्थसेवां करोति हि ।
न तस्य तीर्थं फलति इह लोके परत्र च ॥

इति च गृहस्थस्य तीर्थयात्रानिषेधवचनं । तदग्निहोत्राद्यनुष्ठानशक्तादरिद्रविषयम् । यस्येष्टिधर्म्मेष्वधिकारितास्ति इति पूर्वोक्तविशेषवचनात् । अशक्तदरिद्रादेस्तदसम्भवात् । यद्वा साग्निकस्य पत्नीसहितस्यैव गृहस्थस्य तीर्थयात्राधिकारः ।

सहाग्निर्वा सपत्नीको गच्छेत्तीर्थानि संयतः ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो यथोक्तां गतिमाप्नुयात् ॥

इति कौर्म्मोक्तेः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

प्रायश्चित्ती व्रजेत्तीर्थं पत्नीविरहितोऽपि वा ।
यज्ञेष्वनधिकारी वा यद्वा मन्त्रस्य साधकः * ॥
इति स्मरणाच्च ।

भारते—

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा राजसत्तम ।
न वियो (निं)गं † व्रजन्त्येते स्नातास्तीर्थे तथा स्त्रियः ॥
इति वचनात् क्षत्रियादेरप्यधिकारः ।

यत्तु—

तपोजपस्तीर्थयात्रा प्रव्रज्या मन्त्रसाधनम् ।
देवताराधनं चेति स्त्रीशूद्रपतनानि षट् ॥
इति ।

तथा—

विप्रसेवैव शूद्रस्य विशिष्टं धर्म्मलक्षणम् ।
यदतोऽन्यद्धि कुरुते तद्भवत्यस्य निष्फलम् ॥
इति मनुवचनं तदेषां स्वातन्त्र्यनिषेधपरम् ।
बाल्ययौवनवत्या वा ‡ वृद्धया वापि योषिता ।
न स्वातन्त्र्येण कर्त्तव्यं किञ्चित् कार्य्यं गृहेष्वपि ॥
इति तदुक्तेः ।

---

* यद्वा वा मन्त्रसाधकः । इत्याकरे पाठः ।

† वियोनिं विरुद्धां योनिं पक्षियोनिं वा ।
वियोगमिति पाठे बन्धुभिः सह विरहं न व्रजन्ति लभन्ते इत्यर्थः ।

‡ बालया वा युवत्या वा इति पाठं युक्तं मन्यामहे ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

सभर्तृकायास्तु भर्त्रा सहैव ।

नास्ति स्त्रीणां पृथग् यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषणम् ।
पतिं संसेवते या तु तेन स्वर्गे महीयते ॥

इतिमनूक्तेः ।

शूद्रस्य तु विप्रसेवनाविरोधेन ।

शूद्रस्तु द्विजशुश्रूषाविरुद्धं धर्ममाचरन् ।
नरके पच्यते तद्वद्वेदश्रवणकीर्त्तनात् ॥

इति भारतोक्तेः ।

प्रायश्चित्तार्थं तु पत्न्यादिरहितस्याप्यधिकारः ।

प्रायश्चित्ती व्रजेत्तीर्थं पत्नीविरहितोऽपि वा ॥

इति पूर्वोक्तेः ।

अथ तीर्थयात्राविधिः ।

तत्रादौ तीर्थमाहात्म्यम् —

मनवो वसवो रुद्रा आदित्या मरुतोऽनलाः ।
विश्वेदेवास्तुषाः साध्या नागा यक्षाश्च राक्षसाः ॥
इत्याद्यनेकदेवाश्च तीर्थैः सिद्धिमवाप्नुवन् ।
भार्गवाङ्गिरसागस्ति विश्वामित्रात्रिकश्यपाः ॥
वशिष्ठाद्या महात्मान स्तीर्थैं सामर्थ्यमाप्नुवन् ।
विश्वामित्रः सपुत्रस्तु महापापमपोह्य वै ॥
सुतीर्थतपसा ब्राह्मं प्राप्य वाशिष्ठशापतः ।
त्रिशङ्कुमपि चाण्डालं विप्रं कृत्वा प्रभावतः ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तं तु तेनैव देहेन स्वर्गलोकमवेशयत् ॥

उदीच्यपुराणेऽपि —

पाण्डवा राज्यलाभाय दुरितोपशमाय च ।
मार्कण्डेय पुलस्त्याज सप्तर्षिप्रमुखैः सह ॥
द्वादशाब्दानि कृच्छ्राणि समादाय सिषेविरे ।
तीर्थानि तेन ते जाताः कृतकृत्या अनेनसः * ॥

इत्यादिभिर्वचनैस्तीर्थयात्रा अवश्यकर्त्तव्येति प्रतीयते ।

कौर्म्मे—

कथयिष्यामि ते वत्स तीर्थयात्राविधिं क्रमात् ।
आर्षेणैव विधानेन यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥
प्रयागतीर्थयात्रार्थी यः प्रयाति नरः क्वचित् ।
बलीवर्द्दं समारुह्य शृणु तस्यापि यत् फलम् ॥
नरके वसते घोरे गवां क्रोधो हि दारुणः † ।
सलिलं न च गृह्णन्ति पितरस्तस्य देहिनः ॥
ऐश्वर्य्यगर्व्वान् मोहाद्वा गच्छेद् यानेन यो नरः ।
विफलं तस्य तत्तीर्थं तस्माद् यानेन न व्रजेत् ‡ ॥
गोयाने गोवधः प्रोक्तो हययाने तु निष्फलम् ।

---

* राजानश्चाप्यनेनसः इति ग-पुस्तके पाठः ।

† गोक्रोधस्य दारुणत्वं दिलीपचरिते व्यक्तं । सुरभिर्हि देवगवी प्रदक्षिणातिक्रमणेन भृशं कुपिता दिलीपं शशाप ।

‡ तस्माद यानं परित्यजेत् इति ग पुस्तके पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

नरयाने तदर्द्धं स्यात् पद्भ्यां तच्च चतुर्गुणम् ॥

पद्भ्यामिति केवलाभ्यामित्यर्थः ।

तीर्थानुगमनं पद्भ्यां तपः परमिहोच्यते ।
तदेव कृत्वा यानेन स्नानमात्रफलं लभेत् ॥

इति विशेषोक्तिः ।

यानमर्द्धफलं हन्ति तदर्द्धं छत्रपादुके ।
वाणिज्यं त्रीं स्तथा भागान् सर्वं हन्ति प्रतिग्रहः ॥

तथा —

हिर्भोजनं तृतीयांशं हरेत्तीर्थफलस्य च ।
यानमर्द्धं चतुर्थांशं छत्रोपानद्दमेवच ॥
तस्मादेतैर्विहीनस्तु सर्वं तीर्थफलं लभेत् ।

इति जावालिवचनात् सर्वमेव यानादिकं त्याज्यम् ॥

यत्तु —

नरयानं चाश्वतरी हयादिसहितोरथः ।
तीर्थयात्रादिकर्त्तॄणां यानदोषकरं न हि ॥
इति कूर्म्मपुराणवचनं तदशक्तविषयम् ।
असमर्थस्तु यानेन तीर्थयात्रां स(मुच्च)माचरन् ।
यथोक्तफलमाप्नोति स्वशक्त्या धर्म्ममाचरन् ॥

इति गोभिलोक्तिः ।

अथ तीर्थयात्रायाः प्रायश्चित्तार्थं

स्मृत्यर्थसारोक्तस्तत्प्रकारोलिख्यते ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तत्र प्रायश्चित्तविधिना सङ्कल्पपूर्वकं पद्भ्यां षष्टियोजनगतस्य भागीरथ्यां स्नानं षड्ब्दकृच्छ्रसमम्।

अत्र एकैकस्य यात्रायोजनस्य वृद्धौ अर्द्धकृच्छ्रवृद्धिः परिकल्पनीया। षष्टियोजनगतस्य षड्ब्दविधानाद्दशयोजनगतस्य एकाब्दप्रायश्चित्तं भवति। एवंच तृतीयांशाधिकदेशादागतस्य भागीरथ्यां विध्युक्तस्नानेन एकः कृच्छ्रः सिध्यति। मध्ये चेत् पर्वतादिव्यवधानं। तदभावे सुगमत्वाद् योजनागतस्य शक्तस्य गङ्गास्नानेन एकः कृच्छ्रः स्यात्। अशक्तस्य तु अर्द्धयोजनादागतस्य एकः कृच्छ्रः। शक्तस्यापि मार्गस्य दुर्गमत्वे अर्द्धयोजनादागतस्य एवमेव कल्प्यम्। पूर्वं सप्तमातृका राक्षसचाभभयान् नद्यो बभूवुः भये व्यपगते पुनर्देवता जाताः। ततो नद्यः शुष्काः। तेषु स्थलेषु भागीरथी सप्तवर्णा सप्तधा अवहत्। तासु विष्णुगङ्गादिसप्तमातृकासु सकृत्स्नानं षष्टियोजनागतस्य षड्ब्द(पाद) कृच्छ्रसमम्। प्रयागे वाराणस्यां गङ्गाद्वारे गङ्गासागरसङ्गमे च द्विगुणम्। यमुनायां विंशतियोजनागतस्य स्नानं द्व्यब्दकृच्छ्रसमम्* । मथुरायां द्विगुणम्। सरस्वत्यां चत्वारिंशद्योजनागतस्य चतुरब्दकृच्छ्रसमम्। प्रभासे द्वारवत्यांच द्विगुणम्। एतयोर्नद्योर्यात्रायोजनवृद्धौ पादकृच्छ्रवृद्धिः कल्प्या। ह्रासस्तु पर्वताद्यभावात् पूर्वोक्तरीत्याकल्प्यः। दृषद्वती-शतद्रु-विपाशा-वितस्ता-शरावती-मरुद्वृधाऽसिक्नी मधुमती पयस्विनी घृतवत्यादिदेवनदीषु स्नानं त्रिंशत्कृच्छ्रसमम्

---

* द्व्यब्दकृच्छ्रसममित्यत्र द्वादशकृच्छ्रसममित्याकरे पाठः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

पञ्चदशयोजनागतस्य । चन्द्रभागा-वेत्रवती-शरयू-गोमती-देविका-मन्दाकिनी-सहस्रवक्त्रा-गण्डक्यादिदेवनदीषु स्नानं षोड़शकृच्छ्र-समम् द्वादशयोजनागतस्य ।

आसां परस्परसङ्गमे त्रिनदीफलम् । अन्यासु समुद्रगासु नदीषु षट्कृच्छ्रफलम् । महानदेषु महानद्यर्द्धफलम् । शोणमहानदे तु गङ्गार्द्धफलम् । नदेषु नद्यर्द्धफलम् । अत्रापि स्नानदिनसंख्या कल्प्या ।

त्रिभिः सारस्वतं तोयं सप्ताहेन तु यामुनम् ।
सद्यः पुनाति गाङ्गेयं दर्शनादेव नार्म्मदम् ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तेः ।

एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यम । गोदावर्य्यां यात्रायोजनवृद्धौ पाद-कृच्छ्र वृद्धिः । सिंहगे गुरौ सर्वत्र जाह्नवीसमम् । कन्यास्थे गुरौ कृष्णवेण्यां(सर्वत्र)जाह्नव्यर्द्धम् । तुलास्थे कर्कटस्थे च रवौ तुङ्ग-भद्रायां जाह्नव्यर्द्धम् । कर्कटस्थे रवौ कृष्णवेण्यां मलयहारि-सङ्गमे प्रयागे त्रिंशद्योजनागतस्य त्रिंशत्कृच्छ्रसमम् । भागीरथ-सङ्गमे प्रयागे द्विगुणम् । तुङ्गभद्रासङ्गमे प्रयागे त्रिगुणम् । निवृत्ति सङ्गमे प्रयागे चतुर्गुणम् । ब्रह्मेश्वरे पञ्चगुणम् । पातालगङ्गायां माल्लीकार्ज्जुनदर्शने च षड्गुणम् । ततः पूर्वं षष्टिकृच्छ्रसमम् । लिङ्गाख्ये द्विगुणम् । समुद्रसङ्गमे चैवम् । कावेर्य्यां प्रतीचीमहानद्यां च पञ्चदशकृच्छ्रफलम् पञ्चदशयोजनागतस्य । ताम्रपर्णीकृतमाला-पयस्विनीषु च द्वादशकृच्छ्रफलं द्वादशयोजनागतस्य । सह्यपादोद्भवा-नद्यः स्वदैर्घ्यानुसारेण एकद्वित्रिकृच्छ्रफलप्रदाः । सर्वत्र यात्रामुक्तौ

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

विन्ध्यश्रीशैलोद्भवाद्द्विगुणाः हिमोद्भवास्त्रिगुणाः । स्मृतिपुराणादिषु अनुक्ता कुल्यायोजनागतस्य चिरात्फलदाः । अल्पनद्यः समुद्रगाः कृच्छ्रफलाः । महानद्यः कृच्छ्रद्वयफलाः । एकादिषड्योजनं गताः कुल्याः । ततो द्वादशयोजनादर्वाक् अल्पनद्यः । ततश्चतुर्विंशतियोजनगा नद्यः । । एतदधिकयोजनगाः समुद्रगाश्च महानद्यः । सोपवासं महानदीस्नानम् योजनादर्वागपि कृच्छ्रसमम् । शून्यादि कुत्सितनाम्न्यः पापनद्यश्च वर्ज्याः । समुद्रस्नानं दर्शे । अन्यत्र तन्निषेधात् * । देवतासमीपे सरोनदीसङ्गमेषु च सर्वदा कार्यं समुद्रस्नानम् । तच्च पञ्चदशयोजनागतस्य पञ्चदश कृच्छ्रसमम् । अतिप्रख्यातदेवतासमीपे तद् द्विगुणम् । तत्रापि देश काल वयः शक्ति नियमानां विशेषेण विशेषो न्यूनेन न्यूनता च कल्प्या । तत्र स्नात्वा तद्देवदर्शने तत्त्रिगुणम् । स्नात्वा रामेश्वरदर्शने षष्टिकृच्छ्रसमम् । विन्ध्यदेशीयानां सेतुरामेश्वरदर्शने जाह्नव्यं त्रिगुणं फलम् । जाह्नवी — केदारयोस्तथैव । दक्षिणदेशीयानां जाह्नव्यं षड्गुणम् । गङ्गादेशीयानां सेतुरामेश्वरदर्शने षड्गुणम् । स्कन्ददर्शने त्रिंशत्कृच्छ्रसमं त्रिंशद्योजनागतस्य । यत्र गङ्गासंज्ञास्ति तत्र चैवम् । सर्वत्र भाषाभेदपर्वतादिना यात्राह्रासो भवत्येव ।

* अश्वत्थवारिधी सेव्यौ न स्प्रष्टव्यौ कदाचन ।
अश्वत्थं मन्दवारे तु वारिधिं पर्वणि स्पृशेत् ॥
इतिवचनाद्दर्शे एव समुद्रस्नानविधानात् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

श्रीरङ्गपूर्णनाभ–पुरुषोत्तम–चक्रकोट–महालक्ष्मीदर्शने लवणार्णवस्नाने च त्रिंशद्योजनागतस्य त्रिंशत्–कृच्छ्रसमम्। केदारे त्रिगुणम्। सर्ववैष्णव–माहेश्वर–सौर–शाक्तेय–ज्येष्ठादि–पीठदर्शने पञ्चदशकृच्छ्रसमम्। प्रख्याते द्विगुणम्। अहोवलेऽपि तथैव। श्रीशैलप्रदक्षिणं षष्टिकृच्छ्रसमम्। श्रीशैले एकैकद्वारदर्शनं द्वादशकृच्छ्रसमम्। अन्यप्रख्यातदेवतादर्शनेषु षट्कृच्छ्रफलम्। सिद्धक्षेत्रे स्वयम्भूदर्शने च तथैव। अन्यक्षेत्रे स्वयम्भूदर्शने च त्रिकृच्छ्रसमं त्रियोजनागतस्य। सर्वत्रापि देशकालविशेषेण फलविशेषोऽस्त्येव। सर्वत्र उक्तदशांश-फलं तीरस्थस्य योजनादर्वाग् भवति। तत्रापि क्रोशसंख्यया तारतम्यमस्तीति यात्राहर्ते फलतारतम्यं कल्प्यम्। तीर्थतीरे स्थितस्यापि विधिवत् स्नात्वा धौतं वासः परिधाय केशेषु शुष्केषु पुनः स्नातव्यम्। एवं द्वादशस्नानैर्योजनाभावेऽपि कृच्छ्रो भवति। तीर्थयात्रायामेकभक्ताधःशयने अनृतौ ब्रह्मचर्यमित्यादि नियमाः कार्य्याः।

अत्र कृच्छ्रो नाम—

एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च।
उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्त्तितः।
यथाकथञ्चित्त्रिगुणः प्राजापत्योऽयमुच्यते॥

इति याज्ञवल्क्योक्तो ग्राह्यः। एवं द्वादशाब्दसाध्यस्य एते प्रत्याम्नाया ज्ञेयाः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

योजनपरिमाणं तु —

तिर्य्यग् यवोदराण्यष्टौ ऊर्द्ध्वा वा व्रीहयस्त्रयः ।
प्रमाणमङ्गुलस्योक्तं वितस्तिर्द्वादशाङ्गुला ॥
हस्तो वितस्तिद्वितयं दण्डोहस्तचतुष्टयम् ।
तत् सहस्रद्वयं क्रोशो योजनं तच्चतुष्टयम् * ॥

इत्युक्तलक्षणमवधेयम् ।

एवं स्थिते यथा मनःपूतं भवति तथा कार्य्यम् । परार्थेन गतः षोड़शांशं लभते । प्रसङ्गेन अर्द्धफलम् । अनुषङ्गेण तीर्थं प्राप्य स्नाने स्नानफलमेव न यात्राफलम् । पितृपितृव्यपितामह-प्रपितामह-भ्रातृ-मातामह-मातुल-श्वशुर-पोषकार्थद-गुर्वाचार्य्योपाध्यायार्थं तेषां पत्न्यर्थं मातृष्वसृ पितृष्वस्रर्थंच स्नात्वा स्वयमष्टमांशं लभते। साक्षात्पित्रोस्तु पुत्रश्चतुर्थांशं लभते ।

दम्पती च सपत्न्यश्च लभन्तेऽर्द्धं मिथः फलम् ।
अर्थिनां न फले ह्रासः शुश्रूषाफलमीदृशम् ॥

कर्कटादौ मासद्वये निरन्तरं रजस्वला महानद्यः समुद्रगाः ।

---

* अन्यचापि प्रकारान्तरम् —

वितस्तिद्विगुणाऽरत्निस्तसः किष्कुस्ततोधनुः ।
धनुःसहस्रे द्वे क्रोशश्चतुःक्रोशं तु योजनम् ॥
सार्द्धगव्यूतिदेशं च योजनं परिचक्षते ।
गव्यूतिं पञ्चसाहस्रधनुर्भिः प्रतिमां विदुः ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तास्वपि भागीरथी गौतमी चन्द्रभागा सरस्वती सिन्धुर्महा-
नदी शरयूश्च त्रिरात्रं रजस्वलाः ।

शुष्यन्ति याः कुसरितो ग्रीष्मकाले नवोदकैः ।
पूर्य्यन्ते चैव वर्षासु दशाहं ता रजस्वलाः ॥

अतस्तत्र तत्र स्नानतर्पणादिकमप्रशस्तत्वान्न कार्य्यम् । तीर-
वासिनां तु न निषेधः ।

उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे प्रेतस्नाने तथैव च ।
चन्द्रसूर्य्यग्रहे चैव रजोदोषो न विद्यते ॥

इति तीर्थप्रत्याम्नायः ।

अथ यात्राकालः ।

षष्ठ्यष्टमीद्वादशीषु न गच्छेत्त्रिदिनस्पृशि ।
पूर्णिमाप्रतिपद्दर्शरिक्तावमदिनेषु च ॥

नक्षत्राणि रत्नमालायाम्—

हस्तेन्दुमैत्रश्रवणाश्विपौष्ण-
पुष्यश्रविष्ठाश्च पुनर्वसुश्च ।
श्रेष्ठानि धिष्ण्यानि नवप्रयाणे
त्यक्त्वा त्रिपञ्चादिमसप्ततारा: ॥
चित्राविशाखानलसर्पयाम्य-
वायव्यपित्र्यश्वरदैवतानि ।
यात्रास्वनिष्टान्यपराणि भानि
स्मृतानि नेष्टानि न निन्दितानि ॥

इन्दुर्मृगशिरा मैत्रमनुराधा पौष्णं रेवती त्रिपञ्चादिमसप्त-

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तारा: विपत्प्रत्यरिजन्मवधाख्या: । अनल: कृत्तिका सर्पो-ऽश्लेषा याम्यं भरणी वायव्यं स्वाती पित्र्यं मघा । अन्यत् सुगमम् ।

वारस्तुषार-करसूर्य्यसुतावनीज-

तीक्ष्णत्विषामशुभद: कथित: प्रयाणे ।

अन्यत्र ये शुभफला: कथिता: प्रयाणे

सोमोऽपि चात्र गदित: शुभद: क्वचित्तु ।

तथा —

व्यतीपात: परिघार्द्धं वैधृतियोगश्च विष्टिकरणं च ।

कालिसमत्वं कुलिका अवगच्छान्तानि न शुभदानि ॥

तत्र:—

नीचस्थे वक्रसंस्थेऽप्यतिचरणगते बालवृद्धास्तगे वा

संन्यासो देवयात्रा व्रतनियमविधि: कर्णवेधस्तु दीक्षा ।

मौञ्जीबन्धोऽथ चूडा परिणयनविधिर्वास्तुदेवप्रतिष्ठा

वर्ज्या: सद्भि: प्रयत्नाच्चिदशपतिगुरौ सिंहराशिस्थिते च ॥

तथा —

रविक्षेत्रं गते जीवे जीवक्षेत्रं गते रवौ ।

वर्ज्जयेत् सर्वकर्म्माणि व्रतस्वस्त्ययनानि च ॥

तथा —

गुर्वादित्ये गुरौ सिंहे शुक्रे चास्तमुपागते ।

त्यजेद् यानं * महादानं व्रतं देवविलोकनम् ॥

* यानमित्यत्र दानमिति (ग) पुस्तके पाठ:,

स एव समीचीनतया प्रतिभाति ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तथा —

वापीकूपतड़ागयागगमन-क्षौर-प्रतिष्ठा-व्रतं
विद्यामन्दिरकर्णवेधनमहादानं च नौषेवनम् ।
तीर्थस्नानविवाह-देवभवनं मन्त्रादि-देवेक्षणं
दूरेणैव जिजीविषुः परिहरेदस्तं गते भार्गवे ॥

तथा —

गुर्व्वादित्ये गुरौ सिंहे नष्टे शुक्रे मलिम्लुचे ।
याम्यायने हरौ सुप्ते सर्वकर्म्माणि वर्ज्जयेत् ॥
सिंहस्थितं मघासंस्थं गुरुं यत्नेन वर्ज्जयेत् ।
अन्यत्र सिंहभागेषु विवाहादि विधीयते ॥

इदमपूर्वविषयम् —

अपूर्वदेवतां दृष्ट्वा गुरुः शुर्मष्टभार्गवे ।
मलमासेऽप्यनावृत्ततीर्थयात्रां परित्यजेत् ॥

इति गार्ग्योक्तेः ।

अनावृत्ततीर्थयात्रामपूर्वतीर्थयात्रामित्यर्थः ।

तथा —

अतिचारगतोजीवस्तं राशिं नैति चेत् पुनः ।
लुप्तः संवत्सरो ज्ञेयः सर्वकर्म्मसु गर्हितः ॥

क्वचिदस्यापवादः —

वृषे मेषे झषे कुम्भे यद्यतीचारगो गुरुः ।
न तत्र कार्य्यलोपः स्यादित्याहुर्गालवादयः ॥

क्वचित्तु गुर्व्वादिमौढ्ये दोषाभाव उक्तः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

यथा —

गोदावर्य्यां गयायां च श्रीशैले ग्रहणद्वये ।
सुरासुरगुरूणां च मौढ्यदोषो न विद्यते ॥

वायुपुराणेऽपि —

गयायां सर्वकालेषु पिण्डं दद्याद्विधानतः ।
अधिमासे जन्मदिने अस्ते च गुरुशुक्रयोः ।
न त्यक्तव्यं गयाश्राद्धं सिंहस्थे च बृहस्पतौ ॥

अत्र श्राद्धस्य यात्रापूर्वकत्वाद् यात्रापि न निषिद्धेति केचित्। अत्र अन्ये लग्नलग्नांशचन्द्रताराशुद्ध्यादयो ज्योतिर्विद्भ्योऽवगन्तव्याः ।

इति यात्राकालः ।

अथ गमनविधानम् ।

काशीखण्डे —

तीर्थयात्रां चिकीर्षुः प्राग् विधायोपोषणं गृहे ।
गणेशं च पितॄन् विप्रान् साधून् श(भ)क्त्या प्रपूज्य च ॥
कृतपारणको हृष्टो गच्छेन्नियमकृत् पुनः ।
आगत्याभ्यर्च्चय च पितॄन् यथोक्तफलभाग् भवेत् ॥

आगत्येति। तीर्थयात्रां कृत्वा गृहमागत्य पुनः श्राद्धादिकं कार्य्यमित्यर्थः ।

यो यः कश्चित्तीर्थयात्रां तु गच्छेत्
सुसंयतः स च पूर्वं गृहे स्वे ।
कृतोपवासः शुचिरप्रमत्तः
संपूजयेद् भक्तिनम्रो गणेशम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

देवान् पितॄन् ब्राह्मणांश्चैव साधून्
धीमान् विप्रोवित्तशक्त्या प्रयत्नात् ॥
प्रत्यागतश्चापि पुनस्तथैव
देवान् पितॄन् ब्राह्मणान् पूजयेच्च ।
एवं कुर्वंस्तस्य तीर्थाद् यदुक्तं
फलं तत्स्यान्नात्र सन्दिग्धमस्ति ॥

इति ब्रह्मपुराणवचनात् ।

अत्रायं क्रमः । पूर्वदिने उपोष्य परदिने गणेशादीन् सम्पूज्य- श्राद्धं कृत्वा साधून् विप्रांश्च वित्तादिना सन्तोष्य कार्पटिकवेषं कृत्वा तीर्थं गच्छेत् ।

उद्यतस्तु गयां गन्तुं श्राद्धं कृत्वा विधानतः ॥
विधाय कार्पटीवेषं ग्रामं कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
ततो ग्रामान्तरं गत्वा श्राद्धशेषस्य भोजनम् ।
ततः(कृत्वा)प्रतिदिनं गच्छेत् प्रतिग्रहविवर्ज्जितः ॥

इति वायुपुराणोक्तेः ।

केचित्तु गयायात्रायामेवकार्पटिकवेषः ।
गया-यात्रा-मुपक्रम्य तद्विधानात् । न तु तीर्थान्तरयात्राया मित्याहुः ।

केचिदत्र उपवासदिने श्राद्धात् पूर्वं मुण्डनमप्याहुः ।
प्रयागे तीर्थयात्रायां मातापितृवियोगतः ।
कचानां वपनं कार्य्यं वृथा न विकचो भवेत् ॥

इति विष्णूक्तेः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

इदं च वपनं प्रायश्चित्तार्थं तीर्थयात्रायामेव इत्यन्ये ।

केशश्मश्रुनखादीनां वपनं न च शस्यते ।
अतो न कार्य्यं वपनं गयाश्राद्धार्थिना सदा ॥
ये भारतेऽस्मिन् पितृकर्म्मतत्पराः
गयार्थं केशानतिभक्तिभाविताः ।
क्षपयन्त्यर्थं पितृतीर्थमागता
स्तेषामृणं संशयमेष्यति ध्रुवम् ॥

इति वपननिषेधात् ।

यत्तु —

गत्वा स्नानं प्रकुर्वीत वपनं तदनन्तरम् ।

इति

तच्चोपरत्नानपरम् ।

काशीखण्डे —

तीर्थोपवासः कर्त्तव्यः शिरसो मुण्डनं तथा ।

तथा —

यदह्नि तीर्थप्राप्तिः स्यात्तदह्नः पूर्ववासरे ।
उपवासः प्रकर्त्तव्यः प्राप्तेऽह्नि श्राद्धदो भवेत् ।

मुण्डने तु देवलः —

मुण्डनं चोपवासश्च सर्वतीर्थेष्वयं विधिः ।
वर्ज्जयित्वा कुरुक्षेत्रं विशालां विरजां गयाम् ॥

अत्र विशेषः स्मृत्यन्तरे —

अर्द्धमब्दाद्विमासोनात् पुनस्तीर्थं व्रजेद् यदि ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तदा तद्वपनं शस्तं प्रायश्चित्तमृते द्विज ।
प्रयागे प्रतियात्रं तु योजनत्रय इष्यते ।
क्षौरं कृत्वा तु विधिवत् ततः स्नायात् सितासिते ।

तथाच बृहस्पतिः —

क्षौरं नैमित्तिकं कार्य्यं निषेधे सत्यपि ध्रुवम् ।
पित्रादिमृतिदीक्षासु प्रायश्चित्तेऽथ तीर्थके ।

अपरार्के स्कान्दे —

उदङ्मुखः प्राङ्मुखोवा वपनं कारयेत् सुधीः ।
केशश्मश्रुलोमनखान्युदक्संस्थानि वापयेत् ।

इदं प्रयागे सधवानामपि समूलं भवतीति केचित् ।

सर्वान् केशान् समुद्धृत्य छेदयेदङ्गुलद्वयम् ।
एवमेव हि नारीणां शस्यते वपनक्रिया ॥

इतिवचनाद् द्व्यङ्गुलच्छेदएव युक्त इत्यन्ये । एतत् प्रयागे नित्यं नान्यत्र । इदं जीवत्पितृकेणापि तीर्थे कार्य्यम् ।

न च मुण्डनं पिण्डदानं च इति दक्षवचनविरोधः ।

विना तीर्थं विना यज्ञं मातापित्रोर्मृतिं विना ।
यो वापयति लोमानि स पुत्रः पितृघातकः ॥

इति स्मृत्या तत् सङ्कोचात् । एतत् प्रयागे प्रतियात्रं तीर्थान्तरे आद्ययात्रायामेव इति शिष्टाः ।

श्राद्धं चात्र षड्दैवतं नवदैवतं द्वादशदैवतं वा देशाचारेण पार्व्वणवत् कार्य्यम् । इदं घृतश्राद्धमित्युच्यते । घृतप्रधानत्वात् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

गच्छेद्देशान्तरं यस्तु श्राद्धं कुर्य्यात् स सर्पिषा ।
यात्रार्थमिति तत् प्रोक्तं प्रवेशे न च संशय: ॥

इति विष्णुपुराणोक्तेः ।

द्रव्यान्तराश्रवणाद् घृतमात्रद्रव्यकमिदमिति केचित् । तदसाम्प्रतम् । घृतमात्रस्य स्वतन्त्रभक्ष्यत्वाभावेन श्राद्धद्रव्यत्वासम्भवात् । सर्पिषेति तृतीयायाः प्रतिस्पर्द्धिप्रधानभूतद्रव्यान्तरापेक्षार्थकत्वाच्च । एवं चात्र —

तिलैर्व्रीहियवैर्माषैरद्भिर्मूलफलेन वा ।
दत्तेन मासं प्रीयन्ते विधिवत् पितरो नृणाम् ॥

इति मनुवचनस्थतिलैरित्यादिवत्तृतीया । निबन्धकारैरपि एवमेव व्याख्यातम् । इदं च दर्शश्राद्धधर्म्मकम् । विशेषानुक्तेः । अत्र ग्रामान्तरं क्रोशाभ्यन्तरस्थं ग्राह्यम् । अध्वनि च क्रोशपूरणे" इत्यादिना श्राद्धानन्तरं क्रोशगमननिषेधात् ।

अत्र उपवासासमर्थस्य विधिः—

नक्तं हविष्यान्नमनोदनं वा
फलं तिलाः क्षीरमथाम्बु चाज्यम् ।
यत् पञ्चगव्यं यदि वाथ वायुः
प्रशस्तमत्रोत्तरमुत्तरं च ॥

इत्युक्तरूपोज्ञेयः ।

अत्र कार्पटिकवेशो गमनकालएव । न तु स्नानादिकाले । नग्नः काषायवाससा इति तन्निषेधादिति केचिदाहुः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अन्ये तु उपक्रमादारभ्य यात्रासमाप्तिपर्य्यन्तं प्रतिग्रहादि निवृत्तिवत् सदा कार्पटिकवेशधारणमित्याहुः । तत्र देशाचारतो व्यवस्था कल्प्या ।

अथ तीर्थयात्राया नियमाः ।

व्यासः —

कामं क्रोधं च लोभं च यो जित्वा तीर्थमाविशेत् ।
न तेन किञ्चिदप्राप्यं तीर्थाभिगमनाद् भवेत् ॥

शङ्खः —

यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयतम् ।
विद्या तपश्च कीर्त्तिश्च स तीर्थफलमश्नुते ॥
प्रतिग्रहादुपावृत्तः सन्तुष्टो येन केनचित् ।
अहङ्कारविमुक्तश्च स तीर्थफलमश्नुते ॥
अकल्कको निरारम्भो लघ्वाहारो जितेन्द्रियः ।
विमुक्तो दुष्टसंसर्गैः स तीर्थफलमश्नुते ॥

इति

मात्स्येऽपि —

अक्रोधनश्च राजेन्द्र सत्यशीलो दृढव्रतः ।
आत्मोपमश्च भूतेषु स तीर्थफलमश्नुते ॥

इति

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

यस्य हस्तौ च पादौ च इत्यादेरयमर्थः। हस्तसंयमः परताड़नपरस्वादिग्रहणनिवृत्त्या । पादसंयमः पादताड़नागम्यदेशगतिनिवृत्त्या । मनःसंयमोऽनिष्टचिन्तनादिनिवृत्त्या *। विद्या तीर्थमहिमज्ञानम्। तप उपवासैकभक्तादि । कीर्त्तिः सच्चरित्रत्वेन प्रसिद्धिः ।

प्रतिग्रहनिवृत्तिर्यात्रोपक्रमादनन्तरं यतिब्रह्मचार्य्यादीन् वर्ज्जयित्वा तेषां द्रव्यसंग्रहनिषेधात्। प्रतिग्रहं विना यात्राया अनिर्वाहाच्च। येन केनचित् सन्तुष्टोमिष्टभक्षणादावलोलुपः अकल्कको निर्दम्भः। निरारम्भः द्रव्यार्थ–क्रयविक्रयादिव्यापारशून्यः । लघ्वाहारः स्वल्पभोजी । जितेन्द्रियः इन्द्रियाणां स्वविषयासक्तिशून्यः। अत्र ब्रह्मचर्य्यरूपेन्द्रियजय ऋतुकालं विना।

तीर्थानि गच्छता नित्यमनृती ब्रह्मचारिणा।

इति स्मृतेः।

तथा —

चित्तमन्तर्गतं दुष्टं तीर्थस्नाने नं शुध्यति।

शतशो जलधौतं तु सुराभाण्डमिवाशुचि।

---

* परद्रव्येष्वभिध्यानं मनसानिष्टचिन्तनम्।

वितथाभिनिवेशश्च मानसं त्रिविधं स्मृतम्।

इति त्रिविधपापनिवृत्तिर्मनःसंयम इति नारायणभट्टः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

ब्रह्मपुराणे—

गङ्गादितीर्थेषु वसन्ति मत्स्या
देवालये पक्षिसंघाश्च राजन्।
भावोज्झितास्ते न फलं लभन्ते
तीर्थाच्च देवायतनाच्च तस्मात्॥
भावं ततो हृत्कमले निधाय
तीर्थानि सेवेत समाहितात्मा।

अन्यत्रापि—

मन्त्रे तीर्थे द्विजे देवे दैवज्ञे भेषजे गुरौ।
यादृशी भावना यस्य सिद्धिर्भवति तादृशी॥

तेन भक्तिभावं मनसि निधाय तीर्थं कुर्य्यादिति भावः। एते च वस्तसंयमादयो नियमास्तीर्थयात्रा तीर्थस्नानादिसकलकर्म्माङ्गभूताः स तीर्थफलमश्नुते इतिसामान्योक्तेः। अन्यथा दोष उक्तः।

कौर्म्मे—

तीर्थयात्रां प्रकुर्वन्ति दम्भेन कपटेन(च)ये।
तीर्थे मृता न सिध्यन्ति ते नरा वरवर्णिनि॥
संग्रस्थितस्तीर्थयात्रां ब्राह्मणानवमन्यते।
नासौ प्रतिनिवर्त्तेत तदन्तं तस्य जीवितम्॥
तीर्थं गच्छन् द्विजः सन्ध्यास्तिस्र एकत्र ना(वा)चरेत्।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

नास्नातीनाशुचिर्गच्छेन्नभुक्त्वा न च सूतकी ॥

इति

माध्याह्निकीमारभ्य तिस्रः सन्ध्या एकत्र नाचरेदित्यर्थः । अनेन सति सम्भवे रात्रौ कृतमाध्याह्निकेन प्रातश्चाकृतसन्ध्यावन्दनेन न चलि(भवि)तव्यमितिध्वन्यते । नास्नातः प्रतावेत् । अशुचिर्मूत्रपुरीषादि कृत्वा अकृतशौचः । चण्डालोदक्यादिस्पर्शे स्नानाचमनादिनिमित्ते सति अकृत स्नानाचमनादिश्च । यत्तु षट्त्रिंशन्मतम् ।

देवयात्राविवाहेषु यज्ञेषु प्रकृतेषु च ।
उत्सवेषु च सर्वेषु स्पृष्टास्पृष्टि र्न दुष्यति ॥

इति

तीर्थे विवाहे यात्रायां संग्रामे देशविप्लवे ।
नगरग्रामदाहे च स्पृष्टास्पृष्टि र्न दुष्यति ॥

इति बृहस्पतिवचनं च । एतद् यत्राहमनेनस्पृष्ट इति प्रत्यक्षज्ञानं नास्ति तद्विषयमिति मदनपारिजातकृदाह । अन्ये तु प्रत्यक्षपरोक्षस्पर्शसाधारण्येन दोषाभावपरमित्याहुः । तत्र आचारतोव्यवस्थेयम् । न च सूतकी नाशौचवान् ।

यत्तु आरब्धे सूतकं नास्तीति वचनम् । तत् परिगणितव्रतादिमात्रविषयम् ।

व्रतयज्ञविवाहेषु श्राद्धे होमेऽर्चने जपे ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

आरब्धे सूतकं न स्यादनारब्धे तु सूतकम् ॥

इति विष्णुपुराणोक्तेः ।

अन्यथा पूर्वार्द्धवैयर्थ्यापत्तेः ।

अतएव —

प्रारम्भोवरणं यज्ञे सङ्कल्पोव्रतसत्त्रयोः ।

नान्दीमुखं विवाहादौ श्राद्धे पाकपरिष्क्रिया ।

इति तावन्मात्रविषय एव आरम्भो विष्णुना ऋषिसवाक्ये उक्तः । अन्ये तु यत्र नैरन्तर्य्येण अनुष्ठानं बोधितं मासोपवासादौ तद्विषयमिदं भवतु । न च तीर्थयात्रायां नैरन्तर्य्येण अनुष्ठानं बोध्यते । तस्मात्प्रारब्धे सूतकाभावो नैतद्विषयः ।

अतएव आरब्धे सहस्रभोजनादौ सूतकं भवत्येव । तस्माद् यात्रामध्ये सूतके सति अशौचकालमेकत्र क्षपयित्वा शुद्धौ सत्यां गच्छेदिति सिद्धम् ।

यच्च —

विवाहदु(दौ)र्गयज्ञेषु यात्रायां तीर्थकर्म्मणि ।

न तत्र सूतकं तद्वत् कर्म्मयज्ञादि कारयेत् ।

इत्यनुज्ञापरं पैठीनसिवचनं । तदपि मार्गवैषम्यादिना कालान्तरे गत्यन्तराभावे सति तीर्थयात्रायामाशौचं नास्तीत्येवं परम् । रजस्वलायामपि एवमेव ज्ञेयम् * ।

---

* रजस्वलापि सव चत्वारि दिनान्यतिवाह्य

पञ्चमेऽह्नि व्रजेदित्यर्थः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

देवे कर्म्मणि पित्र्ये च पञ्चमेऽहनि शुध्यति ।

इति स्मृतेः ।

गत्यन्तरासम्भवे पूर्ववद् ज्ञेयम् ।

एवं तीर्थं गच्छतो यदि मध्ये तीर्थान्तरमापतति तदा तत्र स्नानश्राद्धादि अवश्यं कर्त्तव्यम् । प्रासङ्गिकत्वात् ।

अर्द्धं तीर्थफलं तस्य यः प्रसङ्गेन गच्छति ।

इति स्मृतेः ।

तत्रापि उपवासक्षौरे स्यातामिति केचित् ।

यात्रायां यदा कर्म्मनाशाकरतोयादिनिषिद्धनदी आपतति तदा यथा जलस्पर्शादि न भवति तथातरितव्यम् ।

कर्म्मनाशाजलस्पर्शात् करतोयाविलङ्घनात् ।

गण्डकीबाहुतरणात् पुनः संस्कारमर्हति ।

इति स्मृतेः ।

एवमन्येऽपि शिष्टाचारप्राप्तधर्म्माः कर्त्तव्याः ।

यदा तु तीर्थं प्रति चलितस्तीर्थमप्राप्यैव मृत स्तत्र विशेषो गारुडे—

यस्तीर्थसम्मुखोभूत्वा व्रजन्ननशने कृते ।

चेन्म्रियेदन्तराले तु ऋषीणां मण्डलं व्रजेत् ॥

अनशने मासोपवासादिरूपव्रते च कृते इति चकारोऽध्याहार्य्यः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

द्विविधस्यापि अन्तराले मृतस्य ऋषिलोकप्राप्तिर्भवतीत्यर्थः ।

इति तीर्थयात्रागमनविधानम् ।

अथ तीर्थप्राप्तिदिनकृत्यम् ।

तत्र यदि यानारूढ़ः सोपानत्कोवा गच्छेत् तदा तीर्थं प्राप्ति-दिनेयावान् मार्गः पादचारेण गन्तुं शक्यस्तावन्तं मार्गं यामादि-परिहारेण गत्वा तीर्थे दृष्टिपथावतीर्णे साष्टाङ्गं प्रणम्य शिरोवेष्टनकञ्चुकादि परित्यज्य तीर्थं गच्छेत् ।

यानानि तु परित्यज्य भाव्यं पादचरैर्नरैः ।
लुठित्वा लोठनीं तत्र तीर्थं गच्छेत्ततोबुधः ॥

इति स्मृतेः ।

लोठनी अष्टाङ्गप्रणामः * । ततः फलपुष्पादि तीर्थे समर्पयेत् ।

---

* पद्भ्यां कराभ्यां जानुभ्यां शिरसा चोरसा तथा ।
मनसा वचसा दृष्ट्या प्रणामोऽष्टाङ्ग ईरितः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

ततः —

प्रथमं चालभेत्तीर्थं प्रणवेन जलं शुचि ।
अवगाह्य ततः स्नायाद् यथावन्मन्त्रयोगतः ॥

प्रणवेन तीर्थं स्पृष्ट्वा शुचि जलमवगाहेत् । ततः अवगाहन-मन्त्रैः सचेलस्नानं कर्त्तव्यम् ।

मन्त्राश्च प्रभासखण्डे —

ॐ नमो(नमोऽस्तु) देवदेवाय शितिकण्ठाय दण्डिने ।
रुद्राय चापहस्ताय चक्रिणे वेधसे नमः ॥
सरस्वती च सावित्री वेदमाता गरीयसी ।
सन्निधात्री भवत्वत्र तीर्थपापप्रणाशिनी ॥
सर्वेषा मेव तीर्थानां मन्त्रएष उदाहृतः ।

यद्वा —

सागरस्वरनिर्घोष दण्डहस्तासुरान्तक ।
जगत्स्रष्टर्जगन्मर्द्दिन्नमामि त्वां जनार्दन ॥
तीक्ष्णदंष्ट्र महाकाय कल्पान्तदहनोपम ।
भैरवाय नमस्तुभ्यमनुज्ञां(देहि मे प्रभो) दातुमर्हसि ।
एतान् मन्त्रान् समुच्चार्य्य तीर्थे स्नानं समाचरेत् ।
अन्यथा तत्फलस्यार्द्धं तीर्थेशो हरति ध्रुवम् ॥

इति

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

ततः सङ्कल्पपूर्वकं स्नात्वा वपनं कुर्य्यात् ।
पूर्वमावाहनं तीर्थे मुण्डनं तदनन्तरम् ।
ततः स्नानादिकं कुर्य्यात् पश्चाच्छ्राद्धं समाचरेत् ।

इति स्मृतेः ।

अत्र स्नानादिकमित्यत्र आदिशब्दादुपवासो ग्राह्यः ।

उपवासं ततः कुर्य्यात्तस्मिन्नहनि सुव्रतः ।
तीर्थोपवासाद्देवेशि अधिकं नास्ति किञ्चन ॥

इति स्मृतेः ।

यत्त्वत्र काशीखण्डे —

यदह्नि तीर्थप्राप्तिः स्यात्तदह्नः पूर्व्ववासरे ।
उपवासः प्रकर्त्तव्यः प्राप्तेऽह्नि श्राद्धदो भवेत् ॥

इति वचनं तीर्थप्राप्तेः पूर्वदिने उपवासविधायकम् । तत्तु काशीप्रकरणस्थत्वात् काशीमात्रपरमिति केचित् । काशीप्रकरणस्थत्वेऽपि सकलतीर्थसाधारणविध्युपक्रमात् पूर्ववदनेन सह अस्य विकल्प इत्यपरे । ततश्च तीर्थप्राप्तेः पूर्वदिने तद्दिने वा तीर्थोपवासः कर्त्तव्य इति सिध्यति । तन्न ।

तीर्थमासाद्य कुर्वीत नरः शुचिरुपोषणम् ।
उपवासविशुद्धात्मा कर्त्तव्यं कर्त्तुमर्हति ।

इतिस्मृतौ तीर्थप्राप्तेरेव उपवासनिमित्तत्वदर्शनात् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अथ तीर्थे मुण्डनविधानम् ।

त्रिस्थलीसेतौ देवलः —

मुण्डनं चोपवासश्च सर्वतीर्थेष्वयं विधिः ।

वर्जयित्वा कुरुक्षेत्रं विशालं विरजं गयाम् * ॥

विरजमुत्कलदेशे प्रसिद्धं † दक्षिणदेशस्थलोणक्षेत्रमपि विरजम् । तथाप्रसिद्धेर्विशालं वदरीक्षेत्रमिति केचित् । तन्न । तन्माहात्म्ये वपनविधानात् ।

अत्र केचित्प्राच्याः । सर्वाणि तीर्थानि सन्ति अस्मिन्निति-वहुव्रीहिणासर्वतीर्थशब्दस्य प्रयागमात्रपरत्वात्तत्रैव उपवासवपने भवतोनान्यत्र इत्याहुः । तन्न । एकवचनेन विग्रहे अन्यप-दार्थस्य प्रयागस्य प्रकृत्यर्थस्य एकत्वात् सर्वतीर्थेष्विति वहुवचन प्रयोगासङ्गतेः ।

---

* यत्र धर्म्मराजेन गयासुरनाभौ विरजाद्रिः स्थापितः ।

तदुक्तं वायवीये —

आक्रान्तं दैत्यजठरं धर्म्मेण विरजाद्रिणा ।

नाभिकूपसमीपे तु देवी तु विरजा स्थिता

† क्वचित्तु नैमिषं पुष्करं गयामिति पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

प्रयागे वपनं कुर्य्याद्वाराणस्यां तनुं त्यजेत् ।
एतदपि आवश्यकत्वपरं न तु तीर्थान्तरे तन्निषेधपरम् ।
गङ्गायां भास्करक्षेत्रे मातापित्रोर्मृतेऽहनि ।
आधाने यज्ञकाले च वापः षट्सु विधीयते ।
इति

काशीखण्डे —

सर्वतीर्थयात्राविधिमुपक्रम्य
तीर्थोपवासः कर्त्तव्यः शिरसो मुण्डनं तथा ।
शिरोगतानि पापानि यान्ति मुण्डनतो यतः ॥

इति च सामान्येन वपनविधानात् ।

प्रभासखण्डेऽपि —

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन केशांस्तेषु परित्यजेत् ।
अश्वमेधसहस्रस्य सहस्रं स्वयमाचरेत् ।
नासौ तत् फलमाप्नोति वपनाद् यच्च लभ्यते ।
क्षुरकर्म्म न शस्तं स्याद् योषितां तु वरानने ।
सभर्त्तृकाणां तत्रैव विधिं तासां शृणुष्व तत् ॥
सर्वान् केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेदङ्गुलिद्वयम् ।
इत्यादीनां तत्र तत्र वपनविधायकबहुवचनानां दर्शनात् ।
वर्ज्जयित्वा कुरुक्षेत्रमिति निषेधानुपपत्तेश्च ।
तस्मात् कुरुक्षेत्रादिव्यतिरिक्तमहातीर्थेषु वपनं भवतीति सिद्धम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अथ प्रसङ्गात् चौरकालः कथ्यते ।

त्रिस्थलीसेतौ भरद्वाजः —

> रव्यारसौरिवारेषु रात्रौ पाते व्रताहनि ।
> श्राद्धाहप्रतिपद्रिक्ताभद्राः चौरेषु वर्ज्जयेत् ॥

आरो मङ्गलः । सौरिः शनिवासरः । व्रताहमेकादश्यादि । रिक्ताश्चतुर्थीनवमीचतुर्दश्यः । भद्रा द्वितीयासप्तमीद्वादश्यः । शेषं स्पष्टम् ।

तथा —

> षष्ठ्यमापूर्णिमा पात श्चतुर्द्दश्यष्टमी तथा ।
> आसु सन्निहितं पापं तिषु तैले भगे क्षुरे ॥

अत्र अमापूर्णिमानिषेधस्त्वनाहिताग्निपरः । आहिताग्नेस्तत्स्यादेव ।

कात्यायनादिश्रौतसूत्रे तस्य वपननिषेधात् —

> मासि मासि गृहस्थस्य पक्षे पक्षे च यज्वनः ।
>
> इति स्मृतेश्च ।

तथा—

> नक्षत्रे तु न कर्त्तव्यं * यस्मिन् जातो भवेन्नरः ।

---

* कर्त्तव्यमित्यत्र कुर्वीतेति क्वचित् पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

न प्रोष्ठपदयोः कार्य्यं न चाग्नेये तु भारत ।
दारुणेषु तु सर्वेषु दुष्टतारां च * वर्ज्जयेत् ॥

आग्नेयं कृत्तिका । दारुणानि आर्द्राऽश्लेषा ज्येष्टामूलानि । जन्मर्चात् पञ्चमं चतुर्दशं त्रयोविंशं च दुष्टतारा ।

तथा—

कुम्भे कर्कटके चैव कन्यायां कार्म्मुके रवौ ।
रोमखण्डं (खण्डे) गृहस्थस्य पितॄन् प्राशयते यमः ॥

तथा—

विवाहमौञ्जीचूड़ासु वर्षमर्द्धं तदर्द्धकम् ।
अन्तर्वत्नयां च जायायां नेष्यते केशवापनम् ॥

ज्योतिःशास्त्रेऽपि —

नाभ्यक्तभुक्तरणकालनिरासनानां
नास्नातसुप्तगमनोत्सुकभूषितानाम् ।
सन्ध्यानिशार्ककुजसौरिदिने नराणां
चौरं हितं भवति चाह्नि न चापि विष्ट्याम् ॥

इति

---

* प्रत्यरौ च इति क्वचित् पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अथास्य सर्वस्य अपवादस्तीर्थप्राप्तौ —

चौरं नैमित्तिकं कार्य्यं निषेधे सत्यपि ध्रुवम् ।
पित्रादिमृतिदीक्षासु प्रायश्चित्तेऽथ तीर्थके ॥

इति स्मृतेः ।

नृपविप्राज्ञया यज्ञे मरणे बन्धमोक्षणे ।
उद्वाहेऽखिलवारर्क्षे तिथिषु चौरमिष्टदम् ।

इतिनारदवचने निमित्तपरिगणनस्य उपलक्षणत्वाच्च ।

इदं च मुण्डनोपवासादि दशमासानन्तरं पुनस्तीर्थप्राप्तौ कार्य्यम् ।

संवत्सरे द्विमासोने पुनस्तीर्थं व्रजेद् यदि ।
मुण्डनं चोपवासादि त(तो) दा यत्नेन कारयेत् ॥

इति स्मरणात् ।

अन्तरागमने तु फलेच्छया भवति न तु नियम इति यत्नेन इत्यस्यार्थः ।

वपने सङ्कल्पस्तु करिष्ये कारयिष्येइत्युभयथापि भवति । वपनं कारयिष्यामि । वपाम्यहमितिचोभयविधवचनसद्भावात् । करिष्ये इत्येव सङ्कल्प इत्यपरे । प्रयागे वपनं कुर्य्यादित्यादिविधिभिस्तीर्थप्राप्तिनिमित्तकवपनस्य विहितत्वप्रतीतेः । वपनस्य च निमित्तरहितेनैव नापितेन क्रियमाणत्वात् नैमित्तिकविध्ययोगात् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

कारयिष्यामीतिवाक्यंतु स्वार्थणिच्प्रत्ययान्तत्वेनापि संभवति। इदं च वपनं श्मश्रुपूर्वकं कार्यम् ।

तथाच आपस्तम्बश्रुतौ —

देवावै यद् यज्ञेऽकुर्वत तदसुरा अकुर्वत तेऽसुरा ऊर्ध्वं पृष्ठे(ष्टे)भ्योनापश्यन् ते केशानग्रेऽवपन्त अथ श्मश्रूणि अथोपपक्षौ ततस्तेऽवाञ्च आयन् पराभवन् ।

यस्यैवं वपति अवाङ्‌ति अथो परैव भवति ।

अथ देवा ऊर्ध्वं पृष्ठेभ्योऽपश्यन् तउपपक्षावग्रेऽवपन्त । अथ श्मश्रूणि अथ केशान् ततस्तेऽभवन् सुवर्गलोकमायन् यस्यैवं वपत्यात्मना अथो सुवर्गलोकमिति । अथैतन्मनुर्वप्रे मिथुनदिवामप-श्यत् स श्मश्रूण्यग्रेऽवपत अथोपपक्षौ अथ केशान् ।

ततो वै स प्रजायत प्रजया पशुभिः । यस्तैवं वपन्ति प्रजया पशुभिर्मिथुनैर्जायतइति । एवं च श्मश्रुकूर्चयोरादौ वपनेचणान् म्लेच्छवेशकृता लोकविद्विष्टतापि न भवतीत्ययं बहुसम्मतः पक्षः ।

वपनप्रकारश्चापरार्के —

उदङ्मुखः प्राङ्मुखोवा वपनं कारयेत् सुधीः ।
केशश्मश्रुलोमनखान्युदक्संस्थानि वापयेत् ॥
दक्षिणं कर्णमारभ्य धर्मार्थं पापसङ्क्षये ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

शिखाद्यं नवसंस्कारे * शिखाद्यन्तं शिरो वपेत् ॥

धर्म्मार्थतीर्थादिवपने दक्षिणकर्णं उदक्संस्थं (कृत्वा) वापयेत् । पापक्षये पित्रादिमृतौ वा दक्षिणसंस्थं कृत्वा अथवा वामश्मश्रुवपनमादाविति ।

इदं च वपनं यत्यादिभिः शिखामरक्षित्वैव कार्य्यम् —

यतिः शूद्रश्च विधवा सशिखं वपनं चरेत् ।

इति स्मृतेः ।

तीर्थेऽपि यतिभिः —

कक्षोपस्थशिखावर्जं ऋतुसन्धिषु वापयेत् ।

इति ऋतुसन्धिष्वेवेति परिसंख्यानादृतुसन्धिष्वेव कार्य्यम् । शिष्टयत्याचारोऽपि एवमेव ।

जीवत्पितृकेणापि तीर्थमुण्डनं कार्य्यम् ।

विना तीर्थं विना यज्ञं मातापित्रोर्मृतिं विना ।

यो वापयति लोमानि स पुत्रः पितृघातकः ॥

इति बृहस्पतिस्मृतिः ।

अत्र पुत्रग्रहणाज्जीवत्पितृकविषयता । इतरथा स पितृघातक इत्येव आख्यत् ।

---

* नवसंस्कारे चूडाकरणे दक्षिणकर्णात् शिखान्तं शिखामारभ्य वामकर्णान्तं च वपेदित्यर्थः । इति नारायणभट्टः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

इदं प्रयागमात्रविषयम् ।

राजा कुमारी नारी च जीवतश्च पितुः सुतः ।
मुण्डनं सर्वतीर्थेषु न कुर्य्याद् गुर्व्विणीपतिः ॥

इति प्रयागप्रकरणोक्तेः ।

मुण्डनं पिण्डदानं च प्रेतकर्म्म च सर्वशः ।
न जीवत्पितृकः कुर्य्याद् गुर्व्विणीपतिरेव च ॥

इति दक्षस्मृतिमुदाहृत्य विधिप्राप्तमुण्डननिषेधाच्च । तीर्थे वपनमाद्ययात्रायामेव । प्रयागे तु प्रतियात्रमिति केचित् । तीर्थप्राप्तिदिने वपनादिकं न भवति चेत्' तदा दिनान्तरे तत् कार्य्यम् ।

तथाहि काशीखण्डम् —

अकालेऽप्यथवा काले तीर्थे श्राद्धं च तर्पणम् ।
अविलम्बेन कर्त्तव्यं नैव विघ्नं समाचरेत् ॥

इति

यद्वा एतस्यायमर्थः । अकाले * अकालयात्रादौ कृतभोजनादिनापि । काले अपराह्णादौ अकृतभोजनेन । प्राप्ततीर्थत्वस्यैव अधिकारिविशेषणत्वात् ग्रहणादिवत् सर्वास्ववस्थासु श्राद्धं भवतीत्याशयः ।

भुक्तोवाप्यथवाऽभुक्तो रात्रावहनि खेचर ।

---

* अकाले रात्र्यादौ इति नारायणभट्टः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

न कालनियमो ह्यस्ति गङ्गां प्राप्य सरिद्वराम् ॥

इति भारतोक्तिः ।

अत्र —

केशानां याव(ता)ती संख्या च्छिन्नानां जाह्नवीजले ।

तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥

इति वचनात् स्थलोपविष्टस्तथा वापयेत् । यथा च्छिन्नाः केशा वायुना गङ्गादौ पतन्तीति केचिदाहुः * ।

अन्ये तु तुषकेशपुरीष-भस्मास्थि श्लेष-नख-लोमानि नाप्सु क्षिपेदिति गद्यरूपग्रन्थवचनान्न जले क्षेपः । किन्तु तीरे गर्त्तं कृत्वा तन्मध्ये केशनखादीनि क्षिपेदित्याहुः ।

अत्र देशाचारतो व्यवस्थेयम् ।

इति तीर्थमुण्डनविधानम् ।

अथ तीर्थस्नानविधानम् ।

नाव्रतोनाकृतात्मा च नाशुचिर्न च तस्करः ।

स्नाति तीर्थेषु कौरव्य न च वक्रमतिर्नरः ।

---

* प्रमाणान्तरमपि यथा —

यावन्ति नखलोमानि वायुना प्रेरितानि वै ।

पतन्ति जाह्नवीतोये नराणां पुण्यकर्मणाम् ।

इत्यादि

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

कौर्म्मे —

पृथिव्यां सर्वतीर्थेषु स्नात्वा पुण्येषु च द्विजाः ।
मुच्यते पातकैः सर्वैः समस्तैरपि पूरुषः ॥
तत्र स्नानं जपोहोमः श्राद्धदानादिकं कृतम् ।
एकैकशो मुनिश्रेष्ठाः पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥

इदं च यत्र स्थलविशेषे विपरीतप्रवाहादि भवति । तत्र न कार्य्यम् ।

प्रत्याहृत्तोदके स्नानं वर्ज्यं नद्यां द्विजातिभिः ।
तस्यां रजकतीर्थे(च)तु दशहस्तेन वर्ज्जयेत् ॥

तथा —

अग्राह्यास्त्वागता ह्यापो नद्याः प्रथमवेगजाः ।
प्रक्षोभिताश्च केनापि तथा तीर्थाद्विनिर्गताः ॥

इति

सर्वस्यैतस्य गङ्गायामपवादः —

प्रतिस्रोतोरजोयोगो रथ्याजलनिवेशनम् ।
गङ्गायां न प्रदुष्यन्ति सा हि धर्म्मद्रवः स्वयम् ॥

इति स्मृतेः ।

निषेधान्तरमपि —

शाल्मली-तिन्तिड़ी-निम्बकरञ्जाश्च हरीतकी ।
कोविदार-कपित्थार्क-वदर्य्येरण्ड-शिग्रवः ।
शेलुश्च खदिरस्तेषां स्नानं छायासु वर्जयेत् ।

इत्यादि । वदरी च विभीतकी इति क्वचित् पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

यच्च रात्रिसन्ध्यादिषु स्नाननिषेधः सोऽपि आकस्मिक-तीर्थप्राप्तौ न प्रवर्त्तते । नैमित्तिकत्वात् ।

अतएव शातातपः —

रात्रौ स्नानं न कुर्वीत होमं दानं च रात्रिषु ।
नैमित्तिकं तु कुर्वीत स्नानं दानं च रात्रिषु ॥

वृद्धयाज्ञवल्क्योऽपि —

ग्रहणोद्वाहसंक्रान्तियात्रार्त्तिप्रसवेषु च ।
स्नानं नैमित्तिकं ज्ञेयं रात्रावपि तदिष्यते ॥

एतच्च रात्रौ तीर्थस्नानम् आद्यन्तप्रहरद्वयविषयम् ।

महानिशा तु विज्ञेया मध्यस्थप्रहरद्वयम् ।
प्रदोषपश्चिमौ यामौ दिनवत् स्नानमाचरेत् ॥

इति पराशरोक्तेरिति केचित् ।

इदं तीर्थस्नानादिकम् * आशौचेऽपि आकस्मिक-तीर्थप्राप्तौ कार्य्यम् ।

विवाहदुर्गयज्ञेषु यात्रायां तीर्थकर्म्मणि † ।
न तत्र सूतकं तद्वत् कर्म्मयज्ञादि कारयेत् ।

इति पैठीनसिस्मृतेः ।

सूतकं मृतकस्यापि उपलक्षणम् ।

---

* अत्र आदिना तर्पणश्राद्धयोर्ग्रहणम् ।

† स्नानतर्पणश्राद्धादौ ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

परार्थस्नाने विशेष उक्तो मार्कण्डेयपुराणे —

मातरं पितरं जायां भ्रातरं सुहृदं गुरुम् ।
यमुद्दिश्य निमज्जेत अष्टमांशं लभेत सः * ।

तत्र विशेषमाह पैठीनसिः —

प्रतिकृतिं कुशमयीं तीर्थवारिणि मज्जयेत् ।
मज्जयेच्च यमुद्दिश्य सोऽष्टभागफलं लभेत् ॥

तत्र मन्त्रः —

कुशोऽसि कुशपुत्रोऽसि ब्रह्मणा निर्म्मितः स्वयम् ।
त्वयि स्नाते स च स्नातो यस्येदं ग्रन्थिबन्धनम् ।

इति

कुशप्रतिकृतिः कुशप्रतिमैव कार्य्या इति केचित् । अन्ये तु ग्रन्थिबन्धनमितिमन्त्रलिङ्गात् तन्नाम्ना ग्रन्थिबन्धनमात्रं प्रतिकृतिरित्याहुः ।

इदं तीर्थस्नानं प्रतिकृतिस्थापनं च जीवताम् अजीवतां च उद्देशेन कार्य्यम् । सामान्येन विधानादिति केचित् । अन्ये तु मृतानां तर्पणश्राद्धादिफलभोक्तृत्वेन जीवतामेव फलोद्देशौचित्यादित्याहुः ।

---

* स्मृतिदर्पणे तु दशमांशं लभेत स इति पाठः । स्मृत्यर्थसारे तु — पितामहभ्रातृमातामहमातुलश्वशुरार्थदपोषकाचार्य्यगुरूपाध्यायार्थं तेषां च पत्न्यर्थं मातृष्वसृ-पितृष्वस्रर्थं च स्नात्वा अष्टमांशं लभते । मातापित्रर्थं कुर्वंश्चतुर्थांशम् । परस्परार्थं दम्पती अर्द्धं लभेते ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

प्रासङ्गिकतीर्थस्नाने फलमाह शङ्खः —

तीर्थं प्राप्यानुषङ्गेण * स्नानं तीर्थे समाचरन् ।
स्नानजं फलमाप्नोति तीर्थयात्रा(फलं)कृतं न तु ॥

दूति

मार्गमध्ये नदीप्राप्तौ विशेषमाह स एव—

मार्गान्तरा नदीप्राप्तौ स्नानादि परपारतः ।
अर्वाक्तीरे सरस्वत्या एष मार्गगतो विधिः ॥

इति

इदमपि पूर्वपारे तीर्थदेवाद्यभावे द्रष्टव्यम् ।

तत्सद्भावे तु तत्रैव भवति ।

तथा —

प्रवाहाभिमुखो मज्जेद् यत्रापः प्रवहन्ति वै ।
स्थावरेषु च सर्वेषु आदित्याभिमुखस्तथा ।

इति तीर्थस्नानविधानम् ।

———

---

* अनुषङ्गेण वाणिज्यराजसेवादिप्रसङ्गेन ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अथ तर्पणविधानम् ।

तत्रादौ स्वशाखानुसारेण स्नानाङ्गं (तर्पणं) कृत्वा पश्चात् देवर्षितर्पणं कृत्वा पितृंस्तर्पयेत् ।

प्राप्तैरेव हि कर्त्तव्यं पितॄणां चैव तर्पणम् ।

इति देवीपुराणोक्तेः ।

प्राप्तैः तीर्थमितिशेषः ।

तथा—

यस्तु तीर्थे नरः स्नात्वा न कुर्य्यात् पितृतर्पणम् ।

पिबन्ति देहनिःस्रावं पितरोऽस्य जलार्थिनः ॥

इति योगियाज्ञवल्क्योक्तेश्च तर्पणानन्तरं वक्ष्यमाणमन्त्रैरेकाञ्जलिं * दद्यात् ।

तदुक्तं विष्णुपुराणे —

देवासुरास्तथा नागा यक्षगन्धर्वराक्षसाः ।

पिशाचा गुह्यकाः सिद्धाः कुष्माण्डास्तरवः खगाः ॥

जलेचरा भूमिलया वाय्वाधाराश्च जन्तवः ।

तृप्तिमेतेन यान्त्वाशु मद्दत्तेनाम्बुनाऽखिलाः ॥

नरकेषु समस्तेषु यातनासु च ये स्थिताः ।

तेषामाप्यायनायैतद्दीयते सलिलं मया ॥

येऽबान्धवाबान्धवावा येऽन्यजन्मनि बान्धवाः ।

---

* एकं तिलाञ्जलिमिति विश्वलीसेतौ पाठः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

ते तृप्तिमखिला यान्तु येऽस्मत्तोयादिकाङ्क्षिणः *।
यत्र क्वचन संस्थानां क्षुत्तृष्णोपहतात्मनाम्।
इदमप्यक्षय्यमेवास्तु मया दत्तं तिलोदकम्।

इति

अत्र केचित् प्रतिमन्त्रमञ्जलिचतुष्टयमिच्छन्ति।

वायवीयेऽपि —

आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तमित्यादि इदमस्तु तिलोदकमित्यन्तं पूर्वग्रीषत्वेन अभिहितम् †।

एतत्फलमपि विष्णुपुराणे उक्तम्—

कामोदकप्रदानं ते मयैतत् कथितं नृप।
यद्दत्त्वा प्रीणयत्येतन्मनुष्यः सकलं जगत्॥
जगदाप्यायनोद्भूतं पुण्यमाप्नोति चानघ।
दत्त्वा कामोदकं सम्यगेतेभ्यः श्रद्धयान्वितः।

इति

---

* ये चास्मत्तोऽभिकाङ्क्षिणः।

इत्याकरेपाठः।

† तद्यथा—

आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं देवर्षिपितृमानवाः।
तृप्यन्तु पितरः सर्वे मातृ मातामहादयः।
अतीतकुलकोटीनां सप्तद्वीपनिवासिनाम्।
आब्रह्मभुवनाल्लोकादिदमस्तु तिलोदकम्।

इति

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तथा च जगदाप्यायनोद्भूतपुण्यकामः कामोदकप्रदान-महं करिष्ये इति सङ्कल्पप्रयोगः सिध्यति ।

यत्त्वत्र ।

पञ्चश्राद्धे हिरण्येचाप्यनुव्रज्य तिलोदकम् इति सुमन्तुवच-नात्तीर्थे हेमश्राद्धपक्षे श्राद्धीयब्राह्मणविसर्ज्जनानन्तरं तीर्थ-निमित्ततर्पणमाचरन्ति केचित्तु पूर्व्वम् । तदयुक्तम् । बहुभि र्वचनैस्तीर्थस्नानानन्तरमेव तद्विधानात् ।

तानि वचनानि तु —

स्नात्वाथ तर्पणं कुर्य्यादिति गयामाहात्म्ये ।
स्नात्वाथ तर्पयेद्देवांस्तीर्थे चैव विशेषतः ।
इति वाराहे ।

स्नानं कृत्वा तर्पणं तु कुर्य्याद् भक्तिसमन्वितः ।
इति च ब्रह्माण्डे ।

सुमन्तुवचनं तु येषां शाखिनां श्राद्धाङ्गभूतं तर्पणं विहि-तमस्ति । तेषां हिरण्यश्राद्धे तत् पश्चाद् विधत्ते । अतएव प्रयोग-पारिजाते श्राद्धाङ्गतर्पणं प्रकृत्य इदमुक्तम् । तस्मात्तीर्थसम्ब-न्धितर्पणं स्नानान्तरएव कार्य्यमिति सिद्धम् ।

अत्र अन्योविशेषोनिबन्धान्तराज्ज्ञातव्यः । विस्तरभीत्या नेह प्रपञ्च्यते ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अथ तर्प्यक्रमः ।

आदौ पिता ततो माता सपत्नजननी ततः ।
मातामहाः सपत्नीका आत्मपत्न्यस्ततः परम् ॥
सुतभ्रातृपितृव्याश्च मातुलाश्च सपत्निकाः ।
दुहिता च स्वसा प्रोक्ता दौहित्रो भागिनेयकः ॥
पितृष्वसा मातृष्वसा श्वशुरो गुरुरिक्थदौ ।
एते स्युः पितरस्तीर्थे तर्पणे च महालये ॥

रिक्थं धनम् पिता पित्रादित्रयमित्यर्थः ।

एवं मातेत्यत्रापि ।

अन्यचापि —

तातांम्बात्रितयं सपत्नजननी मातामहादित्रयं
सस्त्रि स्त्रीतनयादि तातजननी स्वभ्रातरस्तत्स्त्रियः ।
तातांम्बात्मभगिन्यपत्यधवयुग् जायापिता सद्गुरुः
शिष्याप्ताः पितरौ महालयविधौ तीर्थे तथा तर्पणे ॥

अत्र त्रितयशब्दस्य तातांम्बाभ्यां प्रत्येकं सम्बन्धः । सस्त्रीति मातामहादित्रयस्य विशेषणं । अन्ये तु मातामह्यादीनां पृथक् तर्पणमिच्छन्ति श्राद्धवत् । स्त्रीतनयादीनि तर्पयित्रपेक्षया । तातजननीस्वभ्रातर इति । तातभ्रातरः पितृव्याः । मातृभ्रातरो मातुलाः । स्वभ्रातरस्तर्पणकर्तृभ्रा–

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तरः। ततृस्त्रियः पितृव्यमातुलस्वभ्रातृस्त्रियः। सस्त्रियइति वा पाठः। तदा तातभ्रात्रादयः सपत्नीका इत्यर्थः। तातेति। पितृष्वसृमातृष्वसृस्वसारः सापत्यभर्त्तृकाः। ततश्च पितृ-ष्वस्रे यथायोग्यं सभर्त्तृकायै सापत्यायै इत्येवंरूपं प्रयोगवाक्य-मनुसन्धेयम्। जायापिता श्वशुरः। अन्यत् स्पष्टम्।

पूर्वोक्तविस्तृततर्पणाशक्तौ संक्षिप्ततर्पणमुक्तं वैष्णवे —

आब्रह्मस्तम्बपर्य्यन्तं जगत् स्थावरजङ्गमम्।
मया दत्तेन तोयेन तृप्तं यातु पराङ्गतिम्॥

इति

तर्पणे प्रत्यञ्जलि मन्त्रावृत्तिः कार्य्या।

ननु मन्त्रस्य तर्पणकर्म्मणि करणत्वात् संख्याञ्जलिदानस्य च एककर्म्मत्वात् "एकद्रव्ये मन्त्रावृत्तौ सकृन्मन्त्रकरणमिति कात्यायनसूत्राच्च सकृदेव मन्त्रपाठ इति चेत्। मैवं" प्रत्यञ्जलि हि अन्यदन्यज्जलं दीयते। ततश्च यत्र मन्त्रः प्रयुक्तः तदर्थएव स स्यात्। न सर्वार्थ इति विशेषग्रहणात् संस्कारासिद्धे-स्तत्सिद्धये निर्वपणलवणादिवत् द्रव्यान्तरत्वेन प्रत्यञ्जलि मन्त्रा-वृत्तिः स्यादेव।

कर्म्मावृत्तौ मन्त्रावृत्तिरिति कात्यायनोक्तेश्च। इत्यलं प्रपञ्चेन। अवघातप्रोक्षणादौ तएव व्रीहयः पुनरवहन्यन्ते सैव वेदिः पुनः प्रोक्ष्यते इति द्रव्यैकत्वेन संस्कारलाभान्न मन्त्रावृत्तिः। तस्मात् सन्ध्यार्घ्यदानवत् प्रत्यञ्जलि मन्त्रावृत्तिरिति सिद्धम्।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

इदं तीर्थतर्पणं सतिलं कार्य्यम् । यच्च गार्ग्यः—

भानौ भौमे त्रयोदश्यां नन्दाभृगुमघासु च ।
पिण्डदानं मृदा स्नानं न कुर्य्यात्तिलतर्पणम् ॥

मरीचिः —

सप्तम्यां रविवारे च गृहे जन्मदिने तथा ।
भृत्यपुत्रकलत्रार्थी न कुर्यात्तिलतर्पणम् ॥

स्मृत्यर्थसारे —

विवाहे चोपनयने चौले सति यथाक्रमम् ।
वर्षमर्द्धं तदर्द्धं च न कुर्य्या*त्तिलतर्पणम् ॥

इत्यादिना तिलतर्पणनिषेधः । सोऽत्र न प्रवर्त्तते ।

तीर्थे तिथिविशेषे च † गयायां प्रेतपक्षके ।
निषिद्धेऽपि दिने कुर्य्यात्तर्पणं तिलमिश्रितम् ॥

इति जाबालोक्तेः ।

तीर्थे तीर्थविशेषे च कार्य्यं प्रेते च सर्वदा ।

इति स्मृत्यर्थसारोक्तेश्च ।

जीवत्पितृकेणापि अत्र तर्पणं कार्य्यम् ।
जीवत्पितृशेष्यत्वादिति कात्यायनोक्तेः ।

---

* न कुर्य्यादित्यत्र नेत्येके इति क्वचित् पाठो दृश्यते ।

† तिथितीर्थविशेषेषु इति क्वचित् पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तथा विधवयापि —

तर्पणं प्रत्यहं कार्य्यं भर्त्तुः कुशतिलोदकैः ।
तत्पितुस्तत्पितुश्चापि नामगोत्रादिपूर्वकम् ।

इति काशीखण्डे तर्पणस्य प्रत्यहं विधानात् तीर्थे नैमित्तिकतया सुतरां तदधिकारात् ।

इदं च पुत्रपौत्राभावविषयम् ।

मदनपारिजातेऽपि एवमेव ।

सन्न्यासिना तु तर्पणं न कार्य्यम्—

न कुर्य्यात् सूतकं भिक्षुः श्राद्धपिण्डोदकक्रियाम् ।

इति स्मृतिः ।

इति तीर्थतर्पणविधानम् ॥

अथ तीर्थस्नानतर्पणप्रसङ्गात्

नदीनां रजोदोषः

कथ्यते ।

तत्र देवलः —

नभोनभस्ययोर्मध्ये सर्वानद्योरजस्वलाः ।
तासु स्नानं न कुर्वीत देवर्षिपितृतर्पणम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अत्रिः —

सिंहकर्कटयोर्मध्ये सर्वानद्योरजस्वलाः ।
न स्नानादीनि कर्माणि तासु कुर्वीत मानवः ॥

इदं च महानदीव्यतिरिक्तविषयम् ।

सिंहकर्कटयोर्मध्ये सर्वानद्योरजस्वलाः ।
तासु स्नानं न कुर्वीत वर्जयित्वा समुद्रगाः ॥

इति व्याघ्रपादोक्तेः ।

महानदीषु विशेषान्तरं भविष्योत्तरे —

आदौ तु कर्कटे देवि महानद्यो रजस्वलाः ।
त्रिदिनं तु चतुर्थेऽह्नि शुद्धाः स्युर्जाह्नवी यथा ।

इति

महानद्यश्च ब्रह्मपुराणे —

गोदावरी भीमरथी तुङ्गभद्रा च वेणिका ।
तापी पयोष्णी * विन्ध्यस्य दक्षिणे तु प्रकीर्त्तिताः ॥

इति

भागीरथी नर्म्मदा च यमुना च सरस्वती ।
विशोका च विहस्ता च विन्ध्यस्योत्तरतः स्थिताः ।
द्वादशैता महानद्योदेवर्षिचेत्रसम्भवाः ॥

इति

अल्पनदीषु तु अगस्त्योदयावधि रजस्वलात्वमुक्तं ।

---

* पयोष्णी इत्यत्र पयोष्णी इति पाठोयुक्तः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

मात्स्ये—

यावन्नोदेति भगवान् दक्षिणाशाविभूषणम्।
तावद्रजोवह्नानद्यः करतोयाः प्रकीर्त्तिताः॥

इति

करतोयाः स्वल्पजलाः।

अन्योऽपि विशेषः कात्यायनेनोक्तः।

याः शोषमुपगच्छन्ति ग्रीष्मे कुसरितो भुवि।
तासु प्रावृषि न स्नायादपूर्णे दशवासरे।

गङ्गादिविषये तु देवलः—

गङ्गा च यमुना चैव प्लक्षजाता सरस्वती।
रजसा नाभिभूयन्ते ये चान्ये नदसंज्ञिताः॥

कुरुक्षेत्रे या सरस्वती सा प्लक्षजाता।

शोणसिन्धुहिरण्याख्याः कोकलौहित्यघर्घराः।
शतद्रुश्च नदाः सप्त पावनाः परिकीर्त्तिताः॥

निगमः—

गङ्गा धर्म्मद्रवः पुण्या यमुना च सरस्वती।
अन्तर्गतरजोदोषाः सर्वावस्थासु चामलाः॥
कर्कटादौ रजोदुष्टा गोतमी वासरत्रयम्।

इत्यादि

अयं च नदीनां रजोदोषो न तत्तीरवासिनाम्।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अतएव निगमे न तत्तीरवासिनामित्युक्तम् ।
रजोदुष्टमपि जलं गङ्गादिजलसंयुतं स्वयमदुष्टं भवति ।
न च गङ्गादिजलं दूषयति ।
तदुक्तं मात्स्ये —

पुण्याम्भसा समायोगाद्दुष्टमप्यम्बु पावनम् ।

इति

भारतेऽपि —

अपवित्रमपि प्राप्य गङ्गां याति पवित्रताम् ।

इति

स्मृतिसङ्ग्रहे —

काले नभस्यशुद्धं स्यात्त्रिरात्रं तु नवोदकम् ।
अकाले तु दशाहं स्यात् पीत्वा नाद्यादहर्निशम् ॥

अन्योऽपि विशेषो भविष्योत्तरे —

महदम्बुसमं वापि यदि तिष्ठेत् पुरातनम् ।
नवाम्बुमिश्रितं तेन न दुष्टमिति सूरयः ॥

योगियाज्ञवल्क्यः —

अजा गौर्महिषी चैव ब्राह्मणी च प्रसूतिका ।
भूमेर्नवोदकं चैव दशरात्रेण शुध्यति ॥

नूतनखानितकूपाद्युदकं नवोदकम् ।
कर्मविशेषेषु रजोदोषाभावः ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तदाह वशिष्ठः —

उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे प्रेतस्नाने तथैव च ।
चन्द्रसूर्य्यग्रहे चैव रजोदोषो न विद्यते ॥

इति नदीरजोदोषनिर्णयविधानम् ।

अथ तीर्थश्राद्धविधानम् ।

तीर्थायतनगोष्ठेषु द्वीपोद्यानगृहेषु च ।
ऋषिजुष्टेषु सर्वेषु श्राद्धं देयं विजानता ॥

कौर्म्मे —

तीर्थं पुष्करकं नाम इत्यादिना तीर्थानि उपक्रम्य उक्तम् ।
एषु तीर्थेषु यच्छ्राद्धं तत् कोटिगुणमिष्यते ।
यस्मात्तस्मात् प्रयत्नेन तीर्थे श्राद्धं समाचरेत् ।
देशानां तु विशेषेण भवेत् पुण्यमनन्तकम् ।

पाद्ममात्स्ययोः —

गयायामक्षयं श्राद्धं प्रयागेऽमरकण्टके ।
वराहपर्वते चैव गङ्गायां च विशेषतः ॥
वाराणस्यां विशेषेण यत्र देवः स्वयं हरः ।
गङ्गाद्वारे प्रभासे च विल्वके नीलपर्वते ॥
कुरुक्षेत्रे च कुब्जाम्रे भृगुतुङ्गे हिमा(लये) चले ।
केदारे फल्गुतीर्थे च नैमिषारण्य एव च ।
सरस्वत्यां विशेषेण पुष्करे(षु) च विशेषतः ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

नर्मदायां कुशावर्त्ते श्रीशैले भद्रकर्णके ।
वेत्रवत्यां विशेषेण गोदावर्य्यां विशेषतः ॥
एवमादिषु चान्येषु तीर्थेषु पुलिनेषु च ।
नदीनां चैव तीरेषु श्राद्धं कोटिगुणं स्मृतम् ॥

इति *

विष्णुधर्म्मोत्तरेऽपि —

दक्षिणाप्रवणे देशे तीर्थादौ वा गृहेऽपि वा ।
भूसंस्कारादिसंयुक्ते श्राद्धं कुर्य्यात् प्रयत्नतः ।

यतः —

परकीयगृहे यस्तु स्वान् पितॄंस्तर्पयेज्जड़ः ।
तद्भूमिस्वामिनस्तस्य हरन्ति पितरो बलात् † ।
अग्रभागं ततस्तेभ्यो दद्यान्मूल्यं च जीवताम् ॥

इति

तीर्थे तु स्वामी नास्त्येव —

वनानि गिरयो नद्यस्तीर्थान्यायतनानि च ।

---

* अत्र सामान्यतस्तीर्थश्राद्धविधायकवचनबलादेव सर्वत्र श्राद्धप्राप्तौ सत्यामपि विशेषकीर्त्तनं गुणफलसम्बन्धविधानार्थं ।
दध्ना इन्द्रियकामस्येत्यादिवत् । न तु विशिष्टश्राद्धान्तरविधिगौरवापत्तेः ।

† तद्भूमिस्वामिपितृभिः श्राद्धं तस्य विहन्यते ।

इत्याकरे पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

देवखाताश्च गर्त्ताश्च * तेषु स्वामी न विद्यते ॥

इति स्मरणात्।

देवीपुराणे तीर्थश्राद्धधर्म्मा उक्ताः।

तथाहि—

श्राद्धं तीर्थेषु कर्त्तव्यमर्घ्यावाहनवर्ज्जितम्।
श्व-ध्वाङ्क्ष्ट-ध्रकाकानां नैव दृष्टिहतं च तत्।
श्राद्धं तत्तैर्थिकं प्रोक्तं पितॄणां तृप्तिकारकम्।
काले वाप्यथवाऽकाले तीर्थश्राद्धं तथा नरैः।
प्राप्तैरेव प्रकर्त्तव्यं पितॄणां चैव तर्पणम् ॥
पिण्डदानं च तच्छस्तं पितॄणां चातिवल्लभम्।
विलम्बो नैव कर्त्तव्यो न च विघ्नं समाचरेत्।

इति

प्राप्तैरेवेति। आवश्यकस्नानतर्पणाद्यनन्तरमेव।
तावतो विलम्बस्य स्नानतर्पणादिविध्यभ्यनुज्ञातत्वात्।
तीर्थश्राद्धे निषिद्धकालवर्ज्जनमपि नास्ति।

इत्युक्तं यत्नेन —

तीर्थद्रव्योपपत्तौ च न कालमवधीरयेत्।
पात्रं च ब्राह्मणं प्राप्य सद्यः श्राद्धं समाचरेत् ॥

इति

---

* गर्त्ता अकृत्रिमाः क्षेत्रविशेषाम्नाययोन्यादयः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

यदा तु तीर्थप्राप्तिदिने दैवान्मानुषाद्वा प्रतिबन्धात् श्राद्धं न कृतं तदा दिनान्तरे तत् कार्य्यम् ।

तथा —

नन्दाश्वकामरव्यारभृग्वग्निपितृकालभे ।
गण्डे वैधृतिपाते च पिण्डास्त्याज्याः सुतैस्सुभिः ।

नन्दा प्रतिपत्षष्ठ्येकादश्यः । अश्वः सप्तमी । कामस्त्रयो-दशी । आरोभौमः । भृगुः शुक्रः ।

अग्निपितृकालभानि कृत्तिकामघाभरण्यः ।

गण्डो वैधृतिश्च योगौ । पातो व्यतीपातः ।

इति तीर्थश्राद्धविधानम् ।

अथ तीर्थे श्राद्धीयब्राह्मणविवेकः ।

तत्र देवीपुराणम् —

तीर्थेषु ब्राह्मणं नैव परीक्षेत कदाचन ।
अन्नार्थिनमनुप्राप्तं(भोज्यं तं) भोजयेन् मनुरब्रवीत् ॥

पाद्मेऽपि —

ब्राह्मणं न परीक्षेत तीर्थे कालं न चिन्तयेत् ।
प्राप्ततीर्थो यदा विद्वांस्तदैव श्राद्धमाचरेत् ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

एतत् श्राद्धार्हब्राह्मणाभावे अन्याभ्यनुज्ञानार्थम् ।

हव्यं कव्यं तथा तीर्थे सत्पात्रे दत्तमक्षयम् ।
न परीक्ष्योद्विजस्तीर्थे ह्यन्नार्थी भोज्य एव(च)तु ॥

इति विशेषस्मरणात् ।

अथ तीर्थश्राद्धे निषिद्धानि ।

श्राद्धं च तत्र कर्त्तव्यमर्घ्यावाहनवर्ज्जितम् ।

तथा —

अर्घ्यमावाहनं चैव द्विजाङ्गुष्ठनिवेशनम् ।
तृप्तिप्रश्नं च विकिरं तीर्थश्राद्धे विवर्ज्जयेत् ॥

तथा —

नावाहनं न दिग्बन्धो न दोषोदृष्टिसम्भवः ।
सकारुण्यं च कर्त्तव्यं तीर्थे श्राद्धं विचक्षणैः ॥

भविष्ये —

देवाश्च पितरो यस्माद् गङ्गायां तु सदास्थिताः ।
आवाहनं विसृष्टिश्च तत्र तेषां न विद्यते ॥

देवलः —

न तत्र श्येनगृध्रादीन् पक्षिणः प्रतिषेधयेत् ।
तद्रूपाः पितरस्तत्र समायान्तीति वैदिकम् ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अग्नौकरणमपि तीर्थश्राद्धे नेति * स्मृतिरत्नावल्यां निषेधाभावादग्नौकरणं जलादौ भवतीत्यन्ये। अयं चावाहननिषेधस्तीर्थप्राप्तिनिमित्तकश्राद्धे। न तु तीर्थाधिकरणकश्राद्धमात्रे।

तेन तीर्थे क्षयाहादिश्राद्धं प्राप्तं चेत्।

अर्घ्यावाहनादिसहितमेव तत् कार्य्यम्।

मासिकं च क्षयाहं च दार्शिकं च महालयम्।
पिण्डनिर्वापसहितं कार्य्यं सर्वत्र सर्वदा॥

इति यमोक्तेः।

तीर्थेऽपि संक्रान्त्यादिनिमित्तकश्राद्धे पिण्डनिर्वापो न कर्त्तव्यः।

अयनद्वितये श्राद्धं विषुवद्वितये तथा।
संक्रान्तिषु च कर्त्तव्यं पिण्डनिर्वपणादृते॥

इति विशेषोक्तेः।

अथ तीर्थश्राद्धे अधिकारिणः कथ्यन्ते।

तथाहि वैष्णवे —

पितुः पुत्रेण कर्त्तव्या पिण्डदानादिका क्रिया।
तदभावे तु पत्नी स्यात्तदभावे तु सोदरः॥

---

* अग्नौ करणंच न इति निर्णयसिन्धुधृतस्मृतिरत्नारण्यामग्नौकरणनिषेधो दृश्यते। तत् कथमत्र निषेधाभावादित्युक्तमिति निश्चेतुं न शक्यते।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तस्य पौत्रः प्रपौत्रोवा भ्राता वा भ्रातृसन्ततिः ।
सपिण्डसन्ततिर्वापि श्राद्धार्हा नृप जायते ॥
उद्वाहे पुत्रजनने पित्रेष्ट्यां सौमिके मखे ।
तीर्थब्राह्मण आयाते षड़ेते जीवतः पितुः ॥

उद्वाहोऽत्र द्वितीयादिः । प्रथमे पितुरेव अधिकारात् । पुत्रजनने जातकर्म्मणि । इदमपत्यसंस्कारमात्रोपलक्षणम् । पित्रेष्ट्यां चातुर्मास्यान्तर्गतायां । सौमिके मखे । तार्त्तीयसवनिकैः पुरोडाशखण्डैः स्वचमसाधस्तात् पिण्डदाने । ब्राह्मण आयाते । त्रिमधुस्त्रिसुपर्णकइत्यादिगुणयुतविप्रसंपदि । जीवतः पितुः पुत्रस्य एते श्राद्धकालाः षड़ित्यर्थः ।

ननु प्राप्तिरेव कर्त्तव्यमित्यनेन प्राप्त्यनन्तरकालएव अस्य कर्त्तव्यतोक्तेर्दिनान्तरे तदभावादमायां सूतकादिविघ्ने सति श्राद्धलोपवदत्रापि लोपएव स्यात् । क्षयाहादिषु सूतकाद्यनन्तरमपि अनुष्ठानं युक्तम् ।

तदहश्चेत् प्रदुष्येत केनचित् सूतकादिना ।
सूतकान्तरं कुर्य्यात् पुनस्तदहरेव वा ।

इत्यादिवचनात् । इह तु वचनाभावाल्लोप एव युक्तः । एवं रात्रौ सन्ध्यायां वा तीर्थप्राप्तौ लोपोऽस्तु । रात्रिसन्ध्ययोः श्राद्धनिषेधात् । उत्तरदिने च प्राप्त्यनन्तरकालाभावात् । सत्यमेवं भवेत् । यदि अमावस्यादिवत् कालविधानं स्यात् । इह तु तीर्थ-

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

प्राप्तेर्निमित्ततामात्रमुच्यते। तथाच निमित्ते सति नैमित्तिकानुष्ठानमनन्तरकालएव असति प्रतिबन्धे। इति न्यायवललभ्यः-कालः। तेन सति प्रतिबन्धे जातेष्टिवत् कालान्तरेऽपि अनुष्ठानमविरुद्धम्। यथा वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेत् पुत्रे जाते इति विहिता जातेष्टिर्जातकर्म्मणः पूर्वं क्रिय(माणा) ते। जातकर्म्मणः प्राक् स्तनपाननिषेधात्। इष्टिजातकर्म्मादिव्यवधाने पुत्रविपत्त्यापत्तेरुपजीव्यविरोधापत्तेश्च अनन्तरकालएव नकार्य्यं किन्तु जातकर्म्मण ऊर्द्ध्वमिति चतुर्थे सिद्धान्तिते जातकर्म्मानन्तरं सूतकेन अशुचित्वात् निमित्ताव्यवहितानन्तर्य्यस्य च वाधितत्वात् निमित्तस्यचजातत्वादत्यन्तलोपायोगात् शुद्ध्यनुरोधेन सूतकानन्तरे पर्वणि अनुष्ठेयेति तदुत्तराधिकरणे साधितम्। तद्वदत्रापि कालान्तरानुष्ठानमविरुद्धम्। इयांस्तु विशेषः। तत्र आवश्यको(नियतो) मध्ये सूतकरूपः। इह तु कादाचित्क इति। यदा तु प्रतिबन्धादकृतश्राद्धएव तीर्थाद्वहिर्याति तदा तीर्थरूपदेशाभावात्तीर्थप्राप्तिनिमित्तकं श्राद्धं लुप्यतएव। देशस्य सम्पादयितुमशक्यत्वेन मुख्यत्वात्। मृते पुत्रे(पूतत्वादि) फलाधिकरणाभावाज्जाते(ष्ट्यभाववत्) ष्टिवत्।

तत्रापि जानन् अकृतश्राद्धएव यदि वहिर्गच्छेत्।
तदा प्रत्यवैति * पुरुषापराधात्।
अज्ञात्वा वहिर्गमने न प्रत्यवाय इति ध्येयम्।

---

* प्रत्यवैति प्रत्यवायी भवतीत्यर्थः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

यच्च —

नन्दायां भार्गवदिने त्रयोदश्यां त्रिजन्मनि ।
एषु श्राद्धं न कुर्वीत गृही पुत्रधनक्षयात् ।

इत्यादिश्राद्धनिषेधः ।

सोऽत्र न प्रवर्त्तते ।

न वारं न च नक्षत्रं न कालस्तत्र कारणम् ।
यदैव दृश्यते तीर्थं तदैव श्राद्धमिष्यते * ।

इति प्रभासखण्डोक्तेः ।

तथा मलमासेऽपि तीर्थश्राद्धं भवत्येव —

नित्यं नैमित्तिकं चैव श्राद्धं कुर्य्यान्-मलिम्लुचे ।

इति जाबालिस्मृतेः ।

नित्यं नैमित्तिकं कुर्य्यात् प्रयतः सन् मलिम्लुचे ।
तीर्थश्राद्धं गजच्छायां प्रेतश्राद्धं तथैव च ।

इति बृहस्पतिस्मृतेश्च ।

इदं च क्वतभोजनादेः सन्ध्यायां रात्रौ मलमासे आशौचेन अशुचेश्च स्नानश्राद्धादिविधानम् आकस्मिकतीर्थप्राप्तिविषयम् । न तु बुद्धिपूर्वविषयम् । तीर्थप्राप्तिरूपनिमित्तस्य पुरुष-प्रयत्न-साध्यतया ग्रहणादिवैलक्षण्यात् । ततश्च अनिषिद्धकाल एव बुद्धित-स्तीर्थप्राप्तिं कुर्य्यात् । प्रतिबन्धादिना आकस्मिकतीर्थप्राप्तौ तु निषिद्धकालेऽपि ग्रहणपुत्रजन्मादाविव स्नानश्राद्धादि कुर्य्या-

---

* तदा पर्वसहस्रकमिति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

दिति तात्पर्य्यम् । प्राप्तिदिने श्राद्धविधायकवचनं तु हेमश्राद्ध-विषयम् । तावतैव पूर्वोक्तवचनचारितार्थ्यात् । अन्नश्राद्धं तु रात्रिसन्ध्ययोर्भुक्तवतश्च तीर्थप्राप्तौ द्वितीयदिने एव भवति । आशौचे तु तीर्थप्राप्तौ आशौचापगमे । तीर्थसम्बन्धस्य तदानी-मपि सत्त्वेन ग्रहणादिवैलक्षण्यात् ।

मलमासेऽपि तदानीमेव श्राद्धं कार्य्यम् । विलम्बनिषेधात् । मलमासात् परं तीर्थसम्बन्धसत्त्वे तु शुद्धमासेऽपि कार्य्यम् ।

यौगादिकं मासिकं च श्राद्धं चापरपक्षिकम् ।
मन्वादिकं तैर्थिकं च कुर्य्यान्मासद्वयेऽपि च ॥

इति स्मृतिचन्द्रिकोक्तेः ।

अत्र अपरपक्षिकं नाम प्रतिमासं कृष्णपक्षश्राद्धं न तु महा-लयश्राद्धं ।

तस्य मलमासे निषेधात् ।

उद्वाहे पुत्रजनने पित्रेष्ट्यां सौमिके मखे ।
तीर्थे ब्राह्मण आयाते षड़ेते जीवतः पितुः ॥

इति मैत्रायणीयपरिशिष्टवचनं जीवत्पितृकस्य श्राद्धं विधत्ते श्राद्धे उद्देश्यानाह कार्ष्णाजिनिः —

वृद्धौ तीर्थे च संन्यस्ते ताते च पतिते सति ।
येभ्य एव पिता दद्यात्तेभ्यो दद्यात् स्वयं सुतः ॥

इति

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तत्रापि गयाश्राद्धं निषेधति लोगाक्षिः —

दर्शश्राद्धं गयाश्राद्धं श्राद्धञ्चापरपक्षिकम् ।
न जीवत्पितृकः कुर्य्यात्तिलैः कृष्णैश्च तर्पणम् ॥

इति

मैत्रायणीयपरिशिष्टेऽपि—

महानदीषु सर्वासु तीर्थेषु च गयामृते ।
जीवत्पितापि कुर्व्वीत श्राद्धं पार्वणधर्म्मवत् ॥

मृतमातृकस्य तु प्रासङ्गिकगयाप्राप्तौ मातृश्राद्धे परिशिष्टएव प्रतिप्रसवः श्रूयते ।

तथाच तत्प्रमाणम् —

आन्वष्टक्यं गयाप्राप्तौ सत्यां यच्च मृतेऽहनि ।
मातृश्राद्धं सुतः कुर्य्यात् पितर्य्यपि च जीवति ॥

इति

प्रासङ्गिकप्राप्तावित्युक्तेस्तदुद्देशेन गयायात्रा न कार्य्या इति सिध्यति * ।

मतमिदं कालादर्शस्मृतिदर्पणकारादयो बहवोमेनिरे ।

अपरे तु जीवत्पितृकश्राद्धविधायकवाक्यानां साधारण्याद् गयायामपि जीवत्पितृकेण पितृपित्रादिभ्यः श्राद्धं कार्य्यम् ।

तस्मिंश्च श्राद्धे मृतमातृकस्य पितृपत्नीत्वेन मातृश्राद्धसिद्धावपि

---

* तथाच स्मृत्यन्तरम् —

गयां प्रसङ्गतो गत्वा मातुः श्राद्धं समाचरेत् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

त्वान्वष्टक्यमित्यादिवचनं मातृत्वादिरूपेण पृथक् पार्वणप्राप्त्यर्थम्। यानि तु गयाश्राद्धनिषेधवचनानि। तानि मृतमातृकेणापि तच्छ्राद्धोद्देशेन गत्वा श्राद्धं न कार्य्यम्। किन्तु प्रासङ्गिकगयागमन एव इत्येवंपराणि। इति वचनानां व्यवस्थामाहुः। एवमुभयथा वचनव्यवस्थायां सत्यां देशाचाराद् व्यवस्था वेदितव्या।

उभयथापि जीवत्पितृकस्य तीर्थश्राद्धे अधिकारसिद्धिः।

सपितुः पितृकृत्येषु अधिकारो न विद्यते।

न जीवन्तमतिक्रम्य किञ्चिद्दद्यादिति श्रुतेः॥

इति कात्यायनवचनम्।

यच्च —

पित्रा जीवत्पितुर्नोक्तमिति नियमवचः।

तद्विहितकालषट्कातिरिक्तविषयमिति ज्ञेयम्।

ननु यदि जीवत्पितृकस्यापि तीर्थश्राद्धे अधिकारस्तदा पितरि तीर्थवासिनि देशान्तरागतेन पुत्रेण श्राद्धं कर्त्तव्यं स्यात्। निमित्तस्य हृत्तत्वात्। कर्त्तव्यमेवेति वदामो वाधकाभावात्। तर्हि पित्रा सहागतेनापि कुतो न क्रियते।

उच्यते। वचनात् प्राप्नोत्येव। लोकविद्विष्टत्वान्न तदनुष्ठानम्। तदुक्तम् —

अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्म्ममप्याचरेन्न हि।

इति

न च पितृकृतेन प्रसङ्गसिद्धेरननुष्ठानं कुतो नेति वाच्यम्।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

भिन्नकर्त्तृके प्रसङ्गाभावात् ।

तत् सिद्धं जीवत्पितृकस्यापि अधिकारित्वम् ।

जीवत्पितरोऽपि पित्रा सह तीर्थे गताश्चेत् पृथक् पृथक् श्राद्धं कुर्य्युः । भ्रातरस्तु यदि विभक्ता युगपदयुगपद् वा तीर्थं गतास्तदा प्रत्येकं पृथक्श्राद्धं कुर्य्युः । अविभक्तेषु तु य एव गतस्तेन कार्य्यं । तेषां सर्वेषामेकदैव गमने तु ग्रहणादिवत्-कुलेषु ज्येष्ठेनैव कार्य्यम् । न तु सर्वैः ।

भ्रातॄणामविभक्तानामेकोधर्म्मः प्रवर्त्तते ।
विभागे सति धर्म्मोऽपि भवेत्तेषां पृथक् पृथक् ॥

इति स्मृतेः ।

विधवा तु यदि पुत्रवती तीर्थं गता । तदा पुत्रः श्राद्धं कुर्य्यात् ।

स्वयं न कुर्य्यात् अपुत्रा चेत् स्वयमेव कुर्य्यात् ।

अपुत्रा स्त्री यथा पुत्रः पुत्रवत्यपि भर्त्तरि ।
पिण्डं दद्याज्जलञ्चैव जलमात्रं तु पुत्रिणी ॥

इति वचनात् ।

केचित्तु पुत्रवत्पत्नी इति पठित्वा पुत्रवत्यापि पुत्रा-सन्निधाने ब्राह्मणादिद्वारा श्राद्धं कारणीयमित्याहुः ।

अनुपनीतोऽपि तीर्थे श्राद्धं कुर्य्यात् ।

तदुक्तं पाद्मे सृष्टिखण्डे श्राद्धं प्रकृत्य —

एतच्चानुपनीतोऽपि कुर्य्यात् सर्वेषु पर्वसु ।
श्राद्धं साधारणं नाम सर्वकामफलप्रदम् ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

भार्य्याविरहितोवापि प्रवासस्थोऽपि भक्तिमान्।
शूद्रोऽप्यमन्त्रकं कुर्य्यादनेन विधिना नृप॥

इति

तत्र स्त्रिया अनुपनीतेन च यथादेशाचारं ब्राह्मणादिद्वारा करणीयम्।

स्वयं वा अमन्त्रकं कार्य्यम्।

तदुक्तं स्मृत्यर्थसारे —

अनुपनीताः स्त्रियः शूद्राश्च श्राद्धमृत्विजा कारयेयुः।
स्वयं वा अमन्त्रकं नामगोत्राभ्यां कुर्य्युः।
देवेभ्यो नमः पितृभ्यः स्वधा नम इति मन्त्राभ्यां वा।
क्षेत्रजादीनां तु यो विशेषः सोऽत्र नोच्यते।
दत्तौरसेतरेषां तु पुत्रत्वे न परिग्रहः।
इति तेषां कलौ पुत्रत्वनिषेधेन अनुपयोगात्।

अन्यत्रापि—

स्त्रीणाममन्त्रकं श्राद्धं तथा शूद्रासुतस्य च।
प्राग् द्विजाश्च व्रतादेशाच्छ्राद्धं कुर्य्युस्तथैव च॥

इति

वाराहेऽपि —

अयमेव विधिः प्रोक्तः शूद्राणां मन्त्रवर्ज्जितः।
अमन्त्रस्य तु शूद्रस्य विप्रोमन्त्रेण गृह्यते॥
मन्त्रेण पौराणेन। गृह्यते सम्बध्यते। तेन शूद्रस्य स्नान-

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

दानादौ विप्रेण पुराणमन्त्रो वक्तव्य इति तात्पर्य्यार्थः ।

अथास्य विश्वेदेवाः ।

तीर्थश्राद्धस्य पार्वणप्रकृतिकतया —

पुरूरवाद्रवौ चैव पार्वणे समुदाहृतौ ।

इति वृहस्पत्युक्त्या पुरूरवाद्रवौ यद्यपि विश्वदेवत्वेन प्राप्तौ । तथापि तस्य संयोगपृथक्त्वन्यायेन काम्यत्वस्यापि सत्त्वात् गोदोहनन्यायेन च काम्यस्य नित्य(त्व) बाधकत्वात् नैमित्तिकस्यापि चावश्यकतया नित्यत्वात् काम्ये च धुरिलोचनौ इति वचनात् पुरूरवाद्रवौ बाधित्वा धुरिलोचनौ भवतः ? यदा तु कामाभावे केवलनित्यतया करोति तदा पुरूरवाद्रवावेव भवतः ।

तथा —

यो यस्य स्त्रियं धनं वा अपहरेत् ।
स तस्य श्राद्धं कुर्य्यादित्युक्तं कार्ष्णाजिनिना ।
स्त्रीहारी धनहारी च कुर्य्यात् पिण्डोदकक्रियाम् ।
इति

एवमन्येऽपि अधिकारिणो ग्रन्थान्तरतोज्ञेयाः ।

अथ अधिकारापवादः ।

तत्र यतिना श्राद्धं न कार्य्यम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

न कुर्य्यात् सूतकं भिक्षुः श्राद्धपिण्डोदकक्रियाः ।
त्यक्तसंन्यासयोगोन गृहधर्म्मादिकं व्रतम् ।
गोत्रादिवरणं सर्वं पितृमातृकुलं धनम् ।

इति स्मृतेः ।

पतितोऽपि न कुर्य्यात् । द्विजातिकर्म्मभ्योहानिः पतनमिति निषेधात् । उपपातक्यादिना तु कार्य्यमेव । तस्य नित्यनैमित्तिककर्म्मणो निषेधाभावात् ।

इति तीर्थश्राद्धाधिकारिविधानम् ।

अथ अन्नामहेमश्राद्धविधानम् ।

गारुड़े —

तीर्थं गत्वा तु यः श्राद्ध आमान्नं भोजनं द्विजे ।
यद्वा हेम्ना प्रकुर्व्वीत नाश्राद्धः स्यात् कदाचन ॥

कात्यायनोऽपि एतां व्यवस्थामाह—

आपद्यनग्नौ तीर्थे च प्रवासे पुत्रजन्मनि ।
आमश्राद्धं प्रकुर्व्वीत भार्य्यारजसि संक्रमे ।

सुमन्तुः —

पाकाभावेऽधिकारः स्याद्विप्रादीनां नराधिप ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अपत्नीनां प्रवासस्थो विद्यागमनादिभिः ।
सदा चैव तु शूद्राणामामश्राद्धं विदुर्बुधाः ।
आत्मनो देशकालाभ्यां विप्लवे समुपस्थिते ।
चन्द्रसूर्य्यग्रहे चैव दद्यादामं विशेषतः ॥

तथा —

तीर्थे श्राद्धं प्रकुर्व्वीत पक्वेनैव विशेषतः ।
आमान्नेन हिरण्येन कन्दमूलफलैरपि ॥
एषामभावे कुर्य्याच्च श्रद्धयापि जलेन वा ।

तथा —

द्रव्याभावे द्विजाभावे प्रवासे पुत्रजन्मनि ।
हेमश्राद्धं प्रकुर्व्वीत यस्य भार्य्या रजस्वला ॥

इति

एवं चात्र पाकश्राद्धं मुख्यम् । पाकासम्भवे ब्राह्मणासम्भवे च आमश्राद्धम् । तस्याप्यसम्भवे हेमश्राद्धं कर्त्तव्यमिति मदनपारिजातदिवोदासादयः ।

प्राच्या अपि एवमेव आचरन्ति । अतएव श्रोतुर्दीपो दातुरभ्युदय इति ग्रहण-श्राद्धं प्रकृत्य मिताक्षरयाप्युक्तम् । स्मृतिरत्नावलीकारादयस्तु ग्रहणे तीर्थादौ च आमश्राद्धं हेमश्राद्धं वा मुख्यम्, पाकश्राद्धं तु न भवत्येव इत्याहुः ।

इदमेव युक्तमुत्पश्यामः ।

तीर्थे जलसमीपे आमेन हेम्ना वा श्राद्धं कार्य्यम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

सदैव हि जलान्तेषु आमश्राद्धं प्रशस्यते ।
गृह्याद्दशगुणं पुण्यं लभेत्तीर्थे निवापक्रत् ।

इति वचनात् ।

गृह्यादावन्नेनैव ।

दाक्षिणात्यास्तु उभयं कुर्व्वन्ति ।
तीर्थे श्राद्धं प्रकुर्व्वीत पक्वान्नेन विशेषतः ।

इति वचनात् ।

अत्र देशाचारतोव्यवस्थेयम् ।

शूद्रेण तु सर्वदा आमेनैव कार्य्यम् ।

सदा चैव तु शूद्राणामामश्राद्धं (विधीयते)विदुर्बुधाः ।
न पक्वं भोजयेद्विप्रान् श्राद्धे शूद्रः * कदाचन ।
भोजयन् प्रत्यवायी स्यात्तच्च तस्य फलं लभेत् ॥

इति सुमन्तुवचनात् ।

आमश्राद्धे विशेषमाह व्यासः ।

आमं ददत्तु कौन्तेय दद्या(दामं)दन्नंचतुर्गुणम् ।
त्रिगुणं द्विगुणं वापि न त्वेकगुणमर्पयेत् ॥
ब्राह्मणाय प्रदातव्यं सर्वोपस्करसंयुतम् ॥

इति

सर्वथा अशक्तत्वे तु एकगुणमपि दद्यादिति; शिष्टसम्मतिः †

---

* श्राद्धे शूद्र इत्यत्र सच्छूद्रोऽपि। इत्याकरे पाठः ।

† अत्र उत्तरोत्तरपक्षस्य प्राशस्त्यमिति भावः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

द्वैगुण्यादिकं पुरुषान्तरापेक्षया ।

हिरण्यं त्वष्टगुणितं द्विगुणं त्रिगुणं तु वा ।
चतुर्गुणं तु वा दद्याद्धेमश्राद्धविधौ द्विजः ॥

इति

उशनाः —

आमश्राद्धं यदा कुर्य्याद्विधि(तः)ज्ञः श्राद्धदस्तदा ।
हस्तेऽग्नौकरणं कुर्य्याद्ब्राह्मणस्य वि(शेषतः)धानतः ।
सिद्धान्ने तु विधिर्यःस्यादामश्राद्धेऽप्यसौ(स्मृतः)विधिः ।
आवाहनादि सर्वं स्यात् पिण्डदानं च भारत ।
दद्याद् यच्च द्विजातिभ्यः शृतं वाऽशृतमेव वा ।
तेनाग्नौकरणं कुर्य्यात् पिण्डांस्तेनैव निर्वपेत् ।

इति

अत्र आवाहनादिकथनं ग्रहणादिनिमित्तामश्राद्ध एव नतु तीर्थश्राद्धे तत्र तन्निषेधस्य उक्तत्वात् ।

तथा षट्त्रिंशन्मते —

आमश्राद्धं यदा कुर्य्यात पिण्डदानं कथं भवेत् ।
गृहपाकात् समुद्धृत्य श(स)क्तुभिः पायसेन वा ।
पिण्डदानं प्रकर्त्तव्यं यथालाभं द्विजोत्तमैः ।

इति

आमगृहपाकसक्तुपायसेषु यथालाभं व्यवस्था ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

यत्तु—

आमेन पिण्डं दद्याच्चेद्विप्रान् पक्केन भोजयेत् ।
पक्केन कुरुते पिण्डमामान्नं यः प्रयच्छति ।
तावुभावपि राजेन्द्र नरकार्हौ न संशयः ।

इति विरुद्धवचनम् ।

तदमावास्यादिश्राद्धविषयम् ।

आमश्राद्धे भोजनसम्बद्धा आपोशानादयो लुप्तप्रयोजना निवर्त्तन्ते ।

कल्पतरौ च व्यासवत् ।

तृप्तिप्रश्नोऽवगाहश्च तुष्टप्रश्नो यथासुखम् ।
आमश्राद्धे भवेन्नैतदापोशानं च पञ्चमम् ॥

इति

अवगाहः अङ्गुष्ठनिवेशनं ।

ततश्च आमश्राद्धपक्षे एते न भवन्ति । आवाहनादयश्च । तीर्थश्राद्धत्वात् ।

पाकश्राद्धे तु आवाहनादयएव न भवन्तीति विवेकः ।
हेमश्राद्धपक्षे पिण्डनिवृत्तिरपि ।

इति दिवोदासः ।

स्मृत्यर्थसारे तु विकल्पः ।

तथा—

आमश्राद्धे केषांचित् मन्त्राणामूहोऽपि भवति ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

यथाह मरीचिः —

आवाहने स्वधाकारे मन्त्रा ऊह्याविसर्ज्जने ।
अन्यकर्म्मण्यनूह्याः स्युरामश्राद्धविधिः स्मृतः ॥

इति

यथा आवाहने पितॄन् हविषे अत्तवे —

इत्यत्र अत्तव इति पदस्थाने (स्वीकर्त्तव्य इति पदोह)स्वीकर्त्तवे इति पदोहः । स्वधाकारे तु नमोवः पितरो रसाय इति मन्त्रे रसायेति पदस्थाने आमायेत्यूहः * ।

विसर्ज्जनेऽपि वाजे वाजे इति मन्त्रे —

तृप्ता यात पथिभि र्द्देवयानैरित्यत्र तृप्ता इति क्तप्रत्ययस्थाने तृप्यत इति लोट्प्रत्ययोहः कार्य्यः । एवमिदमन्न-मित्यादौ इदमाममित्याद्यूहः कार्य्यः । अन्यकर्म्मणि विष्णो क(ह) व्यं रक्षस्व] इत्यादौ] नोह इति मरीचिवचनार्थः ।

वस्त्रदक्षिणादि यथाशक्ति आमहेमश्राद्धयोरपि देयमेव ।
सिद्धान्ने तु विधिर्यः स्यादामश्राद्धे सएवहि ।

इति सुमन्तूक्तेः ।

यदा तु —

ब्राह्मणा बहवोन सन्ति । तदा एकेनापि श्राद्धं कार्य्यम् ।
अन्नाभावे द्विजाभावे तीर्थरूपे महालये ।

---

* नमोवः] पितर इष इति मन्त्रे इष इति पदे आमायेत्यूहः ।
इति त्रिस्थलीसेतौ पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

एकस्मिन् दीयते पात्रमर्घ्यान् पिण्डान् पृथक् पृथक् ।

इति स्मृतेः ।

यदा तु —

एकोऽपि न लभ्यते तदा दर्भवटोरुपरि श्राद्धं कार्य्यम् । अन्नं चाग्न्यादौ क्षिपेत् ।

पात्राभावेऽखिलं कृत्वा पितृयज्ञविधिं नरः ।
निधाय वा दर्भवटूनासने सुसमाहितः ।
प्रैषानुप्रैषसंयुक्तं विधानं प्रतिपादयेत् ।
सर्वाभावे क्षिपेदग्नौ गवे दद्यादथाप्सु वा ।
नैव प्राप्तस्य लोपोऽस्ति पैतृकस्य विशेषतः ।

इति देवलोक्तेः ।

प्रैषानुप्रैषसंयुक्तमिति श्राद्धं सम्पन्नं सुसम्पन्नमित्यादि प्रश्न-प्रतिवचने स्वयमेव वदेदित्यर्थः । इदं च अन्नश्राद्धपक्षे । आम-हेमश्राद्धपक्षयोस्तु सर्वश्राद्धं निवर्त्त्य तद्द्रव्यं कालान्तरे ब्राह्मणाय दद्यादित्युक्तम् ।

इदं च आमश्राद्धं सति सम्भवे पूर्वाह्णे तीर्थप्राप्तिं सम्पाद्य तदैव कर्त्तव्यमित्युक्तं प्राक् । †

यथा —

† आमश्राद्धं तु पूर्वाह्णे एकोद्दिष्टं तु मध्यतः ।
पार्वणं चापराह्णे तु प्रातर्वृद्धिनिमित्तकम् ।

इति

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

यदा तु तीर्थे केनापि प्रकारेण श्राद्धे अशक्तिस्तदा श (स) क्तादिनापि पिण्डदानमपि अवश्यं कार्य्यम् । अतएव देवीपुराणे श्राद्धोक्त्यैव पिण्डदानप्राप्तौ "पिण्डदानं तु तच्छस्तं पितॄणां चैव वल्लभम्" ।

इति पुनः पिण्डदानं पृथगुक्तम् ।

देवलोऽपि —

पिण्डमात्रं प्रदातव्यमभावे द्रव्यविप्रयोः ।
श्राद्धाहनि तु संप्राप्ते भवेन्निरशनोऽपि वा ॥

इति

———

अथ पिण्डद्रव्याणि ।

देवीपुराणे —

सक्तुभिः पिण्डदानं च संयावैः पायसेन वा ।
कर्त्तव्यमृषिभिः प्रोक्तं पिण्याकेनेङ्गुदेन वा * ।
गुड़ेन वा इति च पाठः ।

वायुपुराणेऽपि —

पायसेनाथ चरुणा सक्तुना पिष्टकेन वा ।

---

* संयावो गोधूमविकारः ।
पिण्याकस्तिलकल्कः ।
इङ्गुदं तापसतरुफलम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तण्डुलैः फलमूलाद्यैः पिण्डदानं विधीयते ॥

इति

अत्र पूर्व्वपूर्व्वासम्भवे उत्तरोत्तरं ग्राह्यम् ।

सत्यव्रतः —

शाकमूलफलाद्यैस्तु वासोगोभूमिकाञ्चनैः ।
अद्भिर्वा विप्रसंवादात् पितॄणां प्रीतिमावहेत् ।

विप्रसंवादः विप्रं ब्रूयात् मया अद्य श्राद्धं कृतमस्तु अस्त्वित्येवं विप्रोब्रूयादित्येवंरूपः ।

पिण्डपरिमाणमाह अङ्गिराः ।

कपित्थविल्वमात्रान् वा पिण्डान् दद्याद्विधानतः ।
कुक्कुटाण्डप्रमाणान् वा केषां चामलकैः समान् ।
वदरेण समान् वापि दद्याच्छ्रद्धासमन्वितः ॥

इति

अत्र परिमाणतारतम्यं शक्ताशक्तविषयं ज्ञेयम् । अत्राप्य-शक्तेन एतदपेक्षया सूक्ष्मप्रमाणा अपि देयाः ।

शमीपत्रप्रमाणेन पिण्डं दद्याद् गयाशिरे ।

इयि मन्त्रलिङ्गात् ।

अन्यच्च —

तिलमन्नं च पानीयं धूपं दीपं पयस्तथा ।
मधु सर्पिः खण्डयुक्तं पिण्डमष्टाङ्गमुच्यते ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अवनेजनं पिण्डदानं पुनः प्रत्यवनेजनम् ।
दक्षिणा चान्नसंकल्पस्तीर्थश्राद्धेष्वयं क्रमः ॥

तथा —

तीर्थश्राद्धपिण्डान् तीर्थे एव प्रक्षिपेत् ।
तीर्थश्राद्धे सदा पिण्डान् क्षिपेत्तीर्थे समाहितः ।
दक्षिणाभिमुखोभूत्वा पितृणां दिक् सा प्रकीर्त्तिता ॥

इति वचनात्

जले एव पिण्डक्षेपः कार्य्यः न तु गवादौ ।

यदा तु पिण्डदानेऽप्यशक्तिस्तदा तर्पणमात्रमपि अवश्यं कार्य्यम् ।

तिलैः सप्ताष्टभिर्वापि समवेतं जलाञ्जलिम् ।
भक्तिनम्रः समुद्दिश्य भुव्यस्माकं प्रदास्यति ।
यतः कुतश्चित् संप्राप्य गोभ्यो वापि गवाह्निकम् ॥

इत्यत्र अपिशब्दश्रवणात् ।

तथा च शक्तेन तर्पणश्राद्धपिण्डदानानि त्रीण्यपि कार्य्याणि । ततोऽशक्तेन तर्पणपिण्डदाने कार्य्ये । अशक्ततरेण तु तर्पणमात्रं कार्य्यमिति विवेकः ।

यत्र च काश्यादावेकस्मिन् महातीर्थे अवान्तराणि अनेकतीर्थानि गम्यन्ते । दिनं चैकं । तत्र अवान्तरतीर्थनिमित्तकश्राद्धावृत्तिः कार्य्या । निमित्तभेदात् । दर्शे उपरागश्राद्धवत् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

यत्तु —

नैकः श्राद्धद्वयं कुर्य्यात् समानेऽहनि कुत्रचित् ।

इति एकदिने श्राद्धद्वयनिषेधकं प्रचेतसोवचनं

तत् समाननिमित्तकश्राद्धविषयम् ।

श्राद्धं कृत्वा तु तस्यैव पुनः श्राद्धं न तद्दिने ।

नैमित्तिके तु कर्त्तव्यं निमित्तानुक्र(मेणच) मोदये ।

इति जाबालिना विशेषोक्तेः ।

द्विवह्नि निमित्तानि जायेरन्नेकवासरे ।

नैमित्तिकानि कार्य्याणि निमित्तोत्पत्त्यनुक्रमात् ॥

इति कात्यायनोक्तेश्च ।

उपवासमुण्डने तु सकृदेव । प्रयागकाश्यादिव्यापकतीर्थों-पाध्यवच्छेदेन तद्विधानात् । फलसंस्काररूपत्वाच्च । फलद्वाति-प्रसङ्गेन ।

अथ श्राद्धान्तरसन्निपाते निर्णयविधानम् ।

तत्र यदि तीर्थप्राप्तिदिने वार्षिकश्राद्धं प्राप्नुयात् तदा तत् पृथगेव कार्य्यम् ।

उक्तं हि कालादर्शे —

प्रत्याब्दिकेषु चालभ्ययोगेषु निहितस्य च ।

संपाते देवताभेदाच्छ्राद्धयुग्मं समाचरेत् ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तत्रापि आदौ तीर्थश्राद्धं ततोवार्षिकश्राद्धं कार्य्यम्। तीर्थश्राद्धस्य तीर्थप्राप्त्यनन्तरमेव कर्त्तव्यत्वेन विलम्बायोगात्। दार्श्विक-व्यतीपात युगादि-मन्वादि-संक्रान्त्यादि-निमित्तकानि तु यदि आमेन हेम्ना वा तीर्थश्राद्धं क्रियते तदा पृथगेव कार्य्याणि। तेषां पक्वान्नसाध्यत्वेन द्रव्यभेदेन प्रसङ्गायोगात्। यदा तु तीर्थश्राद्धमपि पाकेन क्रियते तदा द्रव्यभेदाभावात् सर्वासांच तद्देवतानां तीर्थश्राद्ध एव इष्टत्वात् प्रसङ्गात्तीर्थश्राद्धेनैव इतरसिद्धिः।

दार्श्विकस्य * युगादेश्च दार्श्विकालभ्ययोगयोः।
प्रसङ्गादितरस्यापि सिद्धेरुत्तरमाचरेत्॥

इति कालादर्शोक्तिः।

यदा तु केनचिन्निमित्तेन सर्वाणि दार्श्विकादीनि आमेन हेम्ना वा चिकीर्षति तदा आमेन हेम्ना वा अनुष्ठितेन तीर्थश्राद्धे-

---

* अत्र दार्श्विकशब्दस्तत्समानन्यायानां सर्वेषामुपलक्षकः। नित्यश्राद्धमपि यदि आमेन हेम्ना वा क्रियते तदा तैर्थिकं पृथक्। यत्तु नान्दीमुखतीर्थश्राद्धेषु नित्यश्राद्धदेवतानामिष्टत्वात् प्रसङ्गसिद्धतया नित्यश्राद्धं पृथक् न कर्त्तव्यमिति हेमाद्रिणोक्तम्। तत्तीर्थश्राद्धस्य अन्नेन करणे द्रष्टव्यम्। तदुक्तं नागरखण्डे।

नित्यश्राद्धं न कुर्वीत प्रसङ्गाद्ध यत्र सिध्यति।
श्राद्धान्तरे कृतेऽन्यत्र नित्यत्वात् तन्न हापयेत्।

इति

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

नैव तेषां सिद्धिरित्यादयोनिर्णयाः स्वयमूह्याः ।

इदं तीर्थश्राद्धं दशमासानन्तरं तीर्थप्राप्तौ नियमेन कार्य्यम् । अन्तरा तु फलेच्छया कृताकृतम् ।

इति तीर्थश्राद्धविधानम् ।

अथ तीर्थश्राद्धे(देवताविचारः)सम्प्रदाननिर्णयः ।

सपिण्डीकरणादूर्द्धं यत्र यत्र प्रदीयते ।
पार्वणं तत्र कर्त्तव्यमेकोद्दिष्टं न कर्हिचित् ।
पित्रादीनां त्रयाणां तत्तीर्थे कार्य्यं तु पार्वणम् ॥

इति वचनात् पित्रादित्रयाणां तावत् पार्वणं कार्य्यम् । एवं मातामहादित्रयाणामपि पार्वणमेव ।

पितरो यत्र पूज्यन्ते तत्र मातामहा अपि ।
अविशेषेण कर्त्तव्यं विशेषान्नरकं व्रजेत् ॥

इति गौतमोक्तेः ।

कर्षूसमन्वितं मुक्त्वा तथाद्यश्राद्धषोड़शम् ।
प्रत्याब्दिकं च शेषेषु पिण्डाः स्युः षड़िति स्थितिः ।

इति कात्यायनोक्तेश्च ।

एवं गयातिरिक्ततीर्थेषु श्राद्धं षड्दैवत्यमिति स्मृतिरत्नावली-कारादयो मेनिरे । अन्ये तु तीर्थादिसामान्यश्राद्धमुपक्रम्य

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

हविःशेषात्ततोमुष्टिमादायैकैकमात्तृतः ।
क्रमशः पितृपत्नीनां पिण्डनिर्वपणं चरेत् ।

इति देवलस्मृतेर्मातृणामपि तीर्थे पार्वणं मन्यन्ते ।
स्मृत्यर्थसारे तु विकल्प उक्तः ।
गयायां मात्रादिपार्वणमावश्यकमुक्तं गयामाहात्म्ये ।

अन्वष्टकासु वृद्धौ च गयायां च मृतेऽहनि ।
मातृश्राद्धं पृथक् कुर्य्यादन्यत्र पतिना सह ॥

इति

एतच्च मातृपार्वणं पित्रादिपिण्डानां पश्चिमभागे कार्य्य-मिति शाङ्खायनः । एवं नवदैवत्यं भवति ।

अन्ये तु मातामह्यादिपार्वणमपि पृथक् भवतीत्याहुः ।
केचिदिच्छन्ति नारीणां पृथक् श्राद्धं महर्षयः ।

इति चतुर्विंशतिमते, नारीणामिति सामान्योक्तेः ।

पित्रादिनवदैवत्यं तथा द्वादशदैवतम् ।

इति अग्निपुराणोक्तेश्च ।

अत्र देशाचारात् शिष्टाचाराच्च व्यवस्था द्रष्टव्या । एवं सति यदा षड्दैवत्यं श्राद्धं क्रियते तदा मातृमातामह्यादीनां पितृ-मातामहादिषु सपत्नीकत्वेन निगमेषु निर्देशः कार्य्यः ।

स्वेन भर्त्त्रा समं श्राद्धं माता भुङ्क्ते सुधासमम् ।
पितामही च स्वेनैव स्वेनैव प्रपितामही ॥

इति बृहस्पतिना मात्रादीनां पित्रादिभिः सहभावेन देवता-

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

त्वोक्तेः ।

अन्वष्टकां तथा मातृश्राद्धं चैव मृतेऽहनि ।
एकोद्दिष्टं तथा मुक्त्वा स्त्रीषु नान्यत् पृथक् भवेत् ।

इति प्रकृतेन पृथक् श्राद्धं निषेधता अपृथक् भवेदित्यभ्यनुज्ञानाच्च ।

मातादीनां पृथक् श्राद्धपक्षेऽपि यदि ताः कृतसहगमनास्तदा भर्त्तारं तां च उद्दिश्य सहैव अयुग्मब्राह्मणभोजनं कार्य्यम् । पिण्डोऽपि उभयोद्देशेन एक एव देयः ।

मृताहनि समासेन पिण्डनिर्वपणं पृथक् ।
नवश्राद्धं तु दम्पत्योरन्वारोहणएव तु ॥

इति लौगाक्षिस्मृतेः ।

अस्यार्थः । दम्पत्योरन्वारोहणेन निमित्तेन मृततिथ्येकत्वे पिण्डनिर्वपणं श्राद्धं च उक्तप्रकारेण द्विपितृकश्राद्धवत् समासेन स्यात् । नवश्राद्धं तु प्राक् सपिण्डीकरणात् पृथगेव । न तु समासेन ।

अत्र मृताहनि इति विशेषोपादानात् । मृततिथेर्भेदे तु न समासः । किन्तु पृथगेव ।

अत्र नवश्राद्धे एव पृथक्त्वविधानाद्दर्शसांवत्सरिकतीर्थश्राद्धादिषु परिसंख्यया समास एव अवगम्यते ।

एवमनेकासामन्वारोहणेऽपि विज्ञेयम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

यच्च स्मृत्यन्तरे —

एकचित्यां समारूढौ दम्पती निधनं गतौ ।
पृथक् श्राद्धं तयोः कुर्य्यादोदनं च पृथक् पृथक् ।

इति पृथक् श्राद्धविधानं तन्नवश्राद्धविषयम् । एवं मदन-पारिजातकारादयामेनिरे । हेमाद्रिस्तु मृताहनि इत्यस्य परि-संख्यापरिहाराय मृताहनीति यथाश्रुता(र्था) नुरोधेन सांवत्-सरिकश्राद्धमात्रविषयमेतदित्याह । तेन तीर्थादौ पृथक् एवेद-मिति प्रतीयते ।

अत्र यथाचारं व्यवस्था द्रष्टव्या । तदेतत् समासेन पिण्ड-दानमापद्विषयम् ।

तदाहाग्निः स्मृतिरूपेण —

एकचित्यां समारुह्य मृतयोरेकवर्हिषि ।
पित्रोः पिण्डान् पृथग् दद्यात् पिण्डं वापत्सु तत्सुतः ॥

इति

एककाले गतासूनां बहूनामथवा द्वयोः ।
तन्त्रेण श्रपणं कृत्वा श्राद्धं कुर्य्यात् पृथक् पृथक् ॥

इति स्मृतिः ।

तथा —

सपत्नमातृसपत्नप्रपितामहीभ्योऽपि तीर्थे दद्यात् ।

पितृपत्न्यः सर्वा मातर इति सुमन्तुना सर्वासां तासां मातृत्वाति-देशात् । तत्रापि जनन्यादिस्थानीयब्राह्मणे तत्पिण्डे च

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तासामपि उद्देशोनतु पृथक् ।

अनेका मातरोयस्य तीर्थे चापरपक्षिके ।

अर्घ्यदानं पृथक् कुर्य्यात् पिण्डमेकं तु निर्वपेत् ॥

इति गालवोक्तेः ।

शिष्टास्तु एतस्य अशक्तविषयतां मत्वा पृथगेव श्राद्धं पिण्डं च कुर्वन्ति ।

तथा —

सपत्नमातामहेभ्योऽपि श्राद्धं कार्य्यम् । मातृसपत्नीनां सुमन्तुना मातृत्वे अतिदिष्टे तत्पितॄणामपि गौणमातामहत्वसिद्धेः ।

तदेतत् सर्वमुक्तं श्राद्धकल्पे हेमाद्रिणा ।

यदा तु नानापितृतृप्तिकामनया विशिष्टे महालयादिकाले गयादितीर्थविशेषे वा श्राद्धं कुर्य्यात् । तदा पुत्रवतीनामपुत्राणां वा मातृसपत्नीनां श्राद्धं कुर्य्यात् । पुत्रवतीनामपि तासां श्राद्धे कृपया स्नेहेन वा सपत्नीपुत्रत्वेन पाक्षिकाधिकारवत्त्वात् । एतेन पितृजननीव्यतिरिक्ताः पितामहपत्न्यः पितामहजननीव्यतिरिक्ताः प्रपितामहपत्न्योऽपि व्याख्याताः * ।

पितृव्यसुतयोरपि(श्राद्धं) कार्य्यम् । आचार्य्यादीनां च ।

---

* जननीसपत्नीनां गौणमातृत्वनिरूपणेन तज्जनकानामपि गौणमेव मातामहश्राद्धे देवतात्वमित्यपि निरूपितं भवतीतिभावः । यदा तु विशिष्टदेशकालादौ नानापितृणां तृप्तिकामनया श्राद्धं कर्तुमिच्छेत्तदा पाक्षिकेणाधिकारेण तेषामपि कुर्य्यादिति तात्पर्य्यम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

स्वपत्नाश्च।

आचार्य्यगुरुशिष्येभ्यः सखिज्ञातिभ्य एव च।
तत्पत्नीभ्यश्च सर्वाभ्यस्तथैव च जलाञ्जलीन्॥
पिण्डांस्तेभ्यः सदा दद्यात् पृथग् भाद्रपदे नरः।
तीर्थेषु चैव सर्वेषु माघमासे मघासु च॥

इति चतुर्विंशतिमतात्।

ज्ञातयः पितृव्यसुतमातुलाद्याः।

भविष्ये अन्योऽपि विशेषः—

दौहित्रपुत्रदाराश्च ये कनिष्ठाःसहोदराः।
निःसन्ताना मृता ये च तेभ्योऽप्यत्र प्रदीयते॥

वृद्धशातातपोऽपि —

प्रीत्या श्राद्धं तु कर्त्तव्यं सर्वेषां वर्णिलिङ्गिनाम्।
एवं कुर्वन्नरः सम्यक् महतीं श्रियमाप्नुयात्॥

वर्णिलिङ्गिनो ब्रह्मचारिप्रत्यादयः। अत्र सामान्योक्तावपि स्वज्ञातय एव ते ग्राह्याः।

अत्र पितृव्यादिपत्नीभ्यः पृथगेव देयम्। तत्पत्नीभ्यश्चेति पूर्वोक्तवचनात्। एतेषां सर्वेषामेकोद्दिष्टमेव भवति।

सपिण्डीकरणादूर्द्ध्वं पित्रोरेव हि पार्वणम्।
पितृव्यभ्रातृमातॄणामेकोद्दिष्टं सदैव हि॥

इति जातुकर्ण्योक्तेः।

सपिण्डीकरणादूर्द्ध्वं यच्च यत्र प्रदीयते।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

भ्रात्रे भगिन्यै पुत्राय स्वामिने मातुलाय च।
मित्राय गुरवे श्राद्धमेकोद्दिष्टं न पार्वणम्॥

इति सुमन्तूक्तेश्च।

अत्र मातृपदं सपत्नमातृपरम् मुख्यमातुः पार्वणविधानात्। पितृव्यादिसमभिव्याहाराच्च इति हेमाद्रिराह।

यत्तु—

पितृव्यभ्रातृमातॄणामपुत्राणां तथैव च।
मातामहस्यापुत्रस्य श्राद्धादि पितृवद्भवेत्॥

इति वचनं। तदावश्यकतया तुल्यत्वज्ञापनार्थं न तु पार्वणविधानेन तुल्यत्वज्ञापनार्थम्।

अत्र मातामहः सापत्नो ज्ञेयः मुख्यस्य पार्वणविधानात्।

———

अथ पार्वणोद्देश्यानां निवेशक्रमः।

तत्र सत्यव्रतः —

पितॄणां प्रथमं दानं मातॄणां तदनन्तरम्।
ततो मातामहानां च पितृव्यस्य सुतस्य च॥

छागलेयः—

त्रयाह्ने केवलाः कार्य्या ब्रह्मवादी प्रकीर्त्तिताः।
सर्वत्रैव हि मध्यस्था नाम्याः कार्य्यास्तु मातरः॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

यत्तु—

पितृमातामहादादौ मातरस्तदनन्तरम् ।
तर्पणेऽन्वष्टकाश्राद्धे तीर्थे चायं क्रमः स्मृतः ॥

इति स्मृतिरत्नावलीकारेणोद्धृतं वचनम् ।

तत् तेनैव निर्मूलत्वोक्तेरुपेक्ष्यम् । अतएव अन्तनिवेशं निषेधति उशनाः —

अन्तर्मातामहान् कृत्वा मातृणां यः प्रयच्छति ।
स मूढ़ो नरकं याति यावदाभूतसंप्लवम् ॥

जावालोऽपि—

अन्ते निवेशयेद् यस्तु मातॄः श्राद्धेषु मानवः ।
स मूढ़ो नरकं याति कालसूत्रमवाक्शिराः ॥

तस्मात्तीर्थादौ पितृपार्वणानन्तरमेव मातृपार्वणं कार्य्यम् । अनेनैव न्यायेन मातामहपार्वणानन्तरमेव मातामहीपार्वणम् । पत्न्यादीनां तु तर्पणोक्तएव क्रमोग्राह्यः ।

अत्र पितृमातामहपार्वणे नित्ये । अन्यानि तु पार्वणैकोद्दिष्टानि काम्यानि यथाशक्ति कार्य्याणि न तु आवश्यकानि । एवं पार्वणैकोद्दिष्टानामनेकेषां युगपत् प्राप्तौ तन्त्रेण पाकं कुर्य्यात् ।

बहूनामथवा द्वाभ्यां श्राद्धं चेत् स्यात् समेऽहनि ।
तन्त्रेण श्रपणं कृत्वा श्राद्धं कुर्य्यात् पृथक् पृथक् ॥

इति पुलस्त्योक्तेः

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

पार्वणानि निर्वर्त्त्य पश्चादेकोद्दिष्टानि कार्य्याणि।

यद्येकत्र भवेत् प्राप्त * मेकोद्दिष्टं च पार्वणम्।
पार्वणं तत्र निर्वर्त्त्य एकोद्दिष्टं समा(चरेत्) पयेत्॥

इति मरीच्युक्तेः।

एतच्च शक्तौ सत्याम्। अशक्तौ तु पार्वणैकोद्दिष्टानि तन्त्रेण कुर्य्यात्।

एकोद्दिष्टेषु शक्तौ प्रत्येकं ब्राह्मणभोजनम्। अशक्तौ तु एकस्मिन्नपि ब्राह्मणे सम्पूज्य भोजयित्वा अर्घ्यपिण्डान् पृथक् पृथग् दद्यात् †।

तथाच चतुर्विंशतिमतम्—

आचार्य्यगुरुशिष्येभ्य इत्युपक्रम्य।

तीर्थेषु चैव सर्वेषु माघमासे मघासु च।
एकस्मिन् ब्राह्मणे सर्वानाचार्य्यादीन् प्रपूजयेत्॥

इति

अर्घ्याणि चैव पिण्डांश्च सदा दद्यात् पृथक् पृथक्।

इति च

एवं शक्तौ सत्यां वैश्वदेवमपि प्रतिपार्वणं पृथक् कार्य्यम्। अशक्तौ तु तन्त्रेण कार्य्यम्।

कालभेदे न तन्त्रं स्याद्देशभेदे न चैव हि।

---

* भवेत् प्राप्तमित्यत्र भवेयातामित्याकरे पाठः।

† अशक्तौ तु एकस्मिन्नपि ब्राह्मणे सर्वाण्येकोद्दिष्टानि इत्याकरे पाठः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तस्मात्तन्त्रविधानात्तु यौगपद्यं प्रतीयते॥

इति संग्रहे देशकालैक्ये दैवतन्त्राभिधानात्।

मातामहीनामप्येवं तन्त्रं वा वैश्वदैविकम्।

इति कात्यायनसूत्रोक्तेश्च।

यद्वा तु अन्यप्रेरितस्तीर्थं गच्छति द्रव्यलिप्सया। सोऽपि तत्पित्रादिभ्यः पूर्वं श्राद्धं कृत्वा पश्चात् स्वपितृभ्यः कुर्य्यात्। उपपादितं चैतत् हेमाद्रिणा श्राद्धकल्पे।

अतएव वायुपुराणे —

स्वधनदानेन प्रेतप्रेरितस्य कस्यचिद्वणिजो गयां गतस्य श्रादौ प्रेताय पिण्डदानं ततः स्वपितृभ्य इत्युक्तम्।

आदौ गत्वा गयाशीर्षे प्रेतराजाय पिण्डकम्।

समदाद्बन्धुभिः सार्द्धं स्वपितृभ्यस्ततो ददौ॥ ॐ

इति

वामनपुराणेऽपि तदेव प्रक्रम्य—

पिण्डनिर्वपणं तत्र प्रेतानामनुपूर्वशः।

चकार च स्वदायादान् पितृंश्चक्रे त्वनन्त(रान्) रम्॥

इति

विधवा तु भर्त्तृपार्वणं स्वपितृपार्वणं च कुर्य्यात्।

स्वभर्त्तृप्रभृतित्रिभ्यः स्वपितृभ्यस्तथैव च।

विधवा कारयेच्छ्राद्धं यथाकालमतन्द्रिता।

इति स्मृतिदर्पणोक्तेः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तथैव त्रिभ्य एव ।

यथाकालं यत्र तीर्थमहालयादौ अनेकदैवत्यं विहितं तत्रे-त्यर्थः ।

अत्र पितृश्राद्धं पितुः पुत्रपौत्राभावविषयम् । इति दिवो-दासः ।

अन्ये तु—

पुत्रादिमतोऽपि भवति । अपुत्रा पुत्रवत्पत्नी इति वच-नस्थवतिप्रत्ययेन प्रकरणानुरोधात् श्राद्धक्रियातुल्यताभिधानात् पुत्रस्य च स्वपितृमातामहपार्वणयोरधिकारात् अपुत्रां प्रति च तत्पित्रादीनां भर्त्रादिरूपत्वात् तन्मातामहादीनां च पित्रा-दिरूपत्वात् पुत्रवतामपुत्राणां वा स्वपित्रादीनां तीर्थश्राद्धादौ पुत्रवदेव विधवाया अपि अधिकारावगमात् । अपुत्राणामिव इति विशेषस्मृत्यभावाच्च । इत्याहुः ।

ननु एवं पुत्रस्य मातामहत्वादिरूपेण तच्छ्राद्धे अधिकारा-देतस्या अपि तत्त्वेनैव स्यान्न तु पितृत्वादिना । मैवम् । एकस्यापि सम्बन्धिभेदेन परिधिवत् सम्बन्धितावच्छेदकरूपभेदात् । यं प्रति येन रूपेण सम्बन्धिता तं प्रति तेनैव उद्देश्यत्वात् । तावतापि वत्युक्तक्रियातुल्यतानिर्वाहात् । ततश्च यथा पुत्रं प्रति पितृत्वादिना

* यद्यपि स्वाधिकारिकत्वात् स्वपितृश्राद्धमन्तरङ्गतया आदौ प्रसज्यते तथापि उद्देश्यत्वाभावाद् यात्रायाः परकीयत्वेन तदनन्तरमुपस्थित्यभावाच्च स्वपितृश्राद्धं पश्चादेवेति भावः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

उद्देश्यानामपि एतां प्रति भर्त्तृत्वादिना उद्देश्यत्वं । तथा माता-महत्वादिना उद्देश्यानामपि पितृत्वादिना भविष्यति । एतद्रूपोद्देश्यतार्थमेव हि स्वभर्त्तृप्रभृतीति वचनं । तस्माद्विधवाया भर्त्तृपार्वणं पितृपार्वणं च आवश्यकम् । आवश्यकत्वायैव अतन्द्रितेत्युक्तम् । यत्तु—

भर्त्तृश्राद्धं तु या नारी मौख्यात् पार्वणमाचरेत् ।
न तेन तृप्यते भर्त्ता हत्वा तु नरकं व्रजेत् ॥

इति वचनं ।

तत् त्वयाहे एकोद्दिष्टपक्षप्रशंसार्थम् । न तु सर्वथा पार्वण-निषेधार्थम् । अन्यथा स्वभर्त्तृप्रभृतित्रिभ्य इति वचनं निर्विषयं स्यात् । यस्यास्तु श्वशुरो जीवति सा भर्त्तृतत्पितामहप्रपितामहेभ्यः कुर्य्यात् ।

श्वशुर–तत्पित्रोर्जीवतोर्भर्त्तृ–तत्प्रपितामहवृद्धप्रपितामहेभ्यो-दद्यात् । एवं मृतश्वश्र्वादेः श्वश्र्वादिपार्वणमपि कृताकृतम् । एवं च नवदैवत्यं भवति । केचिन् मृतमातृकायाः स्वमातृ-पार्वणमपि भवति इति द्वादशदैवत्यमाहुः ।
अपरे स्वमातामहपार्वणेन सह पञ्चदशदैवत्यमाहुः ।
अन्ये स्वमातामहीपार्वणेन सह अष्टादशदैवत्यं मन्यन्ते ।
एतत्त्रयमपुत्रविषयमिति युक्तं प्रतिभाति ।
तत्रापि आद्याद्यजीवने द्वारलोपाल्लोपश्च ।
भर्त्तृमातामहादीनां तु श्राद्धप्रसङ्ग एव नास्ति ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

श्वश्र्वादिमात्रादिपार्वणयोरकरणे भर्त्तृपितृपार्वणयोरेव यथायथं सपत्नीकानामिति भर्त्रादीनां विशेषणं प्रयोज्यम् ।

अन्येषां तु एकोद्दिष्टान्येव ।

अत्र यथादेशाचारं व्यवस्थेयम् ।

तथाच संग्रहे —

चत्वारः पार्वणाः कार्य्या विधवायाः सदैव हि ।
स्वभर्त्तृश्वशुरादीनां मातापित्रोस्तथैव च ॥
ततो मातामहानां च श्वश्रूणां च विशेषतः ।
मातामहीनामप्येवं कुलधर्म्मानुसारतः ॥

इति

जीवत्पितृकेणापि तीर्थे स्वपितृपित्रादिभ्यः श्राद्धं कर्त्तव्यमित्युक्तं मनुना ।

ध्रियमाणे(ऽपि) तु पितरि पूर्व्वेषामेव निर्वपेत् ।

इति

स्मृत्यन्तरे—

वृद्धौ तीर्थे च संन्यस्ते पतिते तु विशेषतः * ।
येभ्यएव पिता दद्यात्तेभ्योदद्यात् स्वयं सुतः ।

स्वयमिति स्वाधिकारिता उच्यते ।

भविष्यपुराणे तु ।

जीवत्पितृकः पितामहप्रपितामहयोरेव दद्यादित्युक्तम् ।

---

* हाते च पतिते सति इत्याकरे पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

जीवमाने न देयं स्याद् यस्माद् भरतसत्तम ।
तस्माज्जीवत्पिता कुर्य्याद्‌द्वाभ्यामेव न संशयः ।

इति

विष्णुरत्र विशेषमाह —

पितरि जीवति यः श्राद्धं कुर्य्यात् । पिता येषां कुर्य्यात् स तेषां कुर्य्यात् । पितरि पितामहे च जीवति येषां पितामहः कुर्य्यात् स तेषां कुर्य्यात् । त्रिषु जीवत्सु नैव कुर्य्यात् । यस्य पिता प्रेतः स्यात् । पितामहे प्रपितामहे च जीवति पित्रे पिण्डं निधाय प्रपितामहात् पराभ्यां दद्यात् । यस्य पिता पितामहश्च प्रेतौ स्याताम् । स ताभ्यां पिण्डौ दत्त्वा पितामहात् पराभ्यां द्वाभ्यां दद्यात् ।

मातामहानामप्येवं श्राद्धं कुर्य्याद्विचक्षणः ।
मन्त्रोहेण यथान्यायं शेषाणां मन्त्रवर्ज्जितम् ॥

एवमिति । पितरि जीवति यः श्राद्धं कुर्य्यादित्यस्य अतिदेशः । तथाच मातामहे जीवति येषां मातामहः कुर्य्यात्तेषां कुर्य्यादित्यादि योज्यम् । मातृजीवनेऽपि एवमेव । न्यायसाम्यात् ।

ततश्च जीवत्पितृकः पितृपित्रादिभ्यस्त्रिभ्योदत्त्वा यदि मृतमातृकस्तदा स्वमात्रादिभ्यो दद्यात् । मातृसद्भावे पितामह्यादिभ्यस्तिसृभ्यो दत्त्वा स्वमातामह्यादिभ्यो दद्यात् । मातामहसद्भावे मातृपितामह्यादिभ्यस्तिभ्यो दद्यादिति फलितार्थः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

न च येभ्य एव पिता दद्यादिति वचनविरोधः ।

मातृमातामहशब्दयोः सम्बन्धिशब्दत्वात् पुत्रसम्बद्धानामेव मात्रादीनां मातामह्यादीनां च यत्तच्छब्दवाच्यत्वेन ऐक्यात् तच्छ्राद्धे देवतात्वमिति व्याख्यानात् । ततश्च जीवत्पितृकस्य स्वसम्बन्धिमातृमातामह्यादीनामेव श्राद्धमिति ।

तदपेशलम्—

यच्छब्दवाच्येभ्यस्तच्छब्दवाच्येभ्य इति व्याख्याने यत्तच्छब्दयोर्लक्षणापत्तेः । पितृपित्रादि-विषये श्रुत्यर्थ-सम्भवेन युगपद्वृत्तिद्वयकल्पनाप्रसङ्गाच्च ।

किञ्च—

अत्र यत्तच्छब्दाभ्यामेव वाक्ये निर्देशः ।

सोऽपि येभ्यः पितेति पितृप्रतियोगिकत्वेन । न तु स्वप्रति-योगिकत्वेन । तथाच स्वसम्बन्धिशब्दबलात् पुत्रसम्बन्धिमात्रादि-प्राप्तिः । तस्मात् मृतमातृकस्यापि जीवत्पितृकस्य तीर्थश्राद्धे पितृसम्बद्धा मात्रादयस्तत्सम्बद्धा एव मातामह्यादयश्च श्राद्ध-देवता न तु स्वसम्बद्धा इति निष्कर्षः ।

स्वमातुश्च पितृपत्नीत्वेन एकोद्दिष्टम् । एवं स्वमातामहस्यापि पितृश्वशुरत्वेन एकोद्दिष्टमेव ।

इति सर्वं समञ्जसम् ।

अत्र जीवत्पितृकोऽपि साग्निश्चेत्तीर्थे श्राद्धं कुर्यात् । न तु निरग्निः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

न जीवत्पितृकः कुर्य्याच्छ्राद्धमग्निमृते द्विजः ।
येभ्यएव पिता दद्यात्तेभ्यः कुर्य्यात्तु (कुर्व्वीत) साग्निकः ।
इति स्मृतेः ।

साग्निकः श्रौतेन स्मार्त्तेन वा अग्निना ।

जीवत्पितृकः साग्निरेव तीर्थे श्राद्धं कुर्य्यादिति मदनपारिजातकारादयः ।

साग्नीनामपि-मैत्रायणीय-सूत्रोपजीविनामेव । न तु सर्वेषां । षड़ेते जीवतः पितु रिति ।

पूर्वोक्तवचनस्य तत्परिशिष्ट एव श्रवणादिति स्मृतिरत्नावलीकारदिवोदासाद्याः । इदं मतद्वयमपि अयुक्तम् ।

कुर्य्यादहरहः श्राद्धं प्रमीतपितृको द्विजः ।
साग्निकोऽनग्निकोवापि तीर्थेषु तु विशेषतः ॥
इति उशनःस्मृतिविरोधात् ।

तस्मात् साग्निकानग्निकयोरुभयोरपि तीर्थश्राद्धे अधिकारः ।
न जीवत्पितृकः कुर्य्यादिति सौमन्तवं निषेधवचनं तु
अग्निरहितः पिण्डपितृयज्ञविधिना श्राद्धं न कुर्य्यात् ।
साग्निरेव तु तद्विधिना कुर्य्यादित्येतत्परम् ।

ततश्च जीवत्पितृकस्य साग्नेरनग्नेरपि तीर्थश्राद्धे अधिकार इति सिद्धम् । *

---

* षड़ेते इतिवचनं च यद्यपि मैत्रायणीयपरिशिष्ट एव श्रुतं । तथापि तत् उशनोवचनस्य वृद्धौ तीर्थे च इत्यादि प्रागुदाहृत-वचनानाञ्च साधारण्यात् सर्वशाखिसाधारणतयैव व्याख्येयम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

यदा तु मृतपितृकोऽपि जीवन्मातृकस्तदा मातृपार्वण-लोपएव। किन्तु तत्र यथायोग्यं सपत्नीकानामिति पित्रादि-विशेषणं योज्यम्। एवं च नोक्तदोषावकाशः। एवं मातामह-जीवने मातामहीजीवनेऽपि ज्ञेयम्।

पितृवर्गे मातृवर्गे तथा मातामहस्य च।
जीवेच्चेद् यदि वर्गाद्यस्तद्वर्गं तु परित्यजेत्॥

इति गालवोक्तेः।

पितृवर्गं इत्येतद्मावस्यादिविषयम्। जीवत्पितृकस्य तीर्थादौ श्राद्धाधिकाराभिधानात् *। एवं मातृवर्गेऽपि।

एवं पार्वणैकोद्दिष्टोद्देश्येभ्यः पिण्डान् दत्त्वा पश्चात् सामान्य-पिण्डो देयः।

तदाह देवलः—

ततः पिण्डमुपादाय संस्कृतासंस्कृतस्य(च)वा।
ज्ञातिवर्गस्य कृत्स्नस्य सामान्यमिति निर्वपेत्॥

इतीति।

वक्ष्यमाणमन्त्रेण। स च मन्त्रः —

पितृवंशे मृता ये च इत्यादिः।
तेषां पिण्डो मया दत्तो ह्यक्षय्यउपतिष्ठताम्।

---

* तीर्थे चेतिवचनाज्जीवत्पितृकस्यापि पितृपितामहादिपार्वणस्योक्तत्वा-दित्याकरे पाठः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

इत्यन्तः *। अत्र श्लोकत्रयस्य एकार्थत्वादेकमन्त्रत्वम् । तावतैव वाक्यार्थपरिसमाप्तेः ।

तथा —

आ ब्रह्मणो ये पितृवंशजाता
मातुस्तथा वंशभवा मदीयाः ।
कुलद्वये ये मम दासभूता
भृत्यास्तथैवाश्रितसेवकाश्च ॥
मित्राणि सख्यः पशवश्च वृक्षाः
स्पृष्टाश्च दृष्टाश्च कृतोपकाराः ।
जन्मान्तरे ये मम सङ्गताश्च
तेभ्यः स्वधापिण्डमहं ददामि ।

इत्यनेन मन्त्रान्तरेणापि पिण्डान्तरं देयम् । अस्यापि श्लोकद्वयस्य एकार्थत्वादेकमन्त्रत्वं ज्ञेयम् ।

---

* यथा —

पितृवंशे मृता ये च मातृवंशे च ये मृताः ।
गुरुश्वशुरबन्धूनां ये चान्ये बान्धवामृताः ।
ये मे कुले लुप्तपिण्डाः पुत्रदारविवर्जिताः ।
क्रियालोपगताश्चैव जात्यन्धाः पङ्गवस्तथा ।
विरूपाश्चामगर्भाश्च ज्ञाताज्ञाताः कुले मम ।
तेषां पिण्डो मयादत्तोह्यक्षय्य उपतिष्ठताम् ॥

इति

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

एवं पिण्डदानं कृत्वा ब्राह्मणानुव्रजनान्तं श्राद्धं स्वसूक्तोक्त-विधिना समापयेत् ।

यस्य एवं विस्तृतश्राद्धे अशक्तिः ।

तावतः कालस्य अभावोवा स एवं संक्षिप्तश्राद्धं कुर्य्यात् । तद् यथा ।

अशक्त्या संक्षिप्तश्राद्धमहं करिष्ये ।

इति संकल्प्य—

ॐ पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
माता पितामही चैव तथैव प्रपितामही ।
मातामहस्तत्पिता च प्रमातामहकादयः ।
मातामही च तच्छ्वश्रूस्तच्छ्वश्र्वादिस्तथैव च ।
तेषां पिण्डं मयादत्तमक्षय्यमुपतिष्ठताम् ॥

इति मन्त्रेण एकं पिण्डं दद्यात् ॥

इति श्रीमदनन्तभट्ट-विरचिते विधानपारिजाते तीर्थश्राद्धदेवताविधानम् ।

———

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अथ प्रसङ्गादस्थिक्षेपविधानम् ।

तत्र कालमाह गौतमः —

अस्तं गते गुरौ शुक्रे तथा मासे मलिम्लुचे ।
गङ्गायामस्थिनिक्षेपं न कुर्य्यान्मनुरब्रवीत् ॥

तथा—

अस्थिक्षेपं गयाश्राद्धं श्राद्धं चापरपक्षिकम् ।
प्रथमाब्दे न कुर्वीत यदि न स्यात् सपिण्डनम् ।

कृतेऽपि तु सपिण्डने ।

इति क्वचित् पाठः ।

तथा—

अस्थिक्षेपं गयाश्राद्धं श्राद्धं चापरपक्षिकम् ।
प्रथमाब्देऽपि कुर्वीत यदि स्याद्भक्तिमान् सुतः ॥

कृतं यस्यौर्द्ध्वदेहिकमिति चतुर्थपादं केचित् पठन्ति ।

एवं विरुद्धवचनानां यथाश्राद्धं व्यवस्था वेदितव्या ।

दशाहाभ्यन्तरे यस्य गङ्गातोयेऽस्थि मज्जति ।
गङ्गायां मरणे यादृक् तादृक् फलमवाप्नुयात् ।

इति स्मृतिः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अत्र अन्योऽपि विशेषः स्कान्दे—

मातुः कुलं पितृकुलं वर्ज्जयित्वा नराधमः।
अस्थीन्यन्यकुलोत्थानि नीत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥

इति

निषेधोऽयं द्रव्यादिलोभविषयः।

अस्थीनि मातापितृवंशजानि नयन्ति गङ्गामपि ये कदाचित्।
सद्बान्धवस्यापि दयाभिभूता स्तेषां च तीर्थानि फलप्रदानि।

इति

अन्यस्यापि नरस्यास्थि गङ्गायां न्यस्य पूरुषः।
दयया चाश्वमेधस्य फलमाप्नोत्यसंशयः॥

इति च विशेषोक्तेः।

अत्र यद्यपि अस्थिक्षेपस्य सामान्यतः स्वर्गप्राप्तिः फलं तथापि तीर्थतारतम्यात्तत्र तद्वैजात्यं ज्ञेयम्।

गङ्गायां तु विशेषो ब्रह्माण्डे —

यस्मिन् काले नृणामस्थि गङ्गायां क्षिप्यते नरैः।
तं कालमादितः कृत्वा ब्रह्मलोके महीयते * ॥

---

* स्वर्गलोके भवेत् स्थितिरिति चिरस्थलीसेतौ पाठः।
अत्र उत्तरावधेरनुक्तेः कल्पान्त एव अवधिः प्रतीयते। योग्यत्वात्।

गङ्गातोयेषु यस्यास्थि प्लवते पुण्यकर्म्मणः।
न तस्य पुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकात् सनातनात्।

इति वचनात्।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तद्विधिरपि तत्रैव —

स्नात्वा ततः पञ्चग(व्ये) वेन सिक्तां
हिरण्मयमध्वाज्यतिलेन योज्य ।
ततस्तु मृत्पिण्डपुटे निधाय
पश्येद्दिशं प्रेतगणोपगूढाम् * ॥
नमोऽस्तु धर्म्माय वदन् प्रविश्य
तीर्थे स मे प्रीत इति चिपेच्च ।
स्नात्वा तथोत्तीर्य्य दिवाकरं च
दृष्ट्वा प्रदद्यादथ दक्षिणां तु ॥
एवं कृते प्रेतपुरे स्थितस्य
स्वर्गे गतिस्तस्य महेन्द्रतुल्या ।

पञ्चगवं पञ्चगव्यम् ।

अत्र महेन्द्रतुल्या स्वर्गे गतिरिति यदुक्तं तद् गङ्गाव्यतिरिक्त-तीर्थविषयम् ।

तत्र (गङ्गायां) ब्रह्मलोकप्राप्तेरुक्तत्वात् ।

इदं कर्म्म तीर्थविधेः पुरतः कार्य्यमिति दिवोदासः । यदा कदाचित् कार्य्यमित्यन्ये ।

यस्तु तीर्थफलोद्देशेन तीर्थं गच्छन् अनुषङ्गेन अस्थीनि नयति । स सकलतीर्थकृत्यसमापनानन्तरमस्थिक्षेपं कुर्य्यात् ।

---

* दक्षिणां दिशमित्यर्थः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

यस्तु मृतस्य स्वर्गादिकामनया अस्थीनि नयति स पूर्वमेव अस्थिचेपं कृत्वा तीर्थनिमित्तककर्म्माणि कुर्य्यादित्यपरे।

अत्र यथाश्रद्धं व्यवस्थेयम्।

अथ प्रसङ्गादस्थ्यानयनादिप्रकारो लिख्यते।

शौनकीये —

शौनकोऽहं प्रवक्ष्यामि अस्थिशुद्धिविधिं क्रमात्।
ग्रामाद्बहिस्ततोगत्वा स्नानं कुर्य्यात् सचेलकम्।
प्रोक्षयेत् पञ्चगव्येन तत्तन्मन्त्रैर्विचक्षणः।

अस्थिनिखननभूमिं * पञ्चगव्येन तत्तत्प्रकाशकमन्त्रैः प्रोक्षेदित्यर्थः।

---

* यत्र अस्थीनि निखातानि सन्ति तां भूमिमित्यर्थः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

उपसर्पादिभिर्मन्त्रैः * प्रार्थनं खननं तथा ।
मृत्तिकोद्धरणं चास्थ्नां ग्रहणं च यथाक्रमम् ॥

उपसर्पादीनां चतसृणां (ऋचां) शङ्खऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः पितरो-देवता भूप्रार्थनखननमृत्तिकोद्धरणास्थिग्रहणेषु विनियोगः । एव-मस्थीनि गृहीत्वा —

ततो जलाशयं गत्वा स्नानं कुर्य्याद् यथाविधि ।
अस्थिशुद्धिं ततः कुर्य्यादितोन्विन्द्रेतिमन्त्रतः ॥
स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा ततः स्नानं पञ्चगव्येन शुध्यति ।
दश स्नानानि कुर्वीत तत्तन्मन्त्रैर्विचक्षणः ॥
गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
भस्म-मृत्-मध्ववादीनि मन्त्रस्नानानि वै दश ॥

---

* चतुर्भिरित्यर्थः ।

प्रयोगे तथैव वक्ष्यमाणत्वात् ।

ते च यथा —

उपसर्प मातरं भूमिमेतामुरुव्यचसं पृथिवीं सुशेवाम् ।
ऊर्णम्रदा युवतिर्दक्षिणावत एषा त्वां पातु निर्ऋतेरुपस्थात् । १०
उच्छ्वञ्चस्व पृथिवि मा निबाधथाः सूपायनास्मै भव सूपवंचना ।
माता पुत्रं यथा सिचाभ्येनं भूम ऊर्णुहि । ११
उच्छ्वञ्चमाना पृथिवी सु तिष्ठतु सहस्रं मित उप हि श्रयताम् ।
ते गृहासो घृतश्चुतो भवन्तु विश्वाहास्मै शरणाः सन्त्वत्र । १२
उत्ते स्तभ्नामि पृथिवीं त्वत् परीमं लोगं निदधन्मो अहं रिषम् ।
एतां स्थूणां पितरो धारयन्तु तेऽत्रा यमः सादना ते मिनोतु । १३

—— म० १० सू० १८ ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

कुशै: सम्मार्जयेदस्थीन्यतोदेवेति * मन्त्रत: ।
एतोन्विन्द्र शुचीवेति नतमंह इति त्वच ।
पावमानी ममाग्ने च रुद्रसूक्तं † यथाक्रमम् ।
एतत् सूक्तं पठेद्विद्वान् शुद्धिर्भवति नान्यथा ॥

अत्रायं प्रयोग:—

नित्यकर्म्म निर्वर्त्त्य अस्थिनिखननभूमिं गत्वा सचेलं स्नात्वा तां भूमिं पञ्चगव्येन मन्त्रै: संप्रोक्ष्य उपसर्पेत्यादिमन्त्रचतुष्टयेन क्रमेण भूप्रार्थनखननमृत्तिकोद्धरणास्थिग्रहणानि कृत्वा पुनर्जलाशयं गत्वा तत्र अस्थिसहित: स्नात्वा पञ्चगव्येन अस्थीनि एतोन्विन्द्र इति सूक्तेन प्रक्षाल्य शुद्धोदकेन पुन: स्नापयेत् ।

तत: सास्थिर्दशस्नानानि कुर्य्यात् । तद् यथा

---

* अतोदेवा अवन्तु नो यतोविष्णुर्विचक्रमे ।
पृथिव्या: सप्त धामभि: ।
—— १ म० २२ सू० १६ ऋक् ।

† कद्रुद्राय प्रचेतसे मीढुष्टमाय तव्यसे ।
वोचेम शन्तमं हृदे ।
इत्यादिकमेकोनचत्वारिंशत्संख्यकऋगात्मकम् खग्वेदे द्रष्टव्यम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

गायत्र्या * गोमूत्रेण † । गन्धद्वारामिति गोमयेन । ‡ आप्याय-पयसा । दधिक्राव्ण § इति दध्ना । घृतं मिमिक्षे ¶ इति स्वेति घृतेन । देवस्य त्वेति ‖ कुशोदकेन । मा नः स्तोक इति **

---

* ॐ भूर्भुवः स्वः तत् सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ।
धियो यो नः प्रचोदयात् ।

† गन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीम् ।
ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम् ।

‡ आप्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्ण्यम् ।
भवा वाजस्य संगथे ।
— अ० १२ म० ११२ ।

आप्यायस्व मदिन्तम सोम विश्वेभि रंशुभिः ।
भवा नः सप्रथस्तमः सखा वृधे ।
— अ० १२ म० ११४ ।

अनयोरेकतरं स्वशाखानुसारेण ग्राह्यम् ।

§ दधिक्राव्णो अकारिषं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः ।
सुरभि नो मुखाकरत् प्रण आयूंषि तारिषत् ।
— म० ४ सू० ३९ ऋ० ६ ।

¶ घृतं मिमिक्षे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो घृतम्वस्य धाम ।
अनुष्वधमाव ह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वक्षि हव्यम् ।
— म० २ सू० ३ ऋ० ११ ।

‖ देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णोहस्ताभ्यामाददे ।

** मा नः स्तोके तनये मा न आयुषि (आयौ) मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः ।
मा नो वीरान् रुद्र भामितो वधीर्हविष्मन्तः सदमित्त्वा हवामहे ।
— अ० १६ म० १६ ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

भस्मना। अश्वक्रान्ते * इत्यादिभिर्मृदा। मधु वाता इति † मधुना। आपोहिष्ठेति ‡ शुद्धोदकेन। एवं दश स्नानानि विधाय शुद्धभूमावस्थीनि संस्थाप्य कुशपिञ्जूलैर्मार्ज्जयेत्। तत्र मन्त्राः —

एतोन्विन्द्रमिति सूक्तम् § शुचि वोहव्या इति सूक्तम् ¶।

---

* अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरे।
मृत्तिके हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम्।
उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना।
आरुह्य मम गात्राणि सर्वं पापं प्रमोचय॥

† मधुवाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः।
माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः। २७
मधुनक्त मुतोषसो: मधुमत् पार्थिवं रजः।
मधुद्यौरस्तु नः पिता। २८
मधुमान्नो वनस्पतिः मधुमाँ अस्तु सूर्य्यो।
माध्वी र्गावो भवन्तु नः। २९
१३ अ २७ म।

‡ आपोहिष्ठा मयोभुवस्ता-न ऊर्ज्जे दधातन।
महे रणाय चक्षसे। ५०
योवः शिवतमोरसस्तस्य भाजयतेह नः।
उशतीरिव मातरः। ५१
तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ। आपो जनयथाच नः।

§ एतोन्विन्द्रं स्तवाम शुद्धं शुद्धेन साम्ना।
५२ म ११ अ यजुः।
शुद्धैरुक्थैर्वावृध्वांसं शुद्धआशीर्वान्ममत्तु।
८ म ९५ सू ७ ऋक्।

¶ शुचीवो हव्या मरुतः शुचीनां शुचिं हिनोम्यध्वरं शुचिभ्यः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

ऋतमंह इतिसूक्तम् * । इतिवा इति मे मन इति सूक्तम् †।

ऋतेन सत्यमृतसाप आयञ्छुचिजन्मानः शुचयः पावकाः ।

— म० ७ सू० ५६ ऋ० १२ ।

* ऋतमंहो न दुरितं देवासो अष्टमर्त्यं ।

सजोषसो यमर्यमा मित्रो नयति वरुणो अतिद्विषः ।

ऋतमंहो न दुरितं कुतश्चन नारातयस्तितिरुर्न द्वयाविनः ।

विश्वा इदस्माद्ध्वरसो विबाधसे यं सुगोपा रक्षसि ब्रह्मणस्पते ।

एतयोरेकतरं स्वशाखोक्तं वेदितव्यम् ।

† इतिवा इतिमे मनो गामश्वं सनुयामिति ।

कुवित्सोमस्यापामिति । १

प्रवाताइव दोधत उन्मा पीता अयं सत ।

कुवित् — । २

उन्मा पीता अयंसतरथ मश्वाइवाशवः ।

कुवित् — ३

उप मामतिरक्षित वाश्रा पुत्रमिवप्रियम् ।

कुवित् — ४

अहं तष्टेव बन्धुरं पर्य्यचामि हृदामतिम् ।

कुवित् — ५

नहि मे अक्षिपच्चनाच्छात् सुः पञ्च कृष्टयः ।

कुवित् — ६

नहि मे रोदसी उभे अन्यं पक्षं चनप्रति ।

कुवित् — ७

अभिद्यां महिना भुव मभीमां पृथिवीं महीम् ।

कुवित् — ८

हन्ताहं पृथिवी मिमां निदधानीह वेहवा ।

कुवित् — ९

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

यदन्ति यच्च दूरक * इत्याद्याः पावमान्यः ॥

ओषमित् पृथिवीमहं जंघमानीह वेहवा ।

कुवित् — १०

दिविमे अन्यः पचोऽधोअन्यमचीकृषम् ।

कुवित — ११

अहमस्मि महामहोऽभिनत्यमुदीषतः ।

कुवित् — १२

गृही याम्यरं कृती देवेभ्योहव्यवाहनः ।

कुवित् सोमस्यापामिति । ११ ऋस

१० म ११९ सू

* यदन्ति यच्च दूरके भयं विन्दित मामिह ।

पवमान वितज्जहि ।

— २१ सू ६७ ।

पवमानः सो अद्य नः पवित्रेण विचर्षणिः ।

यः पोता स पुनातु नः ।

यत्ते पवित्र मर्चिष्यग्ने विततमन्तरा ।

ब्रह्म तेन पुनीहि नः ।

यत्ते पवित्रमर्चिवदग्ने तेन पुनीहि नः ।

ब्रह्मसवैः पुनीहि नः ।

उभाभ्यां देव सवितः पवित्रेण सवेन च ।

मां पुनीहि विश्वतः ।

त्रिभिष्टं देव सवितर्वर्षिष्ठैः सोमधामभिः ।

अग्ने दक्षैः पुनीहि नः ।

पुनन्तु मां देवजनाः पुनन्तु वसवो धिया ।

विश्वे देवाः पुनीत मा जातवेदः पुनीहि मा ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

समाग्ने वर्च्च इत्येका ऋक् * ।

रुद्रसूक्तं च ।

एवं मार्ज्जनं कृत्वा हिरण्यश्राद्धं कृत-सपिण्डीकरणस्य त्रि-दैवत्यम् अकृतसपिण्डीकरणस्य एकोद्दिष्टं कुर्य्यात् ।

इदं च यदीयमस्थि संस्क्रियते तद्दैवत्यम् ।

ततस्तथैव स (श्र) क्तुपिण्डान् दत्त्वा तथैव तिलतर्पणादिकं च कृत्वा यत्तकर्दमादिना लिप्त्वा पुष्पैः प्रपूज्य अजिनादि-पूर्वोक्तपत्रचतुष्टयमध्ये केनचित् पत्रेण वेष्टयित्वा सुवर्णमौक्तिकरूप्यप्रवालनीलमणीनस्थिषु प्रक्षिपेत् ।

प्रप्यायस्व प्रमदस्व सोम विश्वेभिरंशुभिः ।
देवेभ्य उत्तमं हविः ।
उप प्रिय पनिप्रतं युवानमाहुती वृधम् ।
अगन्म बिभ्रतोनमः ।
अलाय्यस्य परशुर्ननाश तमापवस्व देव सोमं ।
आखुं चिदेव देवसोम ।
यः पावमानीरध्येति ऋषिभिः संभृतं रसम् ।
सर्वं स पूतमश्नाति स्वदितं मातरिश्वना ।
पावमानीर्यो अध्येति ऋषिभिः संभृतं रसम् ।
सस्मै सरस्वती दुहे क्षीरं सर्पिर्मधूदकम् । ३२
— म ९ सू ६७ ।

* समाग्ने वर्चो विहवेष्वस्तु वयं त्वेधानास्तन्वं पुषेम ।
मह्यं नमन्ता प्रदिशश्चतस्रस्त्वयाध्यक्षेण पृतना जयेम ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तत उदीरता * मितिसूक्तेन अष्टोत्तरशतं तिलाज्यं जुहुयात् ।

ततस्ताम्रपुटे अस्थीनि निधाय अकृतचण्डालपतितादि-स्पर्शः शुचिस्तीर्थं गच्छेत् । ततस्तीर्थं सास्थि स्नात्वा पलाशपत्र-पुटे अस्थीनि निधाय अमुकगोत्रस्य अमुकदेवशर्म्मणोऽपुन-रावृत्तिकब्रह्मलोकावाप्तये अमुकतीर्थे अस्थिप्रक्षेपमहं करिष्यामीति संकल्प्य अस्थीनि पञ्चगव्येन प्रक्षाल्य हिरण्यादिमिश्रितानि कृत्वा मृत्पिण्डे निधाय दक्षिणतोऽवेक्षमाणो नाभिमात्रे जले स्थित्वा " नमोऽस्तु धर्म्मायेति " मन्त्रेण तीर्थे प्रक्षिप्य स्नात्वा जला-द्वहिरागत्य सूर्यं नत्वा हरिं स्मृत्वा अमुकदेवशर्म्मणः कृतैतद-स्थिप्रक्षेपकर्म्मणः साङ्गुण्यार्थम् इदं रजतं चन्द्रदैवत्यं ब्राह्मणाय सम्प्रददे इति पितृकृत्यत्वाद्रजतं दक्षिणां दद्यात् ।

तदुक्तं शौनकीये —

> हेमश्राद्धं ततः कुर्य्यात् पितृनुद्दिश्य यत्नतः ।
> पिण्डदानं विधायाथ प्रकुर्य्यात्तिलतर्पणम् † ॥

---

* उदीरतां सूनृताउत्पुरन्ध्री रुदग्नयः शुशुचानासो अस्थुः ।
स्पार्हावसूनि तमसापगूह्ळा विष्कृण्वत्युषसो विभातीः ।
उदीरतामवर उत्परास उन्मध्यमाः सोम्यासः ।
असुं यईयुरवृका ऋतज्ञा स्तेनोऽवन्तु पितरो हवेषु ।
अनयोरेकतरेण —

† पिण्डदानं प्रकुर्वीत ततश्च तिलतर्पणं ।।
इत्याकरे पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अजिनं कम्बलो दर्भा गोकेशाः शानमेव च ।
भूर्ज्जपत्रं ताड़पत्रं सप्तधा वेष्टनं स्मृतम् ॥

क्वचित्तु गोकेशा भूर्ज्जपत्रकम्। ताड़पत्रंच नेत्रं चेत्यस्थ्नां वेष्टन सप्तकमिति पाठः ।

हैमं च मौक्तिकं रूप्यं प्रबालं नीलकं तथा ।
निक्षिपेदस्थिमध्ये तु शुद्धिर्भवति नान्यथा ॥
ततो होमं प्रकुर्व्वीत तिलाज्येन विचक्षणः ।
उदीरतेति सूक्तेन हुनेदष्टोत्तरं शतम् ।
ततः क्षिपेत् सुतीर्थेषु स्पर्शदोषो न विद्यते ।
मूत्रे पुरीषे चाचामं * कुर्य्यान्नास्थीनि धारयन् ॥
अस्पृष्टहीनजातिस्तु शुचिःस्यात् स्थण्डिलेशयः ।
इदं कर्म्मापसव्येन कार्य्यमित्याह शौनकः ॥

काशीखण्डेऽपि —

धनञ्जयोऽपि धर्म्मात्मा मातृभक्तिपरायणः ।
आदायास्थीन्यथो मातुर्गङ्गां गन्तुं प्रचक्रमे ।
पञ्चगव्येन संस्नाप्य ततः पञ्चामृतेन च ।
यक्षकर्द्दमलेपेन लिप्त्वा पुष्पैः प्रपूज्य च ।
आवेष्ट्य नेत्रवस्त्रेण ततः पट्टाम्बरेण च ।
ततश्च सुरवस्त्रेण ततो माञ्जिष्ठवाससा ।
सुरवस्त्रं श्वेतचीनांशुकम् ।

---

* मूत्रपुरीषाचमनं। इति बहुषु निबन्धेषु पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

नेपालकम्बलेनाथ मृदा चाथ विशुद्धया ।
ताम्रसंपुटके कृत्वा मातुर (ज्ञा) स्त्रीन्यथो वणिक् ॥
अस्पृष्टहीनजातिः स शुचिमान् स्थण्डिलेशयः ।

व्यासः —

पट्टवस्त्रं च कौशेयं माञ्जिष्ठं श्वेतवस्त्रकम् ।
कम्बलं शाणपट्टी च अजिनं च तथोत्तरम् ।

इति

तेषां वेष्टनसाधनानां वेष्टनक्रमाणां च विकल्पः ।

इति विधानपारिजाते अस्थिक्षेपविधानम् ॥

अथ प्रकीर्णकास्तीर्थधर्म्माः ॥

तत्र देवलः —

तर्पणं पितृदेवानां श्राद्धदानं सदक्षिणम् ।
तीर्थे तीर्थे च गोदानं नियतः प्राकृतो विधिः ॥
विशिष्टख्यातलिङ्गेषु वृषदानं विधीयते ।
स्नानं विलेपनं पूजां देवतानां समाचरेत् ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

ब्राह्मणेभ्यो * भूमिदानं देवपूजाकराय वा ।
सर्वत्र देवयात्रायां विधिरेष प्रवर्त्तते ॥
तथा पञ्चामृतस्नानं नमस्कारं प्रदक्षिणम् ।
कुर्य्यात् सर्वेषु देवेषु यात्रायाः फललिप्सया ॥

तथा —

देवानां दर्शनं पुण्यं दर्शनात् स्पर्शनं वरम् ।
स्पर्शनादर्च्चनं श्रेष्ठं घृतस्नानमतःपरम् ।
अष्टकलोमन्त्रजपैः सुप्रभूतसुगन्धिभिः ।
प्राहुर्गङ्गाजलैः स्नानं घृतस्नानं समं बुधाः ॥

भानौ तु विशेषः —

अर्घद्रव्यविशेषेण गङ्गातोयेन यः सकृत् ।
मागधप्रस्थमात्रेण ताम्रपात्रस्थितेन च ॥
भानवेऽर्घं प्रदद्यात्तु स्वकीयपितृभिः सह ।
पुत्रपौत्रैश्च संयुक्तः स्वर्गलोके महीयते ॥
अर्घश्चात्र अष्टाङ्गोग्राह्यः ।

तल्लक्षणं स्कान्दे —

आपः क्षीरं कुशाग्राणि घृतं मधु गवां दधि ।
रक्तानि करवीराणि रक्तचन्दनमित्यपि ॥
अष्टाङ्गार्घोऽयमुद्दिष्टस्त्वतीव रवितोषणः ।

---

* ब्राह्मणानामिति तीर्थसेतौ पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तत्र प्रदक्षिणायां विशेषः संग्रहे —

एकां चण्ड्यां रवौ सप्त तिस्रोदद्याद्विनायके ।
चतस्रोविष्णवे देयाः शिवस्यार्द्धं प्रदक्षिणाम् * ।

तथा —

शिवप्रदक्षिणं कुर्वन् सोमसूत्रं न लङ्घयेत् ।
वृषं चण्डं वृषं चैव सोमसूत्रं पुनर्वृषम् ।
चण्डं च सोमसूत्रं च पुनश्चण्डं पुनर्वृषम् ॥

गच्छेदितिशेषः ।

नमस्कारेऽपि विशेषः —

अग्रे पृष्ठे वामभागे समीपे गर्भमन्दिरे ।
जपहोमनमस्कारान्न कुर्याद्देवतालये ॥
अग्रे मृत्युमवाप्नोति पृष्ठे त्वपचयः स्मृतः ।
वामभागे भवेन्नाशो दक्षिणे सर्वकामदाः ॥

देवीपुराणे —

देवक्षमापनयनं † देवागारसमूहनम् ।
स्नापनं सर्वदेवानां गोप्रदानफलं स्मृतम् ॥
समूहनं सम्मार्ज्जनादि पतितस्योत्थापनं च ।

---

* एकं चण्ड्यां रवौ सप्त त्रीणि दद्याद्विनायके ।
चत्वारि विष्णवे कुर्य्यात् शिवस्यार्द्धं प्रदक्षिणमितिबह्वृषु निबन्धेषु पाठः ।

† देवमाल्यापनयनमिति तीर्थसेतौ पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

पाद्मे —

द्रव्यमन्नं फलं तोयं शिवस्वं न स्पृशेत् क्वचित्।
लङ्घयेन्नैव निर्म्माल्यं कूपे सर्वं विनिक्षिपेत्॥
मक्षिकापादमात्रं यः शिवस्वमुपजीवति।
लोभान्मोहात् स पच्येत कल्पा (न्ते) न्तं नरके नरः॥

ब्राह्मेऽपि —

ब्रह्माङ्गलग्नं विप्रेभ्यो वैष्णवं च प्रदापयेत्।
रुद्राङ्गलग्नमग्नौ च दहेत् सर्वं च तत्क्षणात्।
अन्येषामथ देवानां यत्तद्दीनेषु निक्षिपेत्॥

इति

विप्रेभ्यस्त्वथ तद्देयं मातृभ्यो यन्निवेदितम्।
वाड़वेभ्यस्तु तद्देयं गणेशादिनिवेदितम्॥

विश्वेश्वरे तु नायं नियमः —

एवं संपूज्य विधिवद्विश्वेशस्नपनोदकम्।
त्रिः पिबेत्त्रिविधं पापं तस्येहाशु विनश्यति।

इति स्कान्दे विशेषोक्तेः।

शिवे तु अग्रेऽपि नमस्कारः कार्य्यः।

पशोः पशुपतेरग्रे दण्डवद् यः पतेद्भुवि।
पतन्ति पातकास्तस्य नोत्तिष्ठन्ति कदाचन *॥

इति विशेषोक्तेः।

---

* नो तिष्ठन्ति सदा सह। इति गपुस्तके पाठः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तथा —

तीर्थे प्रतिग्रहादिनिवृत्तिरपि कार्य्या ।

जोवनार्थं हृतं तीर्थं जोवनार्थं हृतं व्रतम् ।
असत्या (स्य)च हृता वाणी तथा पैशुन्यवादि(नः)नी ।
न तीर्थे प्रतिगृह्णीयात् प्राणैः कण्ठगतैरपि ।
तीर्थे प्रतिग्रहीयस्तु तीर्थविक्रयएव सः ।
विक्रीतायां तु गङ्गायां विक्रीतः स्याज्जनार्दनः ।
जनार्द्दने तु विक्रीते विक्रीतं स्याज्जगत्त्रयम् ।
यस्तु लोभाद्द्विजः (क्षेत्रे) तीर्थे प्रतिग्रहरुचिर्भवेत् ।
नैव तस्य परालोका नायं लोकोदुरात्मनः ।
गङ्गा गया कुरुक्षेत्रे तीर्थे चामरकण्टके ।
इदद्ददाति दारिद्र्यं गृह्णन् गृह्णाति भारत ॥
महादानानि ये विप्रा गृह्णन्ति ज्ञानदुर्बलाः ।
वृक्षास्ते द्विजरूपेण जायन्ते ब्रह्मराक्षसाः ।
न वेदबलमाश्रित्य प्रतिग्रहरुचिर्भवेत् ।
अज्ञानाद्वा प्रमादाद्वा जायन्ते नरकालयः ।

इति पाद्मोक्तेः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तथा —

स्थितो वै नृपतेर्द्वारि न कुर्य्याद्वेदविक्रयम् ।
हत्वा गावं परं मांसं भक्षयीत द्विजाधमः ।
अथ चेत् प्रतिगृह्णाति ब्राह्मणोऽत्तिकर्षितः ।
दशांशमार्जितं दद्यादेवं तत्र प्रहीयते ।

इति संग्रहोक्तेश्च ।

आर्ज्जितं अर्ज्जितसम्बन्धिनम् * ।

तीर्थवासिनस्तु विशेष उक्तः पाद्मे पञ्चमाध्याये ।

गृही चेद्धर्मनिरतो वहिरर्ज्जितवित्तभुक् ।
व्यवहा (रे) री च योग्योऽत्र गृह्णीयाद्विमलं वसु ॥

इति

भक्त्यातिथ्यं तु सेव्यम् ।

न काष्ठे विद्यते देवो न शिलायां कदाचन ।
भावे हि विद्यते देवस्तस्माद् भावं समाश्रयेत् ॥

इति स्मृतेः ।

तथा —

पुण्यक्षेत्राभिगमनं पुण्यतीर्थनिषेवणम् ।

---

* पाद्मेऽपि —

अन्यत्र यत्कृतं पापं तत्तीर्थे याति लाघवम् ।
न तीर्थकृतसम्बन्धः क्वचित् पापं व्यपोहति ।

इति

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

यज्ञो वा विविधो ब्रह्मंस्त्यक्ताचारं न रक्षति ।

देवलः —

न नदीषु नदीं ब्रूयात् पर्वतेषु च पर्वतम् ।
नान्यत् प्रशंसेत्तत्रस्थस्तीर्थेष्वायतनेषु च ।
यत्र स्थानेषु यत्तीर्थं नद्यरण्यमथापि वा ।
तद्ध्यायेन्मनसा चैव नान्यत्तीर्थं विचिन्तयेत् ॥

अन्यदिति गङ्गातिरिक्ततीर्थविषयम् ।

गङ्गा तु सर्वतीर्थेषु स्मर्त्तव्या इत्युक्तं स्कान्दे —

स्नानकालेऽन्यतीर्थेषु स्मर्य्य (जप्य) ते जाह्नवी जनैः ।
विना विष्णुपदीं क्वान्यत् समर्थमघशोधने ॥

इति

कृतं च तीर्थयात्रादिफलं विष्णवे समर्पणीयमित्युक्तं ब्राह्मे ।

यानि यानि च तीर्थानि दानव्रततपांसि च ।
तानि सर्वाणि सिध्यन्ति विष्णोः पादार्पणेन हि ॥
नार्पयन्ति हरौ ये तु पुण्यानि स्वकृतानि वै ।
तानि निष्फलतां यान्ति श्रमएव फलं भवेत् ।

तथा —

तीर्थसेवा सदा कार्य्या मनुष्यैः पुण्यकामुकैः ।
सेवितेऽपि सदा तीर्थे अन्यत्र म्रियते यदि ।
शुभे देशे कुले धीमान् स भवेद्वेदविद्विजः ।

यात्रार्थं गतेन तु तीर्थे दिनत्रयं वस्तव्यम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तीर्थं समधिगम्याथ उपवासव्रतादियुक् ।
त्रिरात्रोपोषितस्तत्र सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

इति स्मृतेः ।

यत्र तु विशेषतः —

पञ्च वा सप्तरात्रं वा पक्षं मासमथाधिकम् ।
निवसेत्तीर्थदेशे तु यथाकालं नरः सदा ।

इति स्मृतिनियमोऽस्ति तत्र तावन्ति दिनानि वस्तव्यम् ।

अथ प्रतिग्रहमलमूत्रादिविसर्गनिषेधार्थं तीर्थगर्भादिकमुच्यते ।

ब्राह्मे —

प्रवाहमवधिं कृत्वा यावद्धस्तचतुष्टयम् ।
तत्र नारायणः स्वामी नान्यः स्वामी कदाचन ॥
न तत्र प्रतिगृह्णीयात् प्राणैः कण्ठगतैरपि ।

इति

अत्र प्रवाहशब्दोजलावध्युपलक्षकः । तेन पुष्करादौ तड़ागप्रस्रवादिरूपे तीर्थे प्रवाहाभावेऽपि जलमवधीकृत्य हस्तचतु-

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

ष्टयाभ्यन्तरे निषेधोऽज्ञेयः ।

दानधर्म्मेऽपि —

भाद्रकृष्ण (शुक्ल) चतुर्दश्यां * यावदाक्रमते जलम् ।
तावद् गर्भं विजानीयात्तदूर्द्ध्वं तीरमुच्यते ।

तीरावधिश्च ब्राह्मे —

सार्द्धहस्तशतं यावद् गर्भतस्तीरमुच्यते ।
तीराद् गव्यूतिमात्रं तु परितः क्षेत्रमुच्यते ।

गव्यूतिमात्रं तटद्वये प्रत्येकं क्रोशद्वयपरिमितस्थानं क्षेत्रमित्यर्थः ॥

अतएवोक्तं भविष्ये —

गङ्गासीमां न लङ्घन्ति सर्वपापान्यशेषतः ।
दिशोदश पलायन्ते सिंहं दृष्ट्वा यथा मृगाः ।
एकयोजनविस्तीर्णा क्षेत्रसीमा तटद्वये ।

इति

अत्र दानं जपोहोमो गङ्गायामेव नान्यथा † ।
पूर्वं पूर्वं प्रशस्तं स्यात् फलातिशयहेतुतः ।
मलमूत्रविसर्गादिपापमेष्वेवमेव तु ।

---

* भाद्रशुक्लचतुर्दश्यां कदाचिद्दृश्यभावेन जलवृद्ध्यभावेऽपि किञ्चिद्वर्षभाविवृद्धेव लक्षणं ज्ञेयम् ।

† गङ्गायां नात्र संशय इति तीर्थसेतौ पाठः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अत्र गर्भे प्रतिग्रहनिषेधः प्रसिद्धसर्वनदीषु । प्रसिद्धतर-गङ्गागण्डक्यादिमहानदीषु तु उभयतः सार्द्धशतहस्तमिते तीरेऽपि निषेध इति शिष्टाभणन्ति । क्षेत्रे निषेधस्तु गङ्गाविषय एव तत्रैव क्षेत्रकथनात् ।

यत्तु ब्रह्मपुराणे —

यत्र गङ्गा महाराज शम्भुस्तत्र तपोवनम् ।
सिद्धिक्षेत्रं च तज् ज्ञेयं समन्तात्तु त्रियोजनम् * ।

इति त्रियोजनमितस्य सिद्धिक्षेत्रत्वकथनं । तद् गङ्गाक्षेत्र-मरणे फलातिशयप्रतिपादनार्थं । न तु प्रतिग्रहनिषेधार्थम् ।

विपन्नस्तत्र योमर्त्योगङ्गायामिव नान्यथा ।

इति तत्प्रकरणात् ।

समन्तात्तु त्रियोजनमित्यत्र समन्तादर्द्धयोजनमिति पाठे तु न कश्चिद्विरोधः ।

---

* एकैकस्मिन् पार्श्वे सार्द्धयोजनमिति समन्तात्त्रियोजनमित्यस्यार्थः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अथ लिङ्गाद्यर्चने विशेषो निरूप्यते ।

नारदीये —

य: शूद्रेणार्चितं लिङ्गं विष्णुं वा प्रणमेन्नर: ।
न तस्य निष्कृति: प्रोक्ता * प्रायश्चित्तायुतैरपि ॥
तथैव शूद्रसंस्पृष्टं लिङ्गं वा हरिमेव वा ।
स सर्वयातनाभोगी यावदाचन्द्रतारकम् ॥

तथैव प्रणम्येत्यर्थ: —

पाषण्डपूजितं लिङ्गं नत्वा पाषण्डतां व्रजेत् ।
आभीरपूजितं लिङ्गं नत्वा नरक-मश्नुते ।

तथा —

योषिद्भि: पूजितं लिङ्गं विष्णुं वापि नमेत्तु य: ।
स कोटिकुलसंयुक्तोरौरवे नरके वसेत् † ।
तदेतत् सर्वमिदानीन्तनप्रतिष्ठितलिङ्गादिविषयम् ॥

न तु पुराणप्रसिद्धमहिमलिङ्गादिविषयम् ।

यदाप्रतिष्ठितं लिङ्गं मन्त्रविद्भिर्यथाविधि ।
तदा प्रभृति शूद्रश्च योषिद्वा नैव संस्पृशेत् ॥

इति शिवपुराणोक्ते: ।

---

* निष्कृतिर्न्नास्ति इति तीर्थसेतौ पाठ: ।

† आकल्पं रौरवे वसेत् इति क्वचित् पाठ: ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अतएव स्कान्दे काशीलिङ्गानि प्रकृत्योक्तम् ।

अदृश्यान्यपि (लिङ्गानि) दृश्यानि दुरवस्थान्यपि प्रिये ।

मग्नान्यपिच कालेन तानि पूज्यानि सुन्दरि ॥

दुरवस्थानि स्त्रीशूद्रादिपूजितानि ।

अस्पृश्यस्पृष्टानीति कश्चित् ।

तथा —

अन्योऽपि विशेषस्तत्रैव ।

शूद्रोवाऽनुपनीतोवा स्त्रियोवा पतितोऽपि वा ।

केशवं वा शिवं वापि स्पृष्ट्वा नरकमश्नुते ॥

महातीर्थस्य गमनमुपवासव्रतानि च ।

संवत्सरं न कुर्वीत महागुरुनिपातने ॥

तथा —

तीर्थस्नानं महादानं परान्नं तिलतर्पणम् :

अब्दमेकं न कुर्व्वीत महागुरुनिपातने ॥

परान्नं तद्भोजनमित्यर्थः ।

तथा —

वपनं मैथुनं तीर्थं वर्जयेद् गुर्व्विणीपतिः ।

श्राद्धं च सप्तमान् मासादूर्द्धं (ना) वान्यत्र वेदवित् ।

अत्र श्राद्धं श्राद्धभोजनम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अत्र ग्रहणादौ प्रतिप्रसव उक्तः ।

तथाहि लल्लः —

उपप्लवे शीतलभानुभान्वो-
रर्द्धोदये वा कपिलाख्यषष्ठ्याम् ।
सुरासुरेज्यास्तमयेऽपि तीर्थे
यात्राविधिः संक्रमणेऽपि शस्तः ।

इति

उपप्लवोग्रहणम् गुरुशुक्रास्तमयस्य निषिद्धकालोपलक्षक-त्वात् महागुरुनिपातसिंहगुर्वादिकालान्तरेऽपि ग्रहणादौ च न निषेधइत्यवगन्तव्यम् ।

केचिदस्थिक्षेपार्थयात्रायाम् आद्यवर्षेऽपि न दोष इत्याहुः ।

अस्थिक्षेपं गयाश्राद्धं श्राद्धं चापरपक्षिकम् ।
प्रथमाब्देऽपि कुर्वीत सपिण्डीकरणे कृते ॥

इति स्मृतेः ।

तथा —

उपवासोव्रतं होमस्तीर्थस्नानजपादिकम् ।
विप्रैः संपादितं यस्य सम्पन्नं तस्य तत् फलम् ।

अन्यच्च —

अम्बुमध्ये गवां गोष्ठे तीर्थेष्वपि च पर्वसु ।
राहोर्दर्शनकाले च सूतकं नैव विद्यते ॥

सूतकमिति मृतकस्यापि उपलक्षकम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

इदं च शीघ्रमन्यत्र गमनसम्भावनायां दानादिविषये द्रष्टव्यम् ।
तथा —

गृहे दशगुणं दानं गोष्ठे शतगुणं (स्मृतम्) भवेत् ।
पुण्यतीर्थेषु साहस्रमनन्तं शिवसन्निधौ ॥

तथा —

येषु तीर्थेषु ये देवा येषु तीर्थेषु ये द्विजाः ।
येषु तीर्थेषु यत्तोयं विचिकित्सेन्न तत्र तु ।
एतेषु उपहृतेष्वपि न विचिकित्सा कार्येत्यर्थः ।

तथा —

न देवः पर्वताग्रेषु न देवः शिवसद्मनि ।
देवश्चिदानन्दमयो (दिवि) हृदि भावेन दृश्यते ।

तथा —

यत्र यत्र दृढ़ा भक्तिर्यदा यस्य महात्मनः ।
तत्र तस्य महादेवः प्रसाद मधिगच्छति ।

इत्यादयः प्रकीर्णधर्माः ।

एवं यावदुक्तप्रकारेण तीर्थयात्रां कृत्वा व्यापारान्तरानादरेण स्वगृहमेत्य पुनर्गणेशादीन् सम्पूज्य पितृुद्देशेन श्राद्धं कृत्वा साधून् विप्रांश्च वित्तादिना सन्तोष्य कृतकृत्यो भवेत् ।

तदुक्तं ब्राह्मे —

प्रत्यागतश्चापि पुनस्तथैव
देवान् पितॄन् ब्राह्मणान् पूजयेच्च ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

एवं कुर्वं स्तस्य तीर्थाद् यदुक्तं
फलं तत् स्या न्नात्र संदिग्धमस्ति ॥

इति श्रीमन्नागदेवभट्टात्मजश्रीमदनन्तभट्टविरचिते-
विधानपारिजाते तीर्थयात्राविधानं समाप्तम् ॥

अथ प्रसङ्गादभ्यङ्गकालः प्रस्तूयते ।

तत्र हेमाद्रौ पराशरः —

मन्दे सोमे बुधेऽभ्यङ्गोभूतपर्वाष्टमीर्विना ।
व्यतीपातं संक्रमं च व्रतश्राद्धाहमेव च ॥
नैमित्तिकविशेषेण निषिद्धेऽपि समाचरेत् ।

रत्नमालायामपि —

रविस्तापं कान्तिं वितरति शशी भूमितनयो
मृतिं लक्ष्मीं चान्द्रः सुरपतिगुरुर्वित्तहरणम् ।
विपत्तिं दैत्यानां गुरुरखिलभोगानुभवनं

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

नृणां तैलाभ्यङ्गात् सपदि कुरुते सूर्य्यतनयः ॥

बौधायनो नवम्यामपि तैलाभ्यङ्गं निषेधति ।

यथा —

अष्टम्यां च चतुर्दश्यां नवम्यांच विशेषतः ।
तैलाभ्यङ्गं वर्ज्जयेत्तु पर्वस्वपि तथैव च ॥

अस्य प्रतिप्रसवः स्मृत्यन्तरे —

रवौ पुष्पं गुरौ दूर्वां भौमवारे च मृत्तिकाम् ।
भार्गवे गोमयं चिप्त्वा वारदोषं न विन्दति ॥

तैले इतिशेषः । तैलं चात्र तिलोद्भवमेव । न कुसुम्भाद्युद्भवम् । तिलस्य विकारस्तैलमिति पाणिनिस्मरणात् । तेन अन्यत्र न निषेधः ।

यथोक्तं प्रचेतसा —

सार्षपं गन्धतैलं च यत्तैलं पुष्पवासितम् ।
अन्यद्रव्ययुतं तैलं न दुष्यति कदाचन ॥
तैलाभ्यङ्गनिषेधे तु तिलतैलं निषिध्यते ।
अभ्यङ्गस्य निषेधे तु सार्षपादेरपीष्यते ।

निषेध इत्यर्थः ।

अत्र तिथिस्तात्कालिकी निषेधविषयिणीति वेदितव्यम् ।

तथाच स्मृत्यन्तरम् —

उत्पत्तौ च विपत्तौ च मैथुने दन्तधावने ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अभ्यङ्गेषूदधिस्नाने * तिथिस्तात्कालिकी स्मृता ।

इति

इति तैलाभ्यङ्गकालनिर्णयविधानम् ।

अथ उष्णोदकस्नानकालः ।

नित्यमुष्णोदकस्नानं काम्य (नित्य)नैमित्तिकादृते ।
आपः स्वभावतोमेध्याः किं पुनर्वह्निना युताः ।
तेन सन्तः प्रशंसन्ति स्नानमुष्णेन वारिणा ॥

इति

काम्यनैमित्तिकयोस्तु गर्गः —

कुर्य्यान्नैमित्तिकं स्नानं शीताद्भिः काम्यमेव च ।
नित्यं याहच्छिकं चैव यथारुचि समाचरेत् ॥

इति

---

* अभ्यङ्गेषु दधिस्नाने इति गपुस्तके पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अथ आमलकस्नानकालः ।

तत्र व्यासः —

श्रीकामः सर्वदा स्नानं कुर्वीतामलकैर्नरः ।
सप्तमीं नवमीं चैव पर्वकालं विवर्जयेत् ॥

षट्त्रिंशन्मतेऽपि —

सप्तम्यां च नवम्यां च संक्रान्तौ रविवासरे ।
चन्द्रसूर्य्योपरागे च स्नानमामलकैस्त्यजेत् ।
तुष्यत्यामलकैर्विष्णुरेकादश्यां विशेषतः ।
कार्त्तिकादिविशेषेषु एकादश्यां समाचरेत् ।
इति

अथ तिलकल्कस्नानकालः ।

षट्त्रिंशन्मते —

सप्तम्यामप्यमायां च संक्रान्तिग्रहसूतिषु ।
धनपुत्रकलत्रार्थी तिलकल्कं न संस्पृशेत् ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

पुरा मकरसंक्रान्तौ * स्नानं चोद्वर्त्तनं तिलैः ।
कार्य्यमेव न सन्देहो रविवारादिकेष्वपि ॥

इति

अथ नूतनवस्त्रपरिधानकालः ।

———

तत्र श्रीपतिः —

मार्त्तण्डे च धनं व्रणः शशधरे क्लेशः सदा † भूमिजे
वस्त्रं लाभकरं बुधे सुरगुरौ विद्यागमः सम्पदः ।
नानायोगरतिः प्रमोदवनिताशय्यादिलाभो भृगौ
दीनः शश्वदरोगवांश्च मनुजोऽप्यत्वाम्बरं सूर्य्यजे ॥

अन्यत्रापि —

ब्रह्मानुराधवसुतिष्यविशाखहस्त
चित्रोत्तराश्विपवनादितिरेवतीषु ।
जन्मर्क्षजीवबुधशुक्रदिनो (विधू)त्सवादौ
धार्य्यं नवं वसनमीश्वरविप्रतुष्ट्यै ॥

---

* पुरेत्यत्र तुलेति पाठं युक्तं मन्यामहे ।
† क्लेशोभयमिति गपुस्तके पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तथा —

रोहिणीषु करपञ्चकेऽश्विभे
ध्रुत्तरेऽपि च पुनर्वसुद्वये * ।
रेवतीषु वसुदैवते † च भे
नव्यवस्त्रपरिधानमिष्यते ‡ ॥

तथा —

वैधृतौ च व्यतीपाते भद्रायामपि सर्वदा ।
नववस्त्रपरीधानं नेष्यते ग्रहणे तथा ॥

इति

तथा —

जीर्णं रवौ सततमम्बुभिरार्द्रमिन्दौ
भौमे शुचे बुधदिने तु भवेद्धनाय ।
ज्ञानाय मन्त्रिणि भृगौ प्रियसङ्गमाय
मन्दे मलाय च नवाम्बरधारणं स्यात् ॥

---

* करपञ्चके हस्ताचित्रास्वातिविशाखानुराधासु ।
ध्रुत्तरे उत्तरत्रये उत्तरफल्गुन्युत्तराषाढोत्तरभाद्रपदेष्वित्यर्थः ।

† वसुदैवते धनिष्ठायाम् ।

‡ दीयते ज्ञानसत्यर्थं चीयते पापसञ्चयः ।
तेन दीक्षेति सा प्रोक्ता पापच्छेदक्षमा क्रिया ।
इति दीक्षायाव्युत्पत्तिश्रवणादपभ्रंशमेव सा सर्वैः कार्य्येति प्रतीयते ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अथ दीक्षाकालः ।

कालोत्तरे —

शरद्वसन्तयोर्योगो दीक्षा * कर्म्मविधौ स्मृतः ।
तयोरसम्भवे वर्षा विनाऽन्यत्रापि शस्यते ॥
पूर्वाषाढाख्यनक्षत्रे आषाढे मार्गशीर्षके * ।
दीक्षां न कारयेद्धीमानन्यमासेषु कारयेत् ॥
पवित्रकतिथिश्चापि दीक्षाकर्म्मविधौ वरा ।
कार्त्तिक्यां शुभनक्षत्रे वैशाख्यां राहुदर्शने ।
ग्रहनक्षत्रयोगेषु विषुवेषूत्सवेषु च ॥
अयनेषु च सर्वेषु मन्त्रदीक्षा शुभप्रदा ।

तन्त्रान्तरे —

रविवारे भवेद्वित्तं सोमे शान्तिर्भवेत् किल ।
आयुरङ्गारको हन्ति तत्र दीक्षां विवर्ज्जयेत् ।
बुधे सौन्दर्य्यमाप्नोति ज्ञानं स्यात्तु बृहस्पतौ ।
शुक्रे सौभाग्यमाप्नोति यशोहानिः शनैश्वरे ।

इति

---

* अत्र ज्ञानं स्यात् कार्त्तिके सौख्य मार्गशीर्षे तथा भवेत् ।
इति वचने सत्यपि मार्गशीर्षे निषेधः कथमिति दुर्बोधम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

रत्नावल्यां —

चतुर्थीं नवमीं षष्ठीमष्टमीं च चतुर्दशीम् ।
पौर्णमासीं विना शेषा हिता मुक्त्यै मुमुक्षुषु ॥

नक्षत्राण्यपि तत्रैव —

पौष्णं रोहिण्ययादित्यं श्रवणं चाश्विनी तथा ।
सावित्रं त्वाष्ट्रवायव्ये नैर्ऋतं मैत्रमेव च ।
तिष्यं चित्रोत्तराद्रीं च शिष्यस्य च त्रिजन्मभम् ।
नक्षत्राणि प्रशस्तानि दीक्षाकर्म्मसु सुव्रत ।

इति

तथा —

यातिथिर्य्यस्य देवस्य तत्तिथौ तन्मनुग्रहः ।
तां तां तिथिं समालोच्य तद्भक्तांस्तत्र दीक्षयेत् ।
सद्गुरुलाभे न तिथ्यादिनियमः ।

तदुक्तं तत्त्वसागरे —

तिथिं विनापि दीक्षाया विशिष्टावसरं शृणु ।
दुर्लभे सद्गुरूणां तु सकृत् सङ्ग उपस्थिते ।
यदैवेच्छा तदा दीक्षा गुरोराज्ञानुसारतः ।
न तिथिर्न व्रतं होमोन स्नानं न जपक्रिया ।
दीक्षायाः कारणं किन्तु यत्रेच्छातोगुरुर्वसेत् ।
स्वेच्छावाप्ते तु सद्गुरौ इति च पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तथा —

शुक्लपक्षे हरेर्दीक्षा द्वादश्यां संक्रमेऽपि च ।
ग्रहणे शीतगोर्भानोः सद्गुरोरागमे तथा ।

इति पञ्चरात्रे ।

इति दीक्षाकालविधानम् ।

अथ गृहारम्भकालः ।

चैत्रे शोकाकुलोभर्त्ता वैशाखे बन्धनान्वितः ।
ज्यैष्ठे गृही विपद्येत नश्यन्ति पशवः शुचौ * ।
श्रावणे धनवृद्धिः स्यान्नभस्ये † प्रवसेद् गृही ।
कलहश्चाश्विने मासि भृत्यानश्यन्ति कार्त्तिके ।
मार्गशीर्षे धनप्राप्तिः सहस्ये काम्यसङ्ग्रहः ।
माघे भवेदग्निभयं फाल्गुने श्रीरनुत्तमा ।

---

* शुचौ आषाढ़े ।

† नभस्ये भाद्रपदे ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

गृहारम्भे फलं चैतच्चैत्रादिषु यथाक्रमम् ।

इति

विश्वकर्म्मोत्तरे तु —

नक्रस्थे कुम्भगे भानौ सिंहगे कर्कगे तथा ।
पूर्वास्यं पश्चिमास्यं च तदा गेहं प्रकल्पयेत् ॥

रत्नमालायामपि —

कर्कनक्रहरिकुम्भगतेऽर्के
पूर्वपश्चिममुखानि गृहाणि ।
तौलिमेषवृषवृश्चिकयाते
दक्षिणोत्तरमुखानि च तानि ॥

इति

नक्षत्राणि ज्योतिर्निबन्धे —

ध्रुवाणि भानि शस्तानि शाक्रभं नैरृतं तथा ।
वायव्यं वैष्णवं पौष्णं पुष्यं सावित्रमेवच * ॥

इति

विष्णुधर्म्मोत्तरे —

स्थिरे लग्ने स्थिरांशे च कर्त्तुश्चोपचयान्विते ।
गृहारम्भः प्रशस्तः स्याद्दक्षिणे चोत्तरायणे ॥

---

* त्रीणि उत्तराणि रोहिणी च ध्रुवाणि । शाक्रभं ज्येष्ठा । नैरृतं मूला । वायव्यं स्वाती । वैष्णवं श्रवणा । पौष्णं रेवती । सावित्रम् उत्तरफल्गुनीहस्तयोरन्यतरत् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

यस्य सौम्यग्रहाः केन्द्रे त्रिकोणे चाथ भार्गवः ।
पापास्त्वोपचयस्थाने तस्य सद्मनिवेशनम् ॥

इति

त्रिषड्केकादशदशमानि उपचयस्थानानि ।
अथोपचयसंज्ञा स्यांत्रिलाभरिपुकर्म्मणाम् ।

इति वचनात् ।

विश्वकर्म्ममते —

कन्याप्राप्ते रवौ सम्यङ्नारभेत गृहं सुधीः ।
धनुःस्थिते रवौ कार्य्यं नैव गेहं कदाचन ।

तथा —

यदा भानुस्तु मीनस्थस्तदा गेहं न कारयेत् ।
मिथुनस्थोयदा भानुस्तदा वेश्म न कारयेत् ।
अस्तं गते गुरौ शुक्रे गृहारम्भोन शस्यते ।
प्रासादे चैवमेव स्याद्वापीकूपेषु चैव हि ।
शालाविधिस्तु स्वस्वसूत्रादवगन्तव्यः । ग्रन्थभूयस्त्वभिया नेह-
प्रपञ्च्यते ।

प्राचीसाधनसिद्धान्ते —

वृत्तेऽम्भःसुसमीकृतचितिगते केन्द्रस्थशङ्कोः क्रमाद्
भाग्रंयत्र विशत्यपैति च यतस्त्वापरेन्द्रयौ दिशौ ।
तत्कालापमजीवयोस्तु विवराद् भाकर्णमित्याहता

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

लम्बज्याप्तमिताङ्गुलैरयनदिश्यैन्द्री स्फुटा चालिता * ।

तथा —

अन्यवेश्मस्थितं दारु नैवान्यस्मिन् प्रयोजयेत् ।
न तत्र वसते भर्ता वसन्नपि न जीवति ।
इष्टका–काष्ठ–पाषाण–मृत्तिकाचूर्णमायसम् ।
तृणपर्णं बुधैः प्रोक्तं दारुसंज्ञं गृहाय वै ।
नूतने नूतनं शस्तं जीर्णे जीर्णं प्रशस्यते ।
जीर्णे न नूतनं शस्तं नो जीर्णं नूतने शुभम् ।

---

* अस्यार्थः —

उदकेन समीकृतायां भूमाविष्टप्रमाणं
वृत्तं विलिख्य तस्य केन्द्रे द्वादशाङ्गुलं शङ्कुं निवेश्य
तस्य छाया तस्मिन् वृत्ते यत्र प्रविशति पूर्वाह्णे अपराह्णे
यतोनिर्गच्छति तत्र पश्चिमपूर्वदिशौ किल भवतः ।
परन्तु यस्मिन् काले छायाप्रवेशोजातः यस्मिन् काले च
निर्गमस्तात्कालिकयोरर्कयोः क्रान्तिज्ये साध्ये ।
तयोरन्तरात्तस्याश्छायायाः कर्णेन गुणिताल्लम्बज्यया भक्ताद
यल्लब्धमङ्गुलादि फलं तेनैन्द्री दिगुत्तरतश्चालिता स्फुटा भवति ।
यद्युत्तरेऽयने रविर्वर्त्तते । यदि दक्षिणे तदा दक्षिणतः ।
एवं स्फुटा प्राची अन्यथा स्थूलेत्यर्थः ।
तस्मात्याद याम्यसौम्ये दिशौ ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

काष्ठमुक्तं नारदीये —

प्लक्षोदुम्बरचूताख्या निम्बस्नुहिविभीतकाः ।
दग्धाः कण्टकिनो वृक्षा वटाश्वत्थकपित्थकाः ।
आगस्तिशिग्रुवालाख्याश्चिञ्चिनीकाश्च निन्दिताः ।
अन्ये च गृहनिर्म्माणे वर्ज्जनीयाः सदा द्रुमाः ।

तथा —

प्राचीद्वारे धनावाप्तिर्दक्षिणे पुत्रशोकदम् ।
सौभाग्यं पश्चिमे द्वारे सौम्यद्वारेऽर्थसम्पदः ।
नवभागं गृहे कुर्य्यात् पञ्चभागं च दक्षिणे ।
त्रिभागं वामतः कृत्वा शेषद्वारं प्रकल्पयेत् ।

वृद्धनारदः —

स्नानागारं दिशि प्राच्यामाग्नेय्यां पचनालयम् ।
याम्यायां शयनागारं नैरृत्यां वस्त्रमन्दिरम् ।
ऐशान्यां देवतागारमिति गेहविदो विदुः ।
अत्र गृहवास्तुलेखनपूजावलिदानादिकं कर्त्तव्यं ।
तत् समग्रं चतुर्थस्तवके लिङ्गप्रतिष्ठाविधाने द्रष्टव्यमित्युपरम्यते ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अथ देवताप्रतिष्ठाकालः ।

विष्णुधर्म्मोत्तरे —

चैत्रे वा फाल्गुने वापि ज्यैष्ठे वा माधवे तथा ।
माघे वा सर्वदेवानां * प्रतिष्ठा शुभदा भवेत् ।

भुजबलभीमे —

युगादावयने पुण्ये कर्त्तव्या विषुवद्दये ।
चन्द्रसूर्य्यग्रहे वापि दिने पुण्येऽथ पर्वसु ।
या तिथिर्यस्य देवस्य तस्यां वा तस्य कारयेत् ।

इति

तथा —

शुक्लपक्षः प्रतिष्ठायां प्रशस्तः सर्वदेवते ।
कृष्णपक्षत्रिभागे तु प्रथमे स्याच्छुभावहा ।
मध्या द्वितीयभागे तु तृतीये कर्तृनाशनी ॥
एवमेव हि शुक्लस्य पक्षे व्यत्यास इष्यते ।

विष्णुधर्म्मोत्तरे —

तेजस्विनी सूर्य्यदिने चन्द्रे क्षेमावहा भवेत् ।

---

* माघेवा फाल्गुने वापि चैत्रवैशाखयोरपि ।
ज्यैष्ठाषाढ़कयोर्वापि इति प्रतिष्ठासमुच्चये पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

भौमेऽग्निना प्रदग्धेत बुधे न (नि) धनदा भवेत् ।
गुरुणा गुणदा नित्यं लोकानन्दकरी सिते ।
आचन्द्रार्कं स्थिरा सौरे प्रतिष्ठा समुदाहृता ॥

इति

तथा तत्रैव —

दृढ़ायुर्धनदास्फीता तथा प्रतिपदि स्मृता ।
द्वितीयायां धनोपेता तृतीयायां वरप्रदा ।
चतुर्थ्यां नाशमाप्नोति पञ्चम्यां श्रीयुता तथा ।
षष्ठ्यां लक्ष्मीयुता नित्यं सप्तम्यां भोगनाशनी ।
अष्टम्यां धान्यबहुला नवम्यां तु विनश्यति ।
भद्रकाल्याः कृता तत्र कर्त्तुर्भवति पुष्टिदा ।
धर्मवृद्धिकरी ज्ञेया दशम्यां तु तथा कृता ।
एकादश्यां तथैवोक्ता द्वादश्यां सर्वकामदा ।
त्रयोदश्यामपि तथा चतुर्दश्यां विनश्यति ।
कृष्णपक्षे पञ्चदश्यां कर्त्तुः क्षयकरी भवेत् ।
पञ्चदश्यां तथा शुक्ले सर्वकामप्रदा भवेत् ।

इति

नक्षत्राणि मात्स्ये —

आषाढ़े द्वे तथा मूलमुत्तरात्रयमेव च ।
ज्येष्ठाश्रवणरोहिण्यः पूर्वा भाद्रपदा तथा ।
हस्तोऽश्विनी रेवती च पुष्योमृगशिरस्तथा ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अनुराधा तथा स्वाती प्रतिष्ठासु प्रशस्यते ।
द्वे आषाढ़े पूर्वाषाढ़ोत्तराषाढ़े ।
उत्तरात्रयमुत्तरफल्गुनी उत्तराषाढ़ा उत्तरभाद्रपदा च ।

तथा —

वैधृतौ व्यतिपाते च भद्रायां च दिनक्षये ।
चन्द्रताराबलाभावे प्रतिष्ठां न समाचरेत् ।

राशिफलमपि विष्णुधर्म्मोत्तरे —

जन्मराश्युदये कर्त्तुः क्षिप्रं नाशकरी भवेत् ।
द्वितीये धननाशाय तृतीये कर्त्तृवृद्धिदा ।
चतुर्थे गृहनाशाय पञ्चमे व्याधिदा भवेत् ।
षष्ठे शत्रुविनाशाय सप्तमे धननाशनी ।
अष्टमे मृत्युदा ज्ञेया नवमे धर्म्मनाशनी ।
दशमे कर्म्मणां वृद्धिः लाभे * लाभकरी भवेत् ।
द्वादशे तु भयाय स्यात् प्रतिष्ठा मनुजैः कृता ।
जन्मलग्नोदये शस्ता धनधान्यकरी भवेत् ॥

इति

तथा —

रविर्दशत्रिषट्संस्थो राहुस्त्रिदशसंस्थितः ।
त्रिषट्स्थानगताः शस्ता मन्दाङ्गारककेतवः ।

---

* लाभे एकादशे ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

शुभाः क्रूराश्च पापाश्च सर्वे एकादशस्थिताः ।
यतीनां सर्वकालेषु लिङ्गस्यारोपणं शुभम् ।
शुक्लपक्षे स्थिरे लग्ने हरिः स्थाप्योनरैः सदा ।
मातृभैरववाराह नरसिंहत्रिविक्रमाः ।
महिषासुरहन्त्र्याश्च स्थाप्यावै दक्षिणायने ॥

इति

अथ वापीकूपतड़ागादिप्रतिष्ठाकालः ।

भविष्यपुराणे —

तस्मिन् सलिलसम्पूर्णे * कार्त्तिके च विशेषतः ।
तड़ागस्य विधिः कार्य्यः स्थिरनक्षत्रयोगतः ॥

इति

वह्निपुराणे —

वापीकूपतड़ागानां तस्मिन् काले विधिः स्मृतः ।
सुदिने शुभनक्षत्रे प्रतिष्ठा शुभदा स्मृता ।

---

* तस्मिन् तड़ागे इत्यर्थः सलिलसम्पूर्णे इत्यनेन वैशाखादौ शुष्कतड़ाग प्रतिष्ठा न भवतीति प्रतीयते

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

कर्कटे पुत्रलाभाय सौख्यं तु मकरे भवेत् ।
मीने यशोऽर्थलाभश्च कुम्भे च सुबहूदकम् ।
वृषे च मिथुने वृद्धिर्वृश्चिके च जलं भवेत् ।
पितृतृप्तिश्च कन्यायां तुलायां श्रीश्च शाश्वती ।
सिंहोमेषोधनुर्नाशं लक्ष्मयाश्च (लक्ष्म्यश्च) द्विज यच्छति ॥

इति

बहूदके वाप्यादौ तु कालनियमोनास्तीत्युक्तं

भविष्योत्तरे —

मुनयः केचिदिच्छन्ति व्यतीते चोत्तरायणे ।
न कालनियमस्तत्र प्रमाणसलिलं यतः ॥
तस्मिन् सलिलसम्पूर्णे इति पूर्वोक्तेश्च ।
तद्विधानं तु चतुर्थस्तवके द्रष्टव्यम् ।

अथ अङ्कुरार्पणाधिवासनकालः ।

विष्णुधर्म्मोत्तरे —

सायं च प्रारभेद्धोमान् रक्षासूत्रप्रबन्धनम् ।
स्थापनं प्रोक्षणं चैव गर्भन्यासं तथैव च ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अधिवासा (नि) दिसर्वाणि मध्यरात्रे तु कारयेत् ।
रात्र्यन्तके विशेषेण सर्वदेवक्रियार्थकम् ।
कुर्य्यात् सर्वं महासर्वं तथाऽशुभनिवृत्तये ॥

इति अङ्कुरार्पणाधिवासनकालः ।

अथ गर्भाधानादिषोडशकर्म्मकालास्तत्तत्प्रकरणे द्रष्टव्याः । इह विस्तरभीत्या पुनर्नोच्यन्ते ।

अथ श्रीविष्णुपूजाकालः ।

नारदीये —

प्रातर्मध्यन्दिने सायं विष्णुपूजां समाचरेत् ।
यथा सन्ध्या तथा नित्या देवपूजा स्मृता बुधैः ।
अशक्तौ विस्तरेणैव प्रातः सम्पूज्य केशवम् ।
मध्याह्ने चैव सायं च पुष्पाञ्जलिमपि क्षिपेत् ।
मध्याह्ने वा विस्तरेण संक्षेपेणाथवा हरिम् ।
सम्पूज्य भोजनं कुर्य्यादन्यथा नरकं व्रजेत् ॥

इति

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अथ देवताविशेषे कालविशेषः ।

भविष्यपुराणे —

प्रतिपत् पावकी प्रोक्ता द्वितीया शमनस्य च ।
तृतीया गिरिपुत्र्यास्तु चतुर्थी विघ्नहारिणः ।
पञ्चमी सप्तसप्तेस्तु अष्टमूर्त्तेस्तथाष्टमी ।
नवमी योगिनीनां तु दशमी तु दिशामपि ।
एकादशी धनेशस्य द्वादशी चक्रधारिणः ।
त्रयोदशीत्यनङ्गस्य भूतेशस्य चतुर्द्दशी ।
पौर्णमासी प्रजेशस्य पितॄणां दर्शउच्यते ॥

इति

अथ नक्षत्रविशेषे पूजाविशेषः ।

देवीपुराणे —

अश्विन्यामाश्विनाविष्टा दीर्घायुर्जायते नरः ।

कालनिर्णयदीपिकायाम् अश्विनौ

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अश्वी कालानलौ चैव ब्रह्मेन्दुश्चापि शङ्करः ।
अदितिज्यांहिपितरोभगार्य्यमदिवाकराः ।
त्वष्टाऽनिलेन्द्राग्निमित्रा इन्द्रो रक्षःपतिर्जलम् ।
विश्वे हरिर्वसु जलपत्येकचरणाः क्रमात् ।
अहिर्बुध्न्यकपूषाख्या * अश्विन्यादिष्विमान् यजेत् ॥

इति

अथ नामसङ्कीर्त्तनकालः ।

मार्कण्डेयपुराणे —

चक्रिणं हलिनं चैव शार्ङ्गिणं गदिनं तथा ।
मोक्षार्थी प्रजपेद्राजन् दिक्षु प्राच्यादिषु (स्मरेत) क्रमात् ॥
व्यवहारेऽजितं चैव मत्स्यकूर्म्मौ जले स्मरेत् ।
भ्राजिष्णुमग्निजभये संग्रामे त्वपराजितम् ।
नेत्रबाधे हृषीकेशमौषधे चाच्युतं जपेत् ।
तार्क्ष्यध्वजानुस्मरणादापदोमुच्यते नरः ।
ज्वरदुष्टे शिरोरोगे विषवीर्य्ये च दारुणे ।

---

* अहिर्बुध्नक इत्यत्र अहिर्बध्नेति बहुषु निबन्धेषु पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

ग्रहनक्षत्रपीड़ासु दैववाधादिकेष्वपि ।
दस्युवैरिनिरोधेषु व्याघ्रसिंहादिसङ्कटे ।
अन्धकारे तथा घोरे नारसिंहेति कीर्त्तयेत् ।
उत्थाने कीर्त्तयेद्विष्णुं प्रस्वापे माधवं नरः ।
भोजने चैव गोविन्दं सर्वत्र मधुसूदनम् ।
नारायणं सर्वकालं क्षुतप्रस्खलनादिषु ।
स्नाने दानेऽर्चने होमे प्रणिपाते प्रदक्षिणे ।
कीर्त्तयेद्वासुदेवं च अनुक्तेष्वपि माधवम् ।
आलोड्य सर्वशास्त्राणि विचार्य्य च पुनः पुनः ।
इदमेकं सुनिष्पन्नं ध्येयोनारायणः सदा ।
सर्वाणि नामानि हि तस्य राजन्
सर्वार्थसिद्धैत्र हि भवन्ति पुंसाम् ।
तथाप्यधिष्टं खलु देवतानां
सर्वेषु कार्य्येषु जपेत्तु भक्त्या ॥
अनेकेषु निबन्धेषु यावानर्थ उदीरितः ।
स सर्व्वः संगृहीतोऽत्र विद्वज्जनमुदे मया ।
अम्बा भागीरथी यस्य नागदेवः पिता सुधीः ।
तेनानन्तेन रचितः कालनिर्णयसंग्रहः ।
अनेन प्रीयतां देवोलक्ष्मीशः सर्वदा मम ।
यस्य प्रसादाद्ब्रह्माद्याः सिद्धिमीप्सन्ति सर्वदा ॥
अनेन ग्रन्थदीपेन स्वसन्देहात्मकं तमः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

निरस्य कर्म्म कुर्वन्तु निर्भया ज्ञानिसंसदि ॥

इति श्रीमन्नागदेवभट्टात्मजेन श्रीमदनन्तभट्टेन विरचिते विधानपारिजाताख्यनिबन्धे कालनिर्णयविधानानि समाप्तानि ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

Nyāyavārtika (Text) Fasc. 1-6 @ /10/ ... ... Rs. 3 12
*Nirukta, (Text) Vol. IV, Fasc. 1-8 @ /10/ each 5 0
*Nītisāra, Fasc. 2-5, @ /10/ each 2 8
Nityacārapaddhati Fasc. 1-7 (Text) @ /10/ each 4 6
Nityacraāpradiph, Fasc. 1-8 @ /10/- 5 0
Nyāyabinduṭikā, Fasc 1 ... ... 0 10
Nyāya Kusumāñjali Prakaraṇa (Text) Vol. I, Fasc. 2-6, Vol. II, Fasc. 1-3 @ /10/ each 5 0
Padumawati, Face, 1-5 @ 2/ 10 0
Paricista Parvan, Fasc. 3-5 @ /10/ each 1 14
Prāk ta - Paingalam, Fasc. 1-7 @ /10/ each 4 6
Prithivirāj Rāsa, Part II, Fasc. 1-5 @ /10/ each 3 2
Ditto (English) Part II Fasc 1, @ 1/- 1 0
Prāk ta Lakṣaṇam, Fasc. 1 @ 1/8/- 1 8
Parācara Smriti, Vol. I, Fasc. 1-8 ; Vol. II, Fasc. 1-6 ; Vol. III, Fasc. 1-6 @ /10/ each 12 8
Parācara, Institutes of (English) @ 1/ 1 0
Prabandhacintāmaṇi (English) Fasc. 1-3 @ 1/4/ each 3 12
*Sāma Vēda Saṁhitā, Vols. I, Fasc. 7-10 ; II, 1-6 ; III, 1-7 ; IV, 1-6 ; V, 1-8 ; @ /10/ each 19 6
Sānkhya Sūtra V tti, Fasc. 1-4 @ /10/ 2 8
Ditto (English) Fasc. 1-3 @ 1/- each 3 0
*Sankara Vejay, Fasc. 2-3 @ /10/ 1 4
Shaddarsana-Samuccaya, Fasc. 1-2 @ /10/ 1 4
Sraddha Kriya Kaumudi, Fasc. 1-6 ... ... 3 12
Sucruta Saṁhitá, (Eng.) Fasc. 1 @ 1/- 1 0
Suddhi Kaumudi, Fasc. 1-4 ... ... 2 8
*Taittereya Saṁhitā, Fasc. 27-45 @ /10/ each 11 14
* Ditto Brāhman, Fasc. 6-25 @ /10/- 12 8
Ditto Prātisākhya, Fasc. 1-3 @ /10/- 1 14
Tāṇdya Brāhmaṇ, (Text) Fasc. 6-19 @ /10/ each 6 14
Tantra Vārtika (English) Fasc. 1-6 @ 1/4/ 7 8
Tattva Cintāmaṇī, Vol. I, Fasc. 1-9 : Vol. II, Fasc. 2-10, ; Vol. III, Fasc. 1-2, Vol. IV, Fasc. 1, Vol. V. Fasc. 1-5, Part IV, Vol. II, Fasc. 1-12 @ /10/ each 23 12
Tattvārthādhigama Sutrom, Fasc. 1-3 ... ... 1 14
Trikāṇda-Maṇdanom, Fasc. 1-3 @ /10/ 1 14
Tul'si Satsai Fasc. 1-5 @ /10/ 3 2
Upamita-bhava-prapañcha-kathā Fasc. 1-11 @ /10/ each ... 6 14
Uvāsagadasāo, (Text and English) Fasc. 1-6 @ 1/ 6 0
Vallāla Carita, Fasc. 1 ... ... 0 10
Varsa K yā Kaumudi, Fasc 1-6 @ /10/ 3 12
*Vāyu Purāṇa, Vol. I, Fasc. 3-6 ; Vol. II, Fasc. 1-7, @ /10/ each 6 14
Vidhāno Pārigāt, Fasc 1-8 : Vol II Fasc 1 ... ... 5 10
Vivādaratnākara, Fasc. 1-7 @ /10/ each 4 6
V hat Sayambhū Purāṇa, Fasc. 1-6 ... ... 3 12
*Yoga Aphorisms of Patanjali, Fasc. 3-5 @ /10/ each ... 1 14

Tibetan Series.

Pag-Sam Ṭhi Śīñ, Fasc. 1-4 @ 1/ each 4 0
Sher-Phyin, Vol. I, Fasc. 2-5 ; Vol. II, Fasc. 1-3 ; Vol. III, Fasc. 1-6 @ 1/ each 14 0
Rtogs *brjod d*pag *h*khari Śiñ (*Tib.* & *Sans.* Abadān Kalpalatā,) Vol. I, Fasc. 1-6 ; Vol. II. Fasc. 1-5 @ 1/ each 11 0

Arabic and Persian Series.

Ālamgīrnamah, with Index, (Text) Fasc. 1-13 @ /10/ each ... 8 0
Āl-Muquaddasi (English) Vol. I, Fasc. 1-3 @ 1/ 3 0
Āin-i-Akbarī, Fasc. 1-22 @ 1/8/ each 33 2
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1-7, Vol. II, Fasc. 1-5, Vol. III, Fasc. 1-5, @ 2/ each 34 0
Akbarnāmah, with Index, (Text) Fasc. 1-37 @ 1/8/ 55 8
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1-8 ; Vol. II, Fasc. 1-4 @ 1/4/ ... 15 0
Arabic Bibliography, by Dr. A. Sprenger 0 10
*Bādshāhnāmah, with Index, (Text) Fasc. 1-19 @ /10/ 11 14
Catalogue of Arabic Books and Manuscripts 1-2 ... ... 2 0
Catalogue of the Persian Books and Manuscripts in the Library of the Asiatic Society of Bengal. Fasc. 1-3 @ 1/ each 3 0
Conquest of Syria, Fasc. 1-9 @ /10/ 5 10
Dictionary of Arabic Technical Terms & Appendix Fasc 1-21 @ 1/8/- ... 31 8

* The other Fasciculi of these works are out of stock, and complete copies cann t be supplied.

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

Rs

Farhang-i-Rashīdī, (Text) Fasc. 1-14 @ 1/8/ each ... [illegible] 0

Fihrist-i-Ṭūsī, or Ṭūsy's list of Shy'ah Books Fasc. 1-4 @ 1/ each ... 4 0

Futūh-ush-Shām of Wāqidī, " Fasc. 1-9 @ /10/ each 5 10

Ditto of Āzādī, (Text) Fasc. 1-4 @ /10/ each 2 8

Haft Āsmān, History of the Persian Masnawi Fasc. 1. @ /12/ ... 0 12

History of the Caliphs, (English) Fasc. 1-6 @ 1/4/ each 7 8

Iqbālnāmah-i-Jahāngīrī, (Text) Fasc. 1-3 @ /10/ each 1 14

Iṣābah, with Supplement, (Text) 51 Fasc. @ 1/ each 51 0

Maṣīr-ul-Umarā, Vol. I, Fasc. 1-9 ; Vol. II, Fasc. 1-9 ; Vol. III. Fasc. 1-10 ; Index to Vol. I, Fasc. 10-11 ; Index to Vol. II, Fasc. 10-12 ; Index to Vol. III, Fasc. 11-12 ; @ 1/- each 35 0

Maghāzi of Wāqidī, (Text) Fasc. 1-5 @ /10/ each 3 2

Muntakhabu-t-Tawārikh, Fasc. 1-15 @ /10/ each 9 6

Muntakhabu-t-Tawārikh, (English) Vol. I, Fasc. 1-7 ; Vol. II, Fasc. 1-5 and 3 Indexes ; Vol. III, Fasc. 1 @ 1/ each 15 0

Muntakhabu-l-Lubāb, Fasc. 1-19 @ /10/ each 11 14

Ma'āṣir-i-'Ālamgīrī, Fasc. 1-6 @ /10/ each 3 12

Nukhbatu-l-Fikr, Fasc. 1 ... ... 0 10

Niẓāmī's -Khiradnāmah-i-Iskandari, Fasc. 1-2 @ /12/ each ... 1 8

Riyāẓu-s-Salātīn Fasc. 1-5 @ /10/ each 3 2

Ditto Ditto (English) Fasc. 1-5 @ 1/ 5 0

Tabaqāt-i-Nāṣirī, Fasc. 1-5 @ /10/ each 3 0

Ditto (English) Fasc. 1-14 @ 1/ each 14 0

Ditto Index 1 6

Tārīkh-i-Fīrūz Shāhi of Ẓiyāu-d-dīn Barni Fasc 1-7 @ /10/ each ... 4 12

Tārīkh-i-Fīrūshāhi, of Shams-i-Sirāj Alif, Fasc 1-6 @ /10/ each ... 3 0

Ten Ancient Arabic Poems, Fasc. 1-2 @ 1/8/ each 3 0

Tuzuk-i-Jahāngīrī, (English) Fasc. 1 1

Wis o Rāmin, (Text) Fasc. 1-5 @ /10/ each 3 2

Zafarnāmah, Vol. I, Fasc. 1-9 Vol. II, Fasc. 1-8 @ /10/ each ... 10 10

ASIATIC SOCIETY'S PUBLICATIONS.

1. Asiatic Researches, Vols. XIX and XX @ 10/ each 20
2. Proceedings of the Asiatic Society from 1870 to 1904 @ /8/ per No.
3. Journal of the Asiatic Society for 1870 (8), 1871 (7), 1872 (8), 1873 (8), 1874 (8), 1875 (7), 1876 (7), 1877 (8), 1878 (8), 1879 (7), 1880 (8), 1881 (7), 1882 (6), 1883 (5), 1884 (6), 1885 (6), 1886 (8), 1887 (7), 1888 (7), 1889 (10), 1890 (11), 1891 (7), 1892 (8), 1893 (11), 1894 (8), 1895 (7), 1896 (8), 1897 (8), 1898 (8), 1899 (8), 1900 (7) 1901 (7), 1902 (9), 1903 (8), 1904 (16), @ 1/8 per No. to Members and @ 2/ per No. to Non-Members.
   N. B.—The figures enclosed in brackets give the number of Nos. in each Volume.
4. Journal and Proceedings, N. S., 1905, to date, @ 1-8 per No. to members and Rs. 2/ per No. to Non-members.
5. Memoirs 1905 to date. Price varies from No. to No. Discount of 25% to Members.
6. Centenary Review of the Researches of the Society from 1784–1883 ... 3 0
   A sketch of the Turki language as spoken in Eastern Turkistan, by R. B. Shaw (Extra No., *J. A. S. B.*, 1878) 4 0
   Catalogue of Mammals and Birds of Burmah, by E. Blyth (Extra No., *J. A. S. B.*, 1875) 4 0
7. Catalogue of the Library of the Asiatic Society, Bengal 3 8
8. Mahābhārata, Vols. III and IV, @ 20/ each 40 0
9. Moore and Hewitson's Descriptions of New Indian Lepidopters, Parts I—III with 8 colored plates, 4to. @ 6/ each 18 0
10. Tibetan Dictionary, by Csoma de Körös 10 0
11. Ditto Grammar " " 8 0
12. Kacmīracabdām ta, parts I and II @ 1/8/ 3 0
13. A descriptive catalogue of the paintings, statues, &c., in the rooms of the Asiatic Society of Bengal, by C. R. Wilson... ... ... 1 0
14. Memoir on maps illustrating the Ancient Geography of Kacmīr, by M. A. Stein, Ph.D., Jl. Extra No. 2 of 1899 ... ... 4 0
15. Persian Translation of Hāji Bābā of Ispāhān, by Hāji Shaikh Ahmad-i-Kirmāsi and edited with notes by Major D. C. Phillott. 10 0

Notices of Sanskrit Manuscripts, Fasc. 1–34 @ 1/ each 34 0

Nepalese Buddhist Sanskrit Literature, by *Dr.* R. L. Mitra ... 5 0

N. B.—All Cheques, Money Orders, &c., must be made payable to the "Treasurer Asiatic Society," only.

BOOKS ARE SUPPLIED BY V.-P.-P.